

DIKTATURENS VÅLNAD

*Spåren av repression bland Bolivias tortyroffer
och deras anhöriga i exil*

Ciro Aparicio

Centrum för Välfärdsforskning utger rapporter i tre skriftserier:

Skriftserie A Forskningsrapporter

Skriftserie B Arbetsrapporter

Skriftserie C Övriga rapporter

Rapporterna kan beställas från:

Centrum för Välfärdsforskning ©

Mälardalens Högskola

Box 325

631 05 ESKILSTUNA

Tel. 016-15 34 55

Fax 016-15 37 50

E-mail cvf@mdh.se

ISSN 1104-6384

DIKTATURENS VÅLNAD

*Spåren av repression bland Bolivias tortyroffer
och deras anhöriga i exil*

Ciro Aparicio

Förord

Under våren 2003 tog *Ciro Aparicio* sin filosofie magisterexamen i sociologi vid Institutionen för Samhälls- och Beteendevetenskap (ISB), Mälardalens högskola. *Ciro*, tillika mångårig medarbetare vid CVF, har i sin uppsats studerat vad samhällelig repression och tortyr gör med människor, inte bara i det omedelbara utan även hur dess spår och konsekvenser ser ut en lång tid senare. *Ciros* uppsats har mött ett stort intresse och vi väljer därför att ge ut den i CVF:s skriftserie.

Medan flertalet studier ägnar sig åt beskrivningar, orsaker och förklaringar till tortyr och repression har *Ciro* satt fokus på dess sociala och psykologiska följder för tortyroffer och deras anhöriga. *Ciro* tar upp ett ämne som är svårt att närma sig och få tillgång till som forskare. I detta fall har *Ciros* egen bakgrund varit av betydelse vilket även ger hans uppsatsarbete en extra dimension. Han har egna erfarenheter av militärdiktaturens Bolivia, av tortyr och ett efterföljande liv i exil. Han har därmed också haft tillgång till kontakter och miljöer som möjliggjort studiens genomförande.

Uppsatsen tar upp ett problem av hög samhällsrelevans. Den svenska invandringen präglas av ett antal människor som flytt undan tortyr och förföljelse. Till detta kommer en motsvarande andel anhöriginvandring. Frågan är hur människor med svåra traumatiska upplevelser ska bemötas och hur myndigheters stöd ska utformas så att social integrering och normalisering i samhället underlättas. Frågan kompliceras av olika kultur- och språkbarriärer som föreligger. Strategin "tiden läker alla sår" är otillräcklig. För överlevnad och tillfrisknande framhåller *Ciro* betydelsen av stabila sociala sammanhang och att detta kompletteras med professionell hjälp och specialiststöd.

Ciros handledare i uppsatsarbetet har varit *Lars Udéhn*, professor i sociologi vid ISB. I samband med examinationen har uppsatsen seminariebehandlats med fil. mag. *Ruth de Lira* som opponent.

Mats Ekermo
Föreståndare, CVF

Författarens förord

Den här uppsatsen har tagit lång tid att skriva på grund av min personliga närhet till temat. Det berör mig starkt. 1981 tvingades jag fly från Bolivia på grund av mitt politiska engagemang. Med andra ord så agerar jag i detta arbete som forskare, samtidigt som jag har personliga erfarenheter av tortyr och utgör ett av dess överlevande offer. Uppsatsarbetet har inte bara varit ett inslag i en akademisk utbildning, det har varit ett viktigt led i kampen för överlevnad och tillfrisknande. Tack vare den mänskliga värme som jag har mötts av, och allt stöd som jag har fått under de senaste åren, har detta varit möjligt. Det finns många människor som har stöttat mig, en del av dem står mig mycket nära. Jag vill tacka dem alla för deras stöd med den chilenska sångerskan Violeta Parras ord: Jag vill tacka livet, som gav mig så mycket...!

Tack också Lars Udéhn för din handledning i samband med skrivandet.

Innehåll

1	INLEDNING.....	9
1.1	DISPOSITION	11
1.2	BAKGRUND	12
	DEL I: TEORI OCH METOD.....	19
2	TEORETISK RAM.....	21
2.1	SAMHÄLLET OCH INDIVIDEN.....	21
2.1.1	Social struktur och historia – individ.....	23
2.1.2	Människans medvetande, existens, praxis och identitet.....	23
2.1.3	Människans historicitet, minnen och berättelser.....	25
2.2	DIKTATURENS PÅVERKAN PÅ SAMHÄLLET	27
2.2.1	Det abnormalt samhället	28
2.3	DIKTATURENS REPRESSIVA FORMER.....	30
2.3.1	Fängelser, koncentrationsläger och politiska fångar	30
2.3.2	Tortyr	32
2.4	TRAUMA OCH REPRESSIONENS TRAUMA.....	34
2.5	EXILENS, AMBIGUITET OCH TILLFRISKNANDE.....	36
2.5.1	Repressionens effekter hos civilbefolkningen	39
3	FORSKNINGSANSATS OCH METOD.....	41
3.1	METODOLOGISKA REFLEKTIONER	41
3.1.1	Situationismen.....	41
3.2	METOD.....	44
3.2.1	Minnesarbetsmetod	44
3.2.2	Panelberättelsen som metod	46
3.2.3	Samtal med politiska tortyroffer.....	47
3.2.4	Urval	48
3.2.5	Intervjuer.....	50
3.2.6	Undersökningens genomförande	51
3.2.7	Undersökningens validitet	52
	DEL II: RESULTAT	53
4	DIKTATUREN OCH DESS FÖLJDER.....	55
4.1	ALLMÄNNA REPRESSIONSFORMER.....	55
4.2	DIKTATURENS SPECIFIKA REPRESSIVA UTTRYCKSSÄTT	57

4.2.1	Fängelser och koncentrationsläger	57
4.2.2	Tortyr	60
5	SPÅREN AV KOLLEKTIVA OCH INDIVIDUELLA TRAUMAN ...	63
5.1	TORTYROFFERSTRAUMA	63
5.2	ATT ÅTERFINNA DET FRISKA I DET "TRIVIALA"	65
5.3	ANHÖRIGAS TRAUMA.....	68
5.4	FLYKTINGAR OCH REPRESSIONSVÅLNADEN	70
6	TILLFRISKNANDESSPÅR	73
6.1	BETYDELSEN AV DET SOCIALA SAMMANHANGET	73
7	TORTYROFFRENS KOMMENTAR ÖVER FRISKVÅRDEN.....	76
8	SLUTSATSER.....	78
9	BIBLIOGRAFI	81
	BILAGA 1:	
	LATINAMERIKAS SITUATIONSUTVECKLING	
	UNDER ANDRA HÄLFTEN AV 1950-TALET.....	86
	BILAGA 2:	
	INTERVJU OCH PANELBERÄTTELSE RESPONDENTER	91

Sammanfattning

Diktaturen är ett socialt fenomen med svåra konsekvenser för dem som drabbas av den. Spår av repression, under exil, kan vara svåra att genomsåda och lätta att förväxla med andra åkommor. Diktaturens spår kan stanna kvar hos offren under en lång tid efter att de uppkommit, men de har då ett diffusare utseende och kan gestaltas som en vålnad. Diktaturens vålnad plågar ständigt repressionsoffrens liv i form av traumatiska återupplevelser.

Diktaturoffrens traumatiska erfarenheter kan inte över lag tolkas och reduceras till psykiatriskt/medicinskt behandlingsbara sjukdomar. Det räcker inte heller att enbart se till den isolerade människan utanför det sammanhang som orsakade traumat. Inte heller kan det nuvarande sammanhanget förbises, det som kan återskapa hennes sociala integration på ett påtagligt sätt. Individens anpassning till diktaturens abnormalt samhälle bör inte direkt tolkas som ett individuellt sjukdomstillstånd. Diktaturoffrens reaktioner kan istället ses som en konsekvens av människans förmåga att överleva svåra omständigheter. En förmåga som har viktiga kopplingar till omgivningen, gemenskapen och det sociala sammanhanget. Denna förmåga utgör också en källa för den individuella kraften och styrkan som man bör appellera till på vägen mot återintegrationen i det "normala" demokratiska samhället. Detta kräver både konkreta och korrekta stödåtgärder på strukturella, sociala och individpsykologiska nivåer. Ett demokratiskt samhälle bör på alla tänkbara sätt befrämja en återanpassning till ett normalt samhälleligt liv, i allmänhet för deporterade som kollektiv och i synnerhet för dem som överlevt tortyr.

1 Inledning

Förverkligandet av ett bättre "försvar av de mänskliga rättigheterna är förknippat med den totala utvecklingen av den mänskliga kulturen". Det går inte att bortse från "vår tids stora problem, krigets och nödens problem, den absurda kontrasten mellan den överdrivna makten, som skapat villkoren för ett utrotningskrig, och den överdrivna maktlösheten, som dömer stora människomängder att svälta". (Bobbio 2001: 50)

Jag har framför mig Dagens Nyheters kultursida från torsdagen 14/12 2000. På den första sidan ser man en färgbild där tre turister tittar på "en karta över Kambodja gjord av dödsfall tillhörande röda khmerernas offer". En makaber bild som finns utställd i ett kambodjanskt museum som tidigare har varit ett tortyrcentrum. Ett monument över vad människor är kapabla att göra, en anklagelse som riktas mot den mänskliga varelsen, en bekräftelse av det som pågår i världen och en varning till framtida generationer. Jag kan inte sluta tänka på vad bilden representerar. Mina tankar vandrar över Jugoslavien, Rwanda, Sovjet Unionen, Polen och Tyskland. Tankarna går vidare till 1970-talet i Uruguay, Argentina, Chile och till 1980 och 1990-talets El Salvador, Guatemala, Peru, och till mitt hemland Bolivia under 1960 och 1980-talet. Tankebilderna handlar om förföljelse, arresteringar, fängelse, tortyr, deporteringar, mord och massakrer. Bilden representerar en påtaglig realitet. Detta väcker en undran: "Hur kan detta vara möjligt!" En undran som förstärkar mina läppar, mitt medvetande reagerar fördunklat, mitt hjärta bultar och jag inser: Det är möjligt... Ja... Det är möjligt! Men jag har svårt att hitta någon vettig förklaring till sådana realiteter som avhumaniserar vårt släkte. Bilden i sig kräver ett ansvarstagande, men också en vidare reflektion: Hur kan sådana grymheter vara möjliga? En undran som varar tills vi befriar oss, och placerar frågan på den plats där vi människor sparar våra myter och tabun.

Undran inför det mänskliga och det omänskliga är mera än en filosofisk eller religiös fråga om himlen eller helvetet. Den handlar om oerhört konkreta skeenden som äger rum på specifika geografiska platser och under konkreta historiska perioder och tidpunkter. Omständigheterna är resultaten av människors agerande som individer och sociala kollektiv. I sådana sammanhang tydliggörs intressen och fanatism hos olika grupperingar som utnyttjar den statliga maktapparaten för att förtrycka eller utplåna andra grupper och delar av samhällen. De varierande politiska diskurser som legitimerar det statliga våldet, medför oerhört våldsamma handlingar som en del människor utför mot andra. Detta organi-

serade våld, oavsett sin politiska styrning, förorsakar ett massivt mänskligt lidande. Diktaturens våldsamma handlingar och de konsekvenser som dessa medför är generaliserbara.

Försvaret av det mänskliga blir en påtaglig och betydelsefull uppgift. Det är nödvändigt att totalitära regimer och diktatoriska stater fördöms av den övriga mänskligheten. Men det finns en väsentlig skillnad mellan att se på tv, läsa i tidningar eller höra flyktingars berättelser och att leva under en diktatorisk makt. Detta kräver en närvaro i "tid och rum" där förtvivlan och förhoppningar liksom liv och död behöver omtolkas eller ges ett annorlunda innehåll efter den konkreta situationen. Det krävs ett djupt och starkt civilkurage och ett mod, för att behålla den egna mänskligheten under sådana svåra och omänskliga förhållanden. Under dessa omständigheter överlappas eller sammanflätas de mest grundläggande mänskliga behoven, kollektiva som personliga intressen, förhoppningar och förtvivlan, rädslan för att mista livet eller att förlora de närmaste, feghet och mod, lojalitet och förräderi. Medan situationen mer än någonsin kräver individens ansvarstagande i det kollektiva agerandet, anstränger sig diktaturen med sin maktutövning att konfundera, splittra och förlama den största delen av befolkningen. Under diktaturen delas samhället i två fronter: i den ena står "maktövertaget" med sina bödlar och i den andra befinner sig de krafter som försvarar sin "frihet" och därifrån kommer de flesta offren. I denna uppsats vill jag att just den sistnämnda gruppen ska komma till tals.

Jag har själv upplevt repressionens olika metoder; förföljelse, fängelse, tortyr och deportation. Mina funderingar om detta ämne har ställt mig inför avgörande frågor, bland annat funderade jag på vad som skulle ha hänt om "vi" vann kampen. Skulle jag då ha kunnat agera som bödel? Sådana tankar är också mycket smärtsamma. Mitt intresse för repressionens följder väcktes inte under den hetaste politiska striden, där jag var fullständigt koncentrerad i kampen, utan det uppstod i det "lugna livet" i exil, där diktaturens vålnad försökte ta mitt liv. Därför, i sökandet efter en del svar på den sistnämnda problematiken, skriver jag den här uppsatsen där jag samtidigt är forskare och respondent. Följaktligen är uppsatsen redan från början situationsbunden till mitt hemland Bolivia, vilket ingår i den latinamerikanska kontexten. Överlevande av tortyren, expolitiska fångar, individer som har varit förföljda under en relativt lång tid och deras närmaste släktingar som har blivit deporterade från sitt hemland, bär med sig en del svåra upplevelser till livet i exil; fysiska, psykiska och sociala spår som man måste ta hänsyn till. Det sägs att "tiden läker alla sår". Frågan är om tiden är ett tillräckligt omsorgsfullt,

psykologiskt kunnigt och socialt benäget botemedel, för att läka alla sorters sår.

Tortyrens individuella följder har undersökts från ett psykologiskt och psykiatriskt perspektiv, det har samlats in viktig information i juridiskt syfte och man har upplyst om dess innebörd i den politiska diskursen. De sociologiska studier som genomförts pekar mer på orsakerna än på de sociala konsekvenserna. Den här uppsatsen har inga pretentioner att täcka någon teoretisk brist, utan har sin tyngdpunkt på den empiriska nivån där repressionens effekter undersöks bland människor som lever i exil.

Uppsatsens syfte är att *undersöka de kortsiktiga och långsiktiga följderna av tortyr och repression bland tortyroffer och deras närmast anhöriga i exil.*

1.1 Disposition

Uppsatsen omfattar två huvuddelar. *Del I* redogör för den teoretiska ram som växt fram under undersökningens gång samt den forskningsansats och metod som jag har använt mig av för att samla in och bearbeta material. Det teoretiska avsnittet är uppdelat i fem kapitel: i det första problematiseras förhållandet mellan samhälle och individ, hennes praxis, medvetande och identitet; liksom människans situationsbundenhet, existentialitet och livsförlopp som samlats och bevarats i människans minne och som ger sig till känna bl.a. i berättelserna. I det andra och tredje kapitlet av del 1 tar jag upp diktaturens repressiva styrform, vilken påverkar och förändrar människans samhällighet. I det fjärde kapitlet diskuteras repressionens och tortyrens traumatiska konsekvenser. I det femte analyseras tortyroffrets pendlingar mellan tillfrisknande och hopplöshet. Under rubriken "forskningsansats och metod" reflekterar jag över möjligheten av att betrakta situationen som metodologisk överbryggande startpunkt: *situationen*. Under rubriken metod redogör jag för de sätt med vilka jag har samlat in, analyserat och presenterat mina empiriska resultat.

I *del II* redogör jag för det empiriska resultatet som presenteras i fyra olika kapitel. Det första handlar om diktaturens allmänna och särskilda repressiva former. I det andra kapitlet redogörs för existensen av trauma bland människor som har blivit deporterade och som numera lever i exil. I det tredje kapitlet lyfts behovet av specialiserad psykologisk hjälp fram och vikten av det sociala sammanhanget betonas. I slutkapitlet redovisar jag tortyroffrens uppfattningar om sin kontakt med friskvården.

1.2 Bakgrund

Mänsklighetens historia är inte fredlig. Makt och hegemoni har spelat stor roll i kampen mellan olika sociala grupper och/eller klasser. "Historien om alla hittillsvarande samhällen¹ är historien om klasskamp" (Marx & Engels 1933: 16). Klasskampen har i olika sammanhang slutat i våldsamma konfrontationer där statsmakten har spelat en avgörande roll. Födelsen och uppväxten av de moderna staterna är fylld av blodiga strider i strävan att expandera sina nationella gränser.² De redan konsoliderade staternas våldsamma konflikter, handlar i nuläget, dels om frigörelse från de tidigare ockuperade områdena, men framför allt handlar de om befolkningens interna klassmotsättningar. Inbördeskrig och statskupper med specialiserade militärstyrkor mot befolkningen eller mot gerillarörelser pågår varje dag. Kapitalismens utveckling under 1900-talet har inneburit att motsättningar skapats mellan rika och fattiga länder. Imperialismens världsomfattande utsugning stimulerade, efter sitt eget intresse, en del ekonomiska sektorer i tredje världen. Därmed förstärktes det politiska intrånget och dominansen över regionen, vilket även innebar att ländernas interna motsättningar fördjupades. Detta har resulterat i våldsamma och långvariga konfrontationer. Tredje världen utvecklas ojämnt, en del semifeodala strukturer har växt fram, rester från det tidigare kolonialsystemet reproduceras vidare och spelar än idag en avgörande roll för den underutveckling som råder (Frank 1971).

I det historiskt globala sammanhanget har industrialiserade länder, länder som är på väg till industrialisering och underindustrialiserade länder en mycket olikartad utveckling. Denna skillnad har länge polariserat världen. Enligt Samir Amin har den i dagsläget blivit en "ofrånkomlig biprodukt av hela planetens integrering i det kapitalistiska systemet" och han fortsätter "Denna utveckling leder inte till en ny världsordning, kännetecknad av nya slag av polarisering, utan till global oordning" (Amin 1997: 14-15).

---

¹ Det vill säga, noga talat, den skriftligt bevarade historien. (Marx & Engels 1933).

² Europas våldsamma historia nådde sin topp under andra världskriget. "Det är nu uppenbart att Europas tjugonde århundrade består av två skarpt åtskilda delar. Före 1950 dog mer än sextio miljoner människor i krig eller genom statligt våld; däremot är antalet som dog så efter 1950 mindre än en miljon även om man tar med kriget i Jugoslavien" (Mazowers 2000: 437). Den andra hälften av 1900-talet har inneburit att industrialiserade länder, med USA i ledning, mer eller mindre har blandat sig i våldsamma konflikter runt om i världen.

Det är "den gamla kontinentens" historia som är den mest utforskade och kända på jorden. Den har under en lång tid varit det centrum utifrån vilket resten av världen jämförts. Så görs i många avseende ännu idag. Européer har sedan kapitalismens uppkomst härskat över stora delar av världen. Europas historia, strävanden och erfarenhet, har spridits ut, på gott och ont, runt om vårt jordklot.

I tredje världen har under 1900-talets andra hälft de interna konfrontationerna och det politiska våldet accentuerats i Latinamerika. En del länder blev arenor för militära konfrontationer mellan gerilla och statliga arméer. Folkliga mobiliseringars växande kraft har blivit stoppat av olika våldsamma diktaturer. Alla dessa odemokratiska regeringar har följt USA:s intresse och har fått starkt ekonomiskt stöd (Schori 1982). USA:s härskande makt i regionen gjorde det möjligt för USA att dölja sin logistisk-militär och politiska intervention (Calloni 1994:8-10, Cuya 1993: 4). Cohen och Arato använder två välkända begrepp för att differentiera Latinamerikas totalitära system och Östeuropas. Öststaternas regimer kategoriseras som det "totalitära systemet", medan begreppet "militär-diktatur" används när man talar om Latinamerikas totalitära regimer (Cohen & Arato 1995). De militära diktaturerna i Sydamerika har under andra hälften av 1900-talet haft fascistiska och nazistiska drag vilket framförallt gynnat den lokala bourgeoisie's politiska och ekonomiska ställning och imperialismens intressen.³

Centralamerikas länder har haft en dramatisk befolkningsförlust under de olika inbördeskrigen som förts. Ett dramatiskt exempel är det lilla landet El Salvador med ca 5,3 miljoner invånare. Adrienne Aron och Shawn Corne beskriver i sin introduktion till andra delen av Martín-Barós bok *Writings for a Liberation Psychology* utvecklingen i landet på följande sätt:

"By the time peace accords were signed early in 1991, more than 75,000 were dead, among them Martín-Baró. A major offensive by the FMLN insurgency in November 1989 brought direct hostilities to the capital and into the wealthy neighbourhoods of the oligarchy. With the November offensive it appeared that despite the \$1.4 million a day the United States was pouring into the country to buy a military victory for the Salvadoran government, the FMLN would achieve its goal of a negotiated settlement." (Aron & Corne i Martín-Baró 1994: 103)

Diktaturerna i södra Latinamerika har varit både våldsamma och långvariga. Paraguays cirka 3,5 miljoner invånare blev underkuvade under

---

³ Något utförligare beskrivning över situationen i Latinamerika finns i bilaga 1.

Strossners diktatur mellan 1954 och 1991, av dessa blev en halv miljon paraguayare deporterade och 360 000 fängslade (CIPAE 1996). Generalen Augusto Pinochet, Chilensk diktator mellan 1973 och 1990, störtade den socialistiska regimen och mördade presidenten Allende tillsammans med flera av landets politiker. Under Pinochets diktatur mördades eller försvann spårlöst 2 279 människor (Cuya 1996),⁴ det beräknas att över 6 000 000 blev arresterade mellan 1973 och 1981 (Rojas 1983). I Argentina tog Videla, Viola och Galtieri makten, och regerade mellan 1976 till 1982, en världskänd regim på grund av de tusentals försvunna och "Plaza de Mayos mödrar". Cirka 30 000 människor försvann spårlöst under "*la guerra sucia*" (smutsiga kriget), av dem var 80 % mellan 21 och 35 år. Kapten under diktatur tiden Francisco Scilingo, deklarerade 1995 att över 2 000 fängslade politiker levande hade kastats i havet från helikoptrar efter att de blivit drogade (Cuya 1996).

De mest våldsamma militära diktaturerna i södra Sydamerika har under 1960-talet och framåt haft en direkt koppling till extrema högerkrafter i regionen, med kontakter på internationell nivå. *El Plan Cóndor* (Kondorplanen) är ett tydligt exempel på samarbete mellan olika diktaturer i Sydamerika.⁵ Genom den kunde man förfölja "extremister" över statsgränserna och fritt organisera kidnappningar, försvinnanden och mord⁶ (Equipo Nizkor 1976, 1997 och 2000). Under de moderna militärdiktaturerna fram till 1980 mördades enbart i södra Sydamerika 50 000 människor, 30 000 försvann spårlöst och 400 000 fängslades (Calloni 1994). Det är mycket möjligt att dessa siffror är ännu högre och

---

⁴ Siffrorna är konstaterade av "Comisión de la verdad en América Latina" (CONADEP) 1991. I detta material ingår 635 sidor av biografiska historier under rubriken "Victimas".

⁵ Stroessner var den starkaste och mest långvariga fascistiska diktatorn i Sydamerika. Paraguay fungerande under hans regim som basen för extrema högerkrafter i regionen och efter Stroessners fall kom "El Plan Cóndor" till allmän kännedom. I staden Lambarés polisstation hittades i december 1992 många dokument som visar på ett samarbete mellan diktaturerna i repressionen av motståndare i regionen. Operation Kondor var ett konspiratoriskt samarbete mellan militär-diktaturer i Argentina, Bolivia, Chile, Paraguay och Uruguay, med målsättningen att byta information om politiska motståndares vistelse i exilen

⁶ Det finns många kända fall som t.ex. Juan José Torrez, Bolivias president under 1970-1971, han störtades av diktatorn Hugo Banzer 1971, och blev mördad i Argentina 1972. Pinochets motståndare general Carlos Pratt mördad i Argentina 1974 liksom Orlando Letelier och Sonni Moffitt mördades 1976 i Washington. Attentatet mot Bernardo Leighton i Rom 1975 och flera fall är väl dokumenterade.

är mycket möjligt att dessa siffror är ännu högre och det utan att räkna med inbördeskriget i Peru.⁷

Denna uppsats handlar om Bolivia, närmare bestämt om repressionens spår bland tortyroffren och dess anhöriga under det rådande totalitära våldet och efter diktaturens övervakning i exil vistelsen.

Bolivias historia karakteriseras av en politisk instabilitet. Trots att landet har haft många våldsamma diktaturer som periodiskt massakrerat oppositionen, har de inte lyckats med att uppnå total kontroll över de civila sociala rörelserna. Massrörelsen i Bolivia hade ett stort inflytande under hela 1940-talet och framåt då bland annat gruvarbetarna hade en stark organisation. Under deras nationalkongress i Pulacayo 1946 manifesterade man sin radikaliserings i en del teser som blev massrörelsens röda tråd i klasskampen (Dunkerley 1984). I *Pulcayo teserna* förespråkar arbetarklassen sitt maktövertagande och socialismens uppbyggande i Bolivia, samtidigt underordnas alla andra sociala sektorer (medelklassen) under arbetarklassens politiska ledning (Lora 1980). Massrörelsens agitation kulminerade 1952 i *April Revolutionen* och Bolivias moderna historia börjar efter 1952. En på den tiden progressiv rörelse, MNR (Revolutionär Nationalist Rörelse),⁸ tog makten och den 17 april 1952 etablerades den mest militanta och oberoende fackliga paraplyorganisation i världen: COB - Central Obrera Boliviana (Dunkerley 1984).

Efter en blodig militärkupp som avslutade MNR:s regering 1964, blev generalen Barrientos Ortuño diktator. Barrientos försökte utan att lyckas krossa arbetarklassen och massakrerade gruvarbetarna i Siglo XX under San Juan natten (*La masacre de San Juan*). Barrientos dog under mystiska förhållanden 1969. Under åren 1969-1971 växte massorganisationerna starkt och radikaliserades, COB bildade tillsammans med vänsterpoli-

---

⁷ I Peru, under 19 års inbördeskrig (1966-1985) mellan regeringen och "Sendero luminoso" (Kommunistiska partiet i Peru som degenererade från subversiv rörelse till att bli en terrorist organisation som agerade emot den civila befolkningen) mördades genom "politiskt våld" 30 000 människor och ytterligare 5 000 försvann spårlöst (Cuya – del Nürnberger Menschenrechtszentrum).

⁸ MNR bildades på 1940-talet av intellektuella frimurare och antiimperialistiska motståndare. Rörelsen kom till makten 1952 efter ett folkligt uppror mot den oligarkiska regimen. Under den första delen av MNRs regim nationaliserades gruvorna och järnvägsbolaget. En stor agrarreform gjordes som radikalt förändrade landets sociala struktur. MNRs startade sin motsatta riktning under Banzers diktaturen i koalition med FSB (Fascistisk organisation och oligarkins parti) för att under 1900-talet med sin neo-liberala politik sälja de flesta nationella bolagen till internationella intressenter, stänga de största gruvorna och på det här sättet krossa Bolivias starkaste fackliga organisation.

tiska organisationer folkförsamlingen "*Asamblea Popular*".⁹ Folkförsamlingens utveckling blev stoppad av en våldsamt diktaturregim med Cornell Hugo Banzer Suarez¹⁰ i spetsen och med stöd av MNR och FSB¹¹ bildades koalitionen "*Frente Popular Nacionalista*" (Populär Nationalistfront). Banzer, med doktrinen "Nationens interna säkerhet" *Seguridad Nacional*, såg motståndarna som krigsfiender. Diktaturregimen i Bolivia bildade därför olika specialiserade repressiva styrkor, många koncentrationsläger och tortyrcentra öppnades. Under Banzers diktatur (1971-1978) beräknas att drygt 14 000 politiska fångar togs, 6 000 personer deporterades, 70 personer försvann och hundratals människor dödades. Bolivias befolkning fick under en kort period leva i en demokratiseringsprocess mellan 1978 och 1980. Tryggheten var dock inte så stor under dessa två år, 1979 lyckades folkets motståndskraft segra över general Natush Buschs statskupsförsök som lämnade efter sig hundratals döda, 30 personer hade försvunnit och över 203 människor hade blivit sårade (*Asociación de Familiares de Detenidos i Desaparecidos por la Libertad Nacional Boliviana* 1996).

Den 17 juli 1980 störtade generalerna Garcia Meza och Arce Gomez¹² demokratiseringsprocessen genom en våldsamt och blodig statskupp.

---

⁹ Folkförsamlingen (*Asamblea Popular*) bildades 1970. COB sammankallade alla politiska partier som utnämnde sig själva som revolutionära (PCB, PCML, POR, MNR mm) för att bilda ett revolutionärt politiskt fackligt organ som skulle ta makten i Bolivia. Bolivias folkförsamling tog igen Pulacayo teserna som sitt ursprungsdokument, där förespråkades proletariatets historiska uppgift att leda hela nationen till en socialistisk revolution (Lora 1974).

¹⁰ Hugo Bánzer Suárez blev kulturminister under Barrientos diktatur. Banzer ingick som kornell i militärjuntan och tog makten 1971 efter en våldsamt statskupp vilket medförde att han blev ledare för den hårdaste och långvarigaste diktaturen i Bolivias historia. Han bildade *Acción Democrática Nacionalista* (ADN). Banzer blev vald som demokratisk president 1997 och regerade tillsammans med *Movimiento de Izquierda Revolucionario* (MIR). Den argentinska författaren Martín Sivak skriver att Banzer förtryckte, massakrerade och torterade tusentals bolivianer, var aktiv deltagare i "*Plan Condor*", organiserade maffians narkotikahandel i landet och blev den enda Latinamerikanska diktatorn från 1970-talet som demokratiskt blev vald till president (1997-2001).

¹¹ *Falange Socialista Boliviana* (FSB) bildades tidigt på 1900-talet, tog sin ideologiska inställning från det italienska fascistiska partiet och representerade den bolivianska oligarkin. FSB förlorade helt och hållet sina anhängare under 1980-talet.

¹² James Dunkerley (1984) kallar den här diktaturen för "*The Delinquent Dictatorship*" eftersom att den fick sitt viktigaste stöd genom den latinamerikanska maffians narkotikahandel. Både Arce Gomez och Garcia Meza sitter idag i fängelse.

Den här diktaturen utmärker sig då det är första gången i Bolivias historia som en diktatur lyckas fånga fackföreningsledarnas representanter, vänsterpartiernas styrelser, de civila och de religiösa organisationernas representanter (Asociación de Familiares de Detenidos i Desaparecidos por la Libertad Nacional Boliviana 1996). Under Meza och Gomez diktatorsregim mördades bl.a. den socialistiska partiledaren Marcelo Quiroga Santa Cruz, fackföreningsledarna Gualberto Vega Yapura och Carlos Flores. Cirka 4 000 människor fångslades och tusentals blev tvungna att söka exil i länder som exempelvis Sverige (Albarracín 1996).

De tusentals människor som blev fångslade under de latinamerikanska diktaturerna gick igenom olika sorters förödmjukelser, misshandel och tortyr. Detta är inte enbart ett latinamerikanskt fenomen och inte heller tillhör det en kort period i vår epok. Tvärtom, fenomenet är mycket aktuellt och allmängiltigt. Amnesty International konstaterar 1991 att tortyr praktiseras systematiskt i 65 länder över hela världen. Vid samma tidpunkt anklagades 32 länder för att använda tortyr. Bland världens 23 miljoner flyktingar har mellan 1 150 000 och 8 050 000 människor erfarenheter av tortyr. Under 1980-talet har 125 av 192 länder utsatt enskilda människor och/eller familjer som varit fångslade för tortyr eller annan dålig behandling. Cirka 35 % av flyktingarna från våldsdrabbade länder har utsatts för tortyr. 90 % av dem drabbas senare av tortyrsymtom (Survivors international 1995). Om det procentuella antalet (35 %) skulle stämma för år 2000 innebär det att cirka 7,7 miljoner av de närmare 22 miljoner flyktingarna skulle ha varit utsatta för tortyr.¹³

---

¹³ I *The United Nations High Commissioner for Refugees*, UNHCT:s rapport från år 2000 beskrivs en dramatisk ökning av antalet flyktingar runt om i världen. Cirka 21,8 miljoner människor i 120 länder hade fått hjälp av organisationen. Cirka 20-25 miljoner människor som inte räknas som flyktingar har stannat i hemlandet. (Internally displaced persons – IDP:s) Flyktingantalet har ökat markant de senaste 5 decennierna; från cirka 2.1 miljon år 1951, till cirka 10 miljoner år 1981. 1991 beräknades 17 miljoner ha flytt sitt hemland. År 2001 var siffran uppe i 21,1 miljoner människor.

*DEL I:
Teori och metod*

2 Teoretisk ram

2.1 Samhället och individen

Diktatur som ett politiskt styre eller som ett socialt fenomen innefattar i grunden repressiva handlingar, något som i sin tur implicerar makthavarnas användning av våld för att uppnå kontroll över befolkningen. Min intention är inte att behandla förtryck och våld i sina allmänna manifestationer. I den här uppsatsen beskrivs repressionens yttringar från en maktstrukturell synvinkel, där staten spelar en avgörande roll i människors såväl kollektiva som individuella samhällsliga liv.

De individuella livsödena är i sin tur inte enbart avspeglningar av den rådande makten; de behåller sin individuella "unicitet" som ständigt utformas i ett socialt sammanhang utanför staten, i det civila samhället. Det civila samhället representerar en sfär av social interaktion placerad mellan ekonomi och stat, en kombination av framför allt den intima sfären såsom familjen och den offentliga sfären företrädd av frivilliga sammanslutningar, sociala rörelser och offentliga kommunikationsformer. Det moderna civila samhället skapas genom former av "självkonstituering" och "självmobilisering" (Cohen & Arato 1995: 10). Enligt Micheletti (1994) är det medborgarorganisationerna som i stor utsträckning skapar det civila samhället.¹⁴ Dessa organisationer eller sammanslutningar spelar en "avgörande roll för att balansera spänningar mellan stat och individ". De fungerar som "ett filter mellan folket och

---

¹⁴ Stärkande av det "civila samhället" presenteras idag, runt om i världen, som det mest seriösa alternativet i skapandet av ett demokratiskt samhälle. Ett samhälle där medborgarnas aktiva deltagande i och genom diverse sociala rörelser är en viktig del, som representerar en tredje och särskild sfär. Begreppet "civilt samhälle" föddes på nytt under 1980-talet i Polen, under kampen mot "kommunismens totalitära styrning", och i kampen mot militärdiktaturer i Latinamerika och runt om i världen (Cohen & Arato 1995: 9). Begreppet växte i popularitet under de senaste två decennierna, som ett alternativ till statens hegemoniska karaktär, och den traditionella ideologi som förespråkade "revolutionens kontra reformens dualism". Ett annat och viktigt argument är att det civila samhället är en särskild sfär som är skild från den ekonomiska, dvs. från den kapitalistiska marknadsekonomin. Nu för tiden finns en mängd definitioner av begreppet och det har överskridit den akademiska gränsen för att ingå i det mer vardagliga språkbruket. Begreppet är nu för tiden mångdefinierat, men det har blivit en referenspunkt för politiker, journalister och olika teoretiker (Salazar 1999: 21). Trots begreppets bredd är de flesta teoretiker eniga just i den meningen att det civila samhället representerar en tredje och från staten och ekonomin skild sfär.

staten". En sådan dynamisk relation mellan staten och medborgarnas organisationer är möjlig om det existerar en "avvägning mellan den politiska ordningen, som är statens ansvar" och "individuell frihet, som garanteras av ett välfungerande civilt samhälle". Men det civila samhället följer inte enkla linjer och spår.¹⁵ Alla organisationer "främjar inte frihet och demokrati" (fascistiska rörelser är ett exempel) liksom att "avvägningen mellan ordning och frihet är aldrig given" (Micheletti 1994, 17-18). Det civila samhället är, trots riskerna och olika grader av utveckling, en viktig beståndsdel i ett demokratiskt samhälle, och detta oavsett statens ideologiska karaktär. I själva verket har det civila samhället i den konkreta situationen ett dialektiskt förhållningssätt till samhällsekonomin.¹⁶ Det karaktäriseras av samhällets och statens utvecklingsnivå, vilka tillhör de politiska och ideologiska sfärerna.

Individen tillhör kollektivet men det är hennes praxis som genomsyrar livet inom organisationerna och i vardagslivets relationer:

"According to Structuration theory, the moment of the production of action is also one of reproduction in the contexts of the day-to-day enactment of social life... In reproducing structural properties to repeat a phrase used earlier. Agents also reproduce the conditions that make such action possible." (Giddens 1984: 27)

Det är i de individuella erfarenheterna som forskningen har en möjlighet att gå så nära det empiriska som möjligt, till människors handlingar motiv och erfarenheter. Ett individuellt handlande som ingår i det kollektiva, där individen är en "mötesplats mellan det speciella och det universella"; där varje jag är "både individ och exempel" (Ambjörnsson 1996: 12). Sökandet efter förståelse av diktaturen som statsform och individernas levnad/överlevnad, och deras individuella och kollektiva

---

¹⁵ Populariteten som termen "det civila samhället" fått är obestridlig. För några står det enbart för en del progressiva faktorer. Hengstenber vill se begreppet som en *relationell* kategori. Det civila samhällets styrka, form, handlingssfär, allting; har en direkt relation till staten. Det civila samhällets mål, i sin idealiserade form, handlar om att samtidigt ha ett mångfacetterat civilt samhälle och en solid stat (Hengstenber 1998: 12-13). I ett samhälle där det finns olika motsatta intressen, bär de sociala rörelserna, ur vilka det civila samhället föds, med sig något ideologisk intresse; liksom staten gör i en konkret statsform. Angående försvaret av det civila samhällets autonomi gentemot staten lyfter Touraine fram frågan om "*vad slags* civilt samhälle som ska försvaras" (Cohen & Arato 1995: 434).

¹⁶ Jag pekar här på de samhällsekonomiska grundvalarna som handlar om samhällets utvecklingsnivå, och inte enbart på marknadsekonomin som reduceras till marknadens konkurrens.

lidande och förmåga till motstånd möts under sådant maktförhållande i det samhälleliga livet, där människor utför sina handlingar.

2.1.1 Social struktur och historia – individ

Människor gör själva sin historia, men de gör den inte efter gottfinnande, inte under omständigheter som de själva valt utan under omständigheter, som är omedelbart för handen givna och redan existerande. (Marx 1869-1981: 11)

Det samhälleliga livet är inramat i samhällsstrukturerna. En struktur som formas och reproduceras över tid där det specifika i olika sammanhang har en avgörande roll. Att beskriva samhället som en global företeelse, d v s det som händer i ett geografiskt territorium påverkar händelser på andra håll i världen (Giddens 1984), får inte innebära att man glömmer bort de specifika faktorer som skiljer en region från en annan. Det globala är inte en unik autenticitet, tvärtom, den existerar i motsägelse till det lokala (Jordi & Castells 1997).

Den historiska dimensionen är en viktig aspekt för att kunna placera en specifik företeelse i tid och rum. Historien är viktig för att kunna se de förändringsprocesser som sker i samhället liksom för att se de förändringar och flöden som karakteriserar vardagslivet och människornas interaktionsbeteende. Det här kan också ses som en koppling mellan mikro och makroteori (Layder 1993: 175-76). Den sociologiska visionen kräver, enligt Wright Mills, en förmåga att "omspänna både de mest opersonliga och avlägsna förändringar och jagets intimaste egenskaper – och att se relationerna mellan dessa två. Bakom den ligger alltid ett behov av att förstå den sociala och historiska betydelsen av individen i samhället och i den period där han har sin existens" (Mills 1971: 13-14). Denna uppsats är just ett försök att förstå den sociala helheten, där diktaturen förändrar samhällens institutioner, människors vardag och deras personliga liv.

2.1.2 Människans medvetande, existens, praxis och identitet

Det själsliga fenomenet, medvetandet och jaget är sociala produkter som i högsta grad är objektiva fenomen som bör studeras i den yttre världen (Mead 1993). De är produkter av en erfarenhetsprocess, som inte är en inre och individuell process utan en extern och social sådan. Människan har en relation till världen och vi kan absolut inte uppfatta någon substans av medvetande i sig, eftersom man bara är medveten om något. Medvetande har alltid en inriktning på ett objekt, det är alltid intentionellt (Berger & Luckman 1979: 32). Detta medvetande är alltid ett med-

vetande om något.¹⁷ Det är en *existentiell* relation till världen som är fylld av naturen, olika sorts objekt och föremål, djurarter och människans skapande tillvaro (Österberg 1993: 17-22). Existensen blir ett mellanting, en korsning mellan vår kropp och den socialiserade individen. Människan är inte något rent "medvetande"¹⁸ och människan är inte heller något "ting". Människan är situationsbunden, och mellan kropp och medvetande finns existensen (Merleau-Ponty 1999). Relevansen av det existentiella aktualiseras för individen i de mest påfrestande perioderna av hennes liv, men trots att dessa situationer verkar individcentrerade är de i grunden socialt förankrade. Tortyren som nedbrytande kraft berör människans existens på djupet, i den meningen att torterarna ägnar sig åt att bryta ner individens motståndskrafter, dels genom att utplåna hennes kropp och psyke och dels genom att ständigt antyda att fångens närmaste nätverk kommer att genomgå samma upplevelser som han/hon själv om han/hon förnekar samarbete med den rådande regimen.

Människan lever i en konkret värld där hennes medvetande och hennes vilja inte är fria utan situationsbundna. Vi är inte fria att handla utan tvungna att handla fritt, tvungna till handlingsfrihet; tvungna att själva välja vad vi ska göra och att ta ansvaret för det (Sartre 1992). Den väsentliga frågan för människan är inte ett "jag tänker" utan ett "jag kan". Det är vår praxis som gör oss till människor. Praxis är ingen abstrakt fråga utan ett konkret agerande i konkreta situationer och under konkreta förutsättningar. Människans drivkraft kommer från ett handlande fyllt av vilja och frihetskänsla som riktas framåt, som vi är tvungna att genomföra till och med i de svåraste situationer, såsom i fångenskapen och under tortyren. Under diktaturen kan framtidsvisionen rädda viktiga delar av fångarnas integritet i de mest extrema förhållanden (Frankl, 1973).

Människans liv bör ses som en process där hennes handlande i världen, liksom hennes uppfattningar och mål, möts och granskas i livserfarenheterna. Den mänskliga tiden är inte linjär, utan människans historia har en trilogisk tidsdimension där förflutna, presens och framtid samman-

---

¹⁷ Detta medvetande hos Sartre är ett "pre-reflexivt" medvetande, med hans eget uttryck "att vara i sig", en förmedvetandes form som är ett "icke-positionellt" medvetande som alltid är riktat mot något annat än sig själv och samtidigt är för människan alltid *också* ett medvetande om sig själv, eller ett "att vara för sig". Och på så sätt övergår det till ett reflexivt medvetande. Skillnaden mellan det omedvetna och det medvetna ersätts med distinktionen mellan det pre-reflexiva och det reflexiva.

¹⁸ Hos Sartre är människan inte någon rent "för sig" eller någon "*res extensa*"

smälter i det dagliga livet (Ricoeur 1987, a). Den existentiella tiden är inte heller linjär, utan förstås som en "enhet av nutid förflutet och framtid, en tid som blottläggs genom våra föresatser och projekt. Existensens mening hänger samman med *tidens* mening" (Österberg 1989: 293).

Normalt går identiteten genom ett kontinuum från födseln till döden. Den har en beständig karaktär, man är den man är, har varit och kommer att bli. Samtidigt utvecklas identiteten, den förändras och omstruktureras. Livsloppet med dess kontinuitet kontra förändring, interaktionen med spänningen mellan inre och yttre fästpunkter, samt den gränsöverskridande och skapande kroppsinvolverande handlingen är grunderna för existensen och identiteten. "Tid, rum och rörelse är identitetens fixeringspunkter" (Westin 1989: 86). Och det är just identitetens fixeringspunkter som tortyren syftar till att förstöra med andemeningen att krossa motståndsrörelsen och befolkningens vilja till försvar mot förändringar. Med Giddens uttryckssätt kring den "ontologiska tryggheten" handlar det om människans förtroende eller tillit till det uppfattade naturella och sociala fältet, vilket inkluderar de grundläggande existentiella parametrarna om sig självt och den sociala identiteten. Den ontologiska tryggheten erbjuder människan en känsla av kontinuitet och ordning i såväl de upplevda som de anonyma händelserna (Giddens 2002). När de institutionaliserade rutinerna förstörs och åtskillnaden mellan det privata och offentliga livet utraderas på ett onaturligt sätt såsom under vistelse i koncentrationsläger; fångarna tvingas att överleva besvärliga omständigheter som frambringar en "ontologisk otrygghet", lämnas svåra traumatiska spår hos offren (Giddens 1984: 60-64).

2.1.3 Människans historicitet, minnen och berättelser

Människans historicitet är kopplad till den egna socialisationen, men den är också kopplad till den egna existensen. Människans identitet formas i identifiering med den andre och i relation till det samhälleliga livet, medan hon genom sin existens relaterar sig till världen. Praxis och projekt riktar blicken framåt, medan socialisationen och dess process har sin tyngdpunkt bakåt i tiden. Människans identitet är stark kopplad till individens egen historia och framtidstro. Historiciteten är i den här kontexten ett flöde i tiden som rör sig dialektisk mellan det förflutna och framtiden, och allt detta genom den handlande människan. Nutidshandlande är riktat mot framtiden och har med sig erfarenheterna från det givna. Individens historicitet innehåller också människans sociala och kulturella konstituering relaterad till sociala och politiska sammanhang.

Historiciteten är ett kontinuum av ett aktivt och rikt händelseförlopp, som samlas i människans minne. I minnet kan man möta kopplingen

mellan människans egen individualitet och samhälle, hennes egna erfarenheter och det sociala sammanhanget som hon lever i. Enligt Svensson är minnet avgörande för fastställande av identitet och erkännande i identitetsformeringen. Det berättar historien till identiteten och vice versa. Därför blir frågor som hur och vad man minns viktiga (Svensson 1997: 44). Man minns inte allt, utan det som man minns är redan sorterade erfarenheter; eller som Carole Anne Taylor säger, man glömmen för "att överleva" och "erhålla värdighet" (Taylor i Widerberg 1998: 130). Kroppen, upplevelserna och minnet har en tät relation med varandra. Man minns konkreta upplevelser men minnena finns inte i ett tomt rum, utan de bottnar och får innehåll i den konkreta människan. Enligt Widerberg (1998): "minnen är alltid kroppsliga". Vår kropp och våra känslor är alltid med i minnets uttrycksstunder.

Biografin är individuella berättelser som speglar en konkret omvärld, en berättelse som handlar om hennes praxis; människans handlande, erfarenheterna och drömmar om världen. I den riktningen innehåller biografin inte en fossiliserad dåtid. Trots att berättelserna handlar om det förflutna finner man i den en redan trilogisk tidsdimension; man berättar om en förfluten present som redan innehöll en erfaren tid, om en idealiserad framtidsvärld vilken man ville åstadkomma (Ricoeur 1987, a; 1988). I berättelserna finner man de episoder där människan höll på att utforma sin egen historia. Människans praxis existerar endast i presensform, men varenda människas praxis innehåller en trilogisk tidsdimension. Den handlande människan är en mötesplats i nuet för det förflutna och framtiden.

Berättelser har också ett etiskt innehåll som består av realiserade projekt, och av ideal som ännu inte förverkligats. Den övertalningsstrategi som berättare använder syftar till att införa en syn på världen som aldrig är etiskt neutral (Ricoeur 1987, b). Berättande som handlingskraft är ett utforskande av spelrummet och handlingsmöjligheterna i den aktuella kulturen och dess föreställningar om vad som är rätt, eftersträvansvärt och möjligt.

Den här uppsatsen belyser det förflutna ur nuets perspektiv, erfarenheter av redan utspelade händelser. Vardagshistorier talar om det mänskliga livet som en historia under tillblivelse. Berättelserna konstruerar en bild av en konkret situation som ständigt korrigeras av efterföljande erfarenheter. Därför förändras och ändras berättelser genom tiden. De tolkas och omtolkas och ändå representerar de en sann reflex av den upplevda verkligheten.

2.2 Diktaturens påverkan på samhället

Det mänskliga väsendet är inte något abstrakt som den enskilda individen hyser inom sig. I verkligheten är det summan av de samhällsliga förhållandena. (Karl Marx i Liedman 1995)

Som redan sagts, påverkar diktaturen tusentals människors personliga och sociala liv på djupet. En förståelse av dessa "individuella" liv kan inte reduceras enbart till en diskurs om individer. Dessa ingår i någon sorts gemenskap och deras lidande är framför allt påverkat av ett sociostrukturellt sammanhang. Diktaturens repressiva handlande angriper individens integritet, den sociala samhörigheten och det sociala sammanhanget. Diktaturen gör sitt yttersta för att förrinta människans socialitet och identitet. Massmord, förföljelser, deporteringar, tortyr och enskilda politiska mord har som syfte att förstöra människans sociala sammanhang.

Ett utmärkande drag i modernt socialt liv är att människor för det mesta har sin tillvaro arrangerad utifrån en tredelning av tiden. Man arbetar, har sin fritid och sover på olika platser, med olika medmänniskor, och under olika auktoriteter. Dessutom finns det normalt ingen överordnad, rationell plan som styr dessa tre delar av ens liv (Goffman 1994: 19). Ett annat utmärkande drag är också att människor rör sig fritt mellan de offentliga och privata sfärerna, och att staten inte blandar sig i människors privata liv. Diktaturen överskrider med användning av terror dessa viktiga gränsdragningar när som helst och på olika sätt. Därför kan man säga att diktaturen är mycket mera än en särskilt politiskt styrning. Diktaturen ändrar i grunden hela det samhällsliga livet för de människor som lever under dess styre.

Psykologen Ervin Staub framför i *The Roots of Evil* ett kontroversiellt argument genom att hävda att en passiv "kultur" främjar ondskan. I den passiva "kulturen" blir de passiva åskådarna och aktiva förövarna gemensamt skyldiga till bestialiska mänskliga handlingar, då de tillåter, uppmuntrar och praktiserar ondskan (Staub 1992: 51-64).

Passivitet är normen för de flesta samhällen, inte bara för de som inte varit indragna i folkmord, utan också för de nutida demokratiska samhällen som bevittnar de våldsamma konfrontationerna. Staubs socialpsykologiska argument passar bäst för att beskriva förintelsen, men det kan inte generaliseras. Latinamerikanska länders historia kännetecknas av att vara kulturellt blandade med djupa klassmotsättningar. I Latinamerika har två faktorer haft stor betydelse. För det första är den statliga repressionen inte ett resultat av en social eller "kulturell" benägenhet till våld och ondska. I en modern värld, där kapitalismen har lyckas härska

över naturen genom den snabba teknologiska utvecklingen, befolkas jorden av miljoner människor som lever i och under fattigdom. Denna knapphet tvingar arbetarklassen och andra sociala sektorer i samhället (folket) att söka nya och bättre levnadsalternativ, något som i sin tur resulterar i klassmotsättningar. Detta försvagar den härskande klassens ideologiska och politiska dominans över resten av samhället, med påtaglig risk för att den förlorar sin makt och sina privilegier. Därför utnyttjar den härskande klassen de militära medlen, med våld och ondska mot befolkningen som följd, just i syfte att behålla makten. För det andra: Latinamerikas moderna historia av förtryck, repression och fattigdom är direkt kopplad till de industrialiserade ländernas historia, där USA:s intrång i regionen spelat en avgörande roll. Man kan parafrasera Martín-Barós svar till en prominent amerikansk psykolog i USA (1989) när han tillfrågades av honom angående kriget i El Salvador och om "Latinokulturen". Martín-Baró svarade att han inte skulle kunna känna till någonting om tortyr, försvinnande, eller massmord under loppet av tio års inbördeskrig i sitt hemland om inte USA givit ekonomiskt understöd till militären i Salvador. Vilken "kultur" har ansvar för gräsligheterna mot det salvadoranska folket (De la Corte 1999)?

Diktaturen träder fram som statsform på grund av klassmotsättningar som fördjupas på grund av fattigdom, misär och industrialiserade ländernas intrång. Länder med demokratiska traditioner som Uruguay och Chile har fallit under våldsamma diktaturer. Länder med relativt stark ekonomi och möjligheter till att bli helt industrialiserade som Brasilien och Argentina har följt samma öde. Många andra länder har inte ens haft möjligheter att utveckla en modern demokrati utan direkt intrång av USA. Imperialismens intrång stödjer den härskande klassen och förvärrar den interna politiska konfrontationen. De progressiva krafterna stoppas med de mest våldsamma medel, samtidigt som de konservativa krafterna förstärker sina positioner i kriget mot folket.

2.2.1 Det abnormalt samhället

Diktaturen anstränger sig för att befrämja den härskande klassens ekonomiska intressen och vill skapa ett "stabilt" socialt klimat, som kan befrämja dess investeringar. Medan befolkningen i en demokratisk stat lever och rör sig relativt fritt och utan att känna en ständig fara för sitt liv, sprids under diktaturen en konstant skräck och terror bland befolkningen. Denna skillnad är oerhört viktig eftersom människans frihet i det moderna samhället är kopplad till samhällets demokratisering, där individens "friare" agerande befrämjas. Denna frihet är plattformen för

människans fria agerande och tillhör vardagsnormaliteten som blir störd under diktaturen.

Diktaturen går enligt sin natur i motsatt riktning mot demokrati och mänskliga rättigheter. Den härskande klassen anstränger sig genom den totalitära statsformen för att krossa oppositionen och för att utforma en imaginär bild om ett gott samhälle. Diktatorerna anstränger sig för att så gott som det går dölja sitt våldsamma repressiva agerande samtidigt som de sprider budskapet att samhället alstrar "fred, arbete, rättvisa" och att "en stark och rik nation växer fram". Det är därför som de tvingar medborgare att acceptera den rådande situationen, eftersom de "bekämpar nationens interna som externa fiender". En sådan propaganda proklamerats många gånger om dagen, med syfte att dölja verkligheten.

Den verkliga situationen kan under den totalitära styrningen enbart upptäckas utifrån regimens brutala praktik: Diktaturen befinner sig i konstant och oftast ensidigt beväpnat krig med sina motståndare. Ett krig som i dagsljuset nästan blir osynligt, när diktatorerna väl etablerat sig vid makten. Kriget blir i sin tur synligare i den mån som den härskande klassen och dess militära styrkor har svårt att kontrollera oppositionen, som oftast har stöd bland befolkningen. Våldet blir diktaturens stabiliserande faktor. Ett sådant samhälle organiserar egentligen ett ständigt skapande av osäkerhet, förvirring, och manipulerar sanningen med syfte att frambringa en acceptans för förtryck, trakasserier och orättvisor. Lögner är en grundläggande och normal komponent som har som mål att skapa en falsk och illusorisk fantasivärld för människor som lever under en sådan totalitär och våldsam regim (Martín-Baró 1994: 113).

Diktaturen är i sig inte en monolitisk struktur, utan i likhet med alla andra sociala fenomen innehåller den en del krafter som motsätter sig varandra i det historiska förloppet. En rörelseprocess som innefattar olika faser, från dess uppkomst, över stabila perioder till en regerings förfall. Manuel Guerreros beskriver den chilenska diktaturens förlopp i fyra olika faser: I den första fasen införs i samhället en massiv terror och skräckbetingad disciplin då tortyr, försvinnande och exil blir en "naturlig" metod att eliminera oppositionen. Den repressiva apparaten använder öppet den offentliga sfären där befolkningen bevittnar arresteringar och avrättningar. I den andra fasen är diktatorerna på väg att konsolidera sin makt genom att utplåna den *fysiska* motståndsviljan, och att sprida sin egen ideologi och framtidsbild av en "lyckig, arbetsam och rumsren nation befriad från kommunismen". Under den här fasen agerar den polisiära kåren och de nybildade repressiva grupperna mindre offentligt, de blir mer sofistikerade i sina aktioner och yrkesmässiga i sitt sätt

att fånga oppositionella motståndare. Den tredje perioden representeras av diktatorernas totala kontroll över hela samhället. Den systematiska repressionen fortsätter, de statliga och polisiära säkerhetskontrollerna förbättras, yrkesverksamma läkare och psykologer används under tortyren i syfte att undvika synliga fysiska skador och dödsfallsfrekvensen bland torterade. Under den fjärde fasen slutningen, arbetar den repressiva apparaten ständigt för att skaffa information om motstånd rörelser, skrämna och stoppa den växande befolkliga oppositionen med våld. Oppositionen ökar sitt inflyttande och överskrider mer och mer gränserna mellan det underjordiska arbetet och den offentliga arenan (Guerros 1998). Ett liknande mönster kan skönjas i andra Latinamerikanska diktaturer där Bolivia räknas med.

Ett samhälle som lever under ett statligt repressivt våld, fruktan, terror och förtryck kan inte befinna sig i ett normalt tillstånd. Tvärtom, ett sådant samhälle befinner sig i ett *onormalt* tillstånd som i sin tur skapar ett *abnormt samhälle* (Martín-Baró 1994: 112). Diktaturens "ordning" och "disciplin" är inneboende i den repressiva och destruktiva karaktären, som syftar till att förstöra den individuella och kollektiva viljan till frihet och naturlig social ordning. Med andra ord: diktaturen skapar ett sjukt samhälle.

2.3 Diktaturens repressiva former

I den djupaste relationen mellan individ och samhälle, kan vi vara överens om att människan är en "social varelse", att hon har ett grundläggande behov av att formas i en dynamisk relation med den andra. Med Asplunds uttryckssätt: Människan är "socialt responsiv" och den sociala responsiviteten är människans naturliga existensform. Det är just inom detta stora spektrum, som innefattar människans sociala responsivitet, som "grymhetens register" finns. Ett register som låter sig graderas i olika nivåer. Grymheten i den "djupaste nivån" överensstämmer dialektiskt med det "ömma registret", de "hyperresponsiva" punkterna i människans liv (Asplund 1997: 75-92). Såväl under diktatur som i krig öppnas "grymhetens register" för oss; i sin mest mångfaldiga och breda form tänjs alla "normala" gränser på djupet.

2.3.1 Fängelser, koncentrationsläger och politiska fångar

Fängelser har funnits i tusentals år. Det som förändrades under 1600 och 1700-talet är att kroppsstraffet blev mindre offentligt och att fängelser började användas som ett alternativ till detta. Under upplysningstiden generaliserades fängelsestraffet som metod för att tillämpas på alla brottslingar. Fängelset blev i det moderna samhället en modellform för

att disciplinera den nutida människan till samhället. Fängelsets lärdom spred sig främst som en genomtänkt metod för organisationsledning i arméer, skolor och sjukhus, och sedan vidare till andra moderna institutioner. I det moderna fängelset straffas inte längre kroppen, utan i stället människans djup. Det påverkar "hjärtat, tanken, viljan, sinnelagen [...] Ridån har gått ner för en bestämd sorts tragedi", skriver Foucault. "Nu börjar en komedi, ett skuggspel, röster utan ansikte, opåtagliga begrepp. Nu måste straffrättens apparat få grepp om denna kroppslösa verklighet" (Foucault 1998: 24). I fängelse å andra sidan blev fångarnas liv och aktiviteter minutiöst observerade och kontrollerade från en centraliserad övervakningspunkt som Foucault kallar för "observatorium".

Den moderna makten är för Foucault mångdimensionell och genomsyras genom en genomtänkt metod för disciplinering av de underordnade. Disciplinen blir möjlig med en indelning av det sociala "rummet" och en noggrann fördelning av "tiden" under organiserade aktiviteter. Fängelset är en utmärkt plats för disciplinering av människans kropp och själ. Fängelsestraffet blir inte precis detsamma under extrema sociala förhållande när den vertikala maktens våldsamma agerande genomtränger hela samhället. Diktatoriska regimer använder ofta fängelse i kombination med tortyr som metoder för att krossa oppositionens kampvilja och deras motståndskraft. De söker uppnå denna målsättning bland annat genom att splittra och förstöra fångarnas kroppar och själar. I de flesta koncentrationsläger och politiska fängelser är den totalitära makten ointresserad att disciplinera motståndarna; deras intresse ligger i att splittra, krossa och utplåna oppositionen och deras anhängare.

För Goffman är en total institution ett ställe där ett stort antal människor, som befinner sig under likartade villkor, lever ett uppifrån organiserat och styrt liv under avsevärd tid, och avskiljda från samhället i övrigt. Exempel på totala institutioner är – förutom mentalsjukhus – fängelser, läger för krigsfångar, koncentrationsläger, kloster, spetälskeanstalter och ungdomsvårdsskolor. Huvudmotivet bakom dessa arrangemang är att människor som lever i flock är mycket lättare att övervaka. Det utmärkande för en total institution är att separationen av människans levnadssätt i samhället mellan de tre livssfärerna (arbete, hem, fritid) bryts ner. Där sker alla tre typerna av aktiviteter på samma ställe, tillsammans med samma människor och under en och samma överordnade auktoritet. Människor gör samma saker samtidigt, enligt ett förutbestämt schema som påtvingas uppifrån. De totala institutionerna disciplinerar människorna med tvång och belöning till dess att institutionens mål uppfylls (Goffman 1994).

I de totala institutionerna undergår människans jagbild och jaguppfattning systematiskt en förändring. Goffman kallar denna process individens *moraliska karriär*. Ett led i denna karriär beskriver han som *mortifikationsprocessen*. En serie förödmjukelser och nedvärderingar som tvingar individen till ett successivt modifierande och omstrukturerande av sitt sociala jag. Dessa institutioner berövar individer de sociala roller som han/hon spelat ute i sina fria liv. Men den totala institutionen omöjliggör också på många, grova eller mera subtila sätt upprätthållandet av några klara gränslinjer mellan en privat sfär och den omgivande sociala miljön (Goffman 1994). Under diktaturen upplever politiska fångar en konstant och förfärlig mortifikationsprocess som lämnar mycket djupa spår. Fångarnas moraliska karriär präglas av en kaotisk vardag som är organiserad på ett rationellt och medvetet sätt för att totalt krossa deras integritet. Det politiska motståndet i koncentrationsläggar och i fångelserna koncentreras i kampen att försvara fångarnas socialitet och deras individuella integritet.

2.3.2 Tortyr

I 1984-års konvention mot tortyr, och annan grym, omänsklig och förnedrande behandling eller bestraffning som antogs av FN:s generalförsamling 1987, definieras tortyr på följande sätt (definitionen liknar den från 1975):¹⁹

I denna konvention avses med begreppet tortyr varje handling genom vilken allvarlig smärta eller svårt lidande, fysiskt eller psykiskt, medvetet tillfogas någon antingen för sådana syften som att erhålla information eller en bekännelse av honom eller en tredje person, att straffa honom för en gärning som han eller en tredje person har begått eller att hota eller tvinga honom eller en tredje person eller också av något skäl som har sin grund i någon form av diskriminering, under förutsättning att smärtan eller lidandet åsamkas av eller på anstiftan eller med samtycke eller medgivande av en offentlig tjänsteman eller någon annan person som handlar såsom företrädare för det allmänna. Tortyr innefattar inte smärta eller lidande som uppkommer enbart genom eller är förknippade med lagenliga sanktioner. (Svenska FN förbundet)

I Amnestys världsomspännande kampanj mot tortyr beskrivs detta på följande sätt: "Tortyr är ett medvetet, överlagt angrepp på en enskild människas psyke, kropp och värdighet. Det innebär att utsätta en individ för olaglig och oförsvarlig smärta och förödmjukelse" (Amnestys

---

¹⁹ Se artikel 1 i Deklarationen mot tortyr som antogs enhälligt av Förenta Nationerna den 9 december 1975.

världskampanj mot tortyr 2002). Man vill gärna tillägga att tortyr skiljer sig från våld och misshandel framför allt på grund av att tortyr vanligtvis är ett sätt att utsätta människor för en *systematiskt smärta i syfte att frambringa erkännanden eller information* som regimen och dess företrädare söker.

En djupare beskrivning av tortyrens innebörd hittar vi i Westins bok om tortyr. Han använder sig av Eric Stover och Elena Nightingales definition som pekar mot att tortyrens syfte inte enbart är att bryta ner viljan hos den drabbade människan, utan också hos den politiska oppositionen som helhet. "Torture is the infliction of pain by one person on another in an attempt to break the will of the victim" (Citerat i Westin 1989: 20). Det här citatet kan kompletteras med följande:

Tortyrens syfte är inte bara att tvinga folk att tala, att förråda. Offret skall dessutom ange sig själv, genom sina skrik och sin underkastelse, som ett människodjur. I allas ögon och i sina egna ögon. Hennes raseri måste krossa henne och för alltid befria henne från sig själv. Den som ger vika för tortyren har inte bara tvingats tala. Han har för alltid dömts till undermänniska. (Sartre citerad i inledningen av Alleg 1958)

Tortyr används i de flesta länder i världen. Den är en påtaglig verklighet för miljoner människor som lever under ständiga politiska hot.²⁰ För dessa människor, oavsett om de har varit eller inte varit torterade, är tortyren ingen abstrakt företeelse. Att den medeltida straffformen som kollektivsystem, där befolkningen hade en aktiv delaktighet som publik i fångens kroppsliga straff och lidande, har försvunnit i det moderna samhälle innebär inte direkt att tortyrens terror och påtaglighet har för-

²⁰ Tortyr används som metod för att frambringa "sanningen" och är känd sedan antiken (Egypten). Men tortyr som "förhörsmetod" har sina rötter i den "europeiska antikens Grekland" där metoden användes för att "frambringa juridiskt bindande vittnesmål och bevismaterial" (Westin 1989: 21). Under medeltiden frambringade tortyren en "sanning" som upprepades i domstolen som en "spontan" bekännelse. Tortyren var en procedur som följde ett "exakt definierat förlopp" och den fungerade inom ett "strikt juridiskt spel". Under tortyren plågades kroppen som en väsentlig del i den "offentliga bestraffningsceremonin". Fången skulle under tortyren offentligt bevittnas och "rättvisan" skulle inpräglas i allmänheten. Men tortyren kan också uppfattas som en politisk ritual, genom vilken makten ger sig tillkänna. Tortyren bekräftar maktens inneboende överlägsenhet. Straffceremonin som helhet är "terroriserande" (Foucault 1998: 42-61). Tortyren avskaffades under andra hälften av 1800-talet som metod att förhöra vanliga brottslingar, men den blev kvar som straffmetod för att förhöra politiskt motståndare om deras "brott". I det moderna samhället förflyttas tortyren från den offentliga rättsliga arenan till hemliga förhörplatser eller tortyrcentra.

svunnit för resten av samhället som lever under herraväldens terror. Tortyren är idag som igår fortfarande en konkret social realitet för det samhälle som lever under diktatur eller makt övergrepp. Även för de individer som informerar sig vid sidan om dess existens eller genom nyhetssändningar långt ifrån den reella situationen.

Edvard Hauff poängterar att tortyren avviker från andra extrema erfarenheter, där trauma är ett resultat av en icke direkt mänsklig interaktion. Tortyren är en mänsklig handling där en eller några människor hänsynslöst ger sig på en annan. Under tortyren finns en fysisk kontakt, men det finns inte någon interpersonell kontakt. Tortyren är en förvrängd interaktion där depersonalisering och anonymisering ingår i kontakten som en viktig faktor. Torteraren eller torterarna har inga ansikten för sina offer när han/hon använder de mest extrema och våldsamma metoder under övergreppet. "The torturers are associated with voices, footsteps, a shadow. Sometimes the survivor does not know in which location the torture took place. He may create fantasies about the identity of the perpetrator, and he often expresses a wish to be able to identify the torturer" (Edvard Hauff 1994: 21). Det som tortyren gör är bland annat att förorsaka offret skräck, kränkning och trauma under tiden som tortyren pågår, men även för lång tid efter själva övergreppet.

2.4 Trauma och repressionens trauma

Enligt Michael Roth är ett trauma "an event whose very intensity makes it impossible to take in through our cognitive structures. This event is therefore impossible to recollect in the normal processes of memory" (Michael Roth 1999).²¹ Psykiska trauman är reaktioner på efterverkningarna av svåra upplevelser.

Psykiska trauman är ingen ny företeelse, men det är först efter andra världskriget som man försökt att definiera dem. Krigsveteraner visade en förhöjd psykisk aktivitet diagnostiserad som "ångestneuroser", inkluderandes en del sekundära psykosomatiska reaktioner. Krigsveteranernas psykiska tillstånd liknade KZ-syndromet,²² eller koncentrationslägersyndromet, som omfattar: en depressiv sinnesstämning, misstro mot andra människor, ökad irritabilitet, relativ labilitet, ökad uttrötthet; mardrömmar, störd sömnrhythm, retrospektiva drömmar och ett "lättnäckt minne" som kan associera vardagssituationer till det trauma-

---

²¹ Michael Roth. "History, Memory, Trauma: Problems in Representing the Extreme" Getty Research Institute for the History of Art and Humanities. Research Libraries Group 1999 Annual Membership Meeting.

²² KZ-syndrom kommer från tyska "konzentration".

tiska. Senare kom en del andra beteckningar att användas för dessa upplevelser och så småningom kom den mest kända: posttraumatiskt stressyndrom (*Post Traumatic Stress Disorder – PTSD*). Följande förhållanden indikerar PTSD:

1. De drabbade skall ha upplevt ett hot eller ett individuellt eller kollektivt katastroftrauma.
2. Hon/han har endera återkommande och påträngande minnesbilder, återkommande mardrömmar om händelser eller känner så att traumat återupprepas.
3. Ständigt undvikande av stimuli som associeras med traumat som tankar, aktiviteter eller situationer. Amnesi om detaljer kring traumat, minskat intresse för viktiga aktiviteter, främlingskap inför andra, begränsade affekter, tomhet inför framtiden.
4. Överspändhet med svårigheter att somna, eller orolig sömn; irriterabilitet eller vredesutbrott, koncentrationssvårigheter, spänd vaksamhet, överdriven reaktion vid oväntade yttre stimuli, fysiologiska reaktioner inför händelser som symboliserar eller liknar någon aspekt av traumat. PTSD kan framträda för första gången efter många år (Sjöström 1977: 108-128).

PTSD symtomen relateras inte endast till krigsdrabbade individer utan återfinns också i andra sammanhang. Bustos skriver att "PTSD definieras som en överlevandes respons på en av människan eller på naturlig väg framkallad psykologiskt traumatisk händelse, såsom jordbävning, flygkrasch, våldtäkt, strid eller på av människans avsiktligt framkallade katastrofer (bombningar, tortyr, dödsläger)" (Bustos 1995: 57). PTSD är ett tillstånd som förknippas med traumatiska situationer i allmänhet. Det kan därför inte användas okritisk, utan risk att lämna åt sida viktiga aspekter, t ex den existentiella betydelse där den traumatiska situationen blev till i individens socioekonomiska sammanhang, viktiga psykodynamiska processer som pågick under de upplevda förhållanden och flyktingskapets påverkan på individens ego och identitet.

En djupare förståelse av begreppet psykiskt trauma, som skiljer flyktingars trauma från andra offers trauman, utgår från Bustos (1995) tre grundläggande interrelaterade beståndsdelar: 1. *Den yttre händelsens natur*. 2. *De intrapsykiska processernas natur i relation till händelsen*. 3. *De emotionella reaktionerna i dessa processer*. Vad som bör göras är att söka "orsaker till traumatiseringen i intensiteten och kvaliteten hos de känslor som associationerna med den yttre händelsen framkallar" men också dess existentiella innebörd; där "det viktigaste elementet i det upplevda

psykiska traumat är meningen". I exilen blir det också viktigt att synliggöra flyktingars sociala sammanhang (Bustos 1995: 60-63). Traumat bearbetning är mest lyckosam när man ser allt som händer och hände i ett meningssammanhang.

2.5 Exilens ambiguitet och tillfrisknande

Invandring medför en del sociostrukturella, kulturella och individuella möjligheter och svårigheter. Invandrarnas integration i det nya samhället minskar svårigheterna. Integration är en process, som innebär ett samspel mellan samhället och minoritetsgrupper, eller individer. Den är beroende av samhällets agerande för att befrämja integrationsprocessen och invandrargruppernas eller immigranternas intresse. Även deras motivation och vilja att acceptera och ta till sig den nya kulturen och behålla en del av sin egen är av betydelse.

Orsaken till utvandring kan vara avgörande för individens personliga välbefinnande och hennes motivation att bygga ett nytt liv i det nya landet. En del immigranter vill snabbt skapa ett "nytt liv", medan andra ser det nya landet enbart som en plats där man stannar under en oklar tid och mot sin egen vilja. Till den sistnämnda gruppen räknas ofta de människor som har blivit landsförvisade. Deporterade är ofta tacksamma mot asyllandet men känner sig stark ideologisk bundna till sitt hemland. Politiska flyktingar bär dessutom med sig en del skador och beteenden från det abnormalt samhället. Exilen har i deras fall en speciell orsak och medför en del särskilda konsekvenser som man måste ta hänsyn till. Invandringen, åtminstone i Sverige, är inte enbart mångkulturell utan den släpar med sig i stor uträkning konsekvenser av den politiska repressionen.

För Hauff (1994) skapar exilen möjligheter att återställa förtroendet. Men den kan också komplicera hälsoprocessen genom den påtvingade separationen från familjen, vännerna, hemmet och hembygden. Exilen kan orsaka social isolering och diskriminering. Landsförvisning kan paradoxalt nog ofta upplevas som en förlängning av fångenskapen och det politiska förtrycket. De positiva och negativa erfarenheterna i exilen kan ses som påtvingade och inte personligt valda.

Följande citat är hämtat från Meyers terapeutiska arbete med en ung flykting i Norge. Citatet är viktigt på grund av att det visar en aspekt som är vanlig bland politiska fångar:

I am split right down the middle. I try to keep my mask on when I am together with others. It was OK to be in jail. I learnt a lot, and I had the role of protecting others. I was strong. It was meaningful when I was there. It

made sense, but when I came out on the other side of the wall, nothing made sense anymore. I was nobody. Who was I? I am afraid, I feel small and crushed. The worst that ever happened to me was the humiliation. They took my skin, my soul, and my heart. Now, I am only a shadow. I don't see anything but a big wall in front of me with barbed wire on the top. How am I going to get a picture of myself on the other side? (Catherine – Meyer 1994: 35)²³

Catherines erfarenhet är inte unik utan typisk för vad många flyktingar upplever och känner. Meningslösheten är en svår känsla som kan ha komplicerade konsekvenser för de människor vars kropp och själ har blivit särade under tortyren. En själ separerad från sin kropp och vise versa finner inte ro och den rätta känslan av meningsfullhet. Den kan heller inte se toner och nyanser i mörkret på grund av det obehandlade trauma som påverkar människans dagliga liv.

Tortyretrauma avsätter framtida spår. Psykiska påfrestningar leder en del individer direkt till ett depressivt tillstånd, medan andra gör motstånd och förnekar sina problem. Men de flesta människor som har blivit torterade lider av mer eller mindre svåra åkommor som är en produkt av trauman och som tvingar dem att koncentrera sina krafter på att upptäcka vardagens troliga och inbillade faror. Därför anstränger sig många tortyröverlevare i sina dagliga liv för att ha total kontroll över sina egna attityder och den miljö i vilken de befinner sig. De tortyröverlevandes integration i asylsamhället kräver ett starkt socialt sammanhang och strukturella villkor som befrämjar deras integrering. I många fall måste de få rehabiliteringsexperthjälp för att kunna återintegreras i det "normala" samhället.

I fråga om hälsa är det vanligt att fokusera på det biologiska perspektivet och söka efter sjukdomens orsak. Aaron Antonovsky vänder på detta och frågar sig istället: *Vad skapar hälsa? Varför överlever vi överhuvudtaget?* Han kallar det här perspektivet för det salutogena.²⁴ Enligt Antonovsky är två grundläggande aspekter viktiga för hälsan. Den ena är de

---

²³ Catherines liv är i bild och ord starka beskrivningar av trauman som orsakats av tortyr liksom av en svår anpassning till ensamhet i exil. Hon blev fängslad för andra gången när hon var 18 år. Efter fyra år i fängelse och efter att hon överlevde tortyren fick hon asyl i Norge där hon har gått i terapi, expressive therapy. Två år efter att Catherine gått i terapi målade hon sitt eget självporträtt (Meyer 1994).

²⁴ Antonovskys teori om hälsa växte fram efter att han studerat hälsoproblem hos judiska kvinnor som överlevt koncentrationsläger och som visade en förmåga att bevara sin hälsa trots det extrema lidande som de hade fått utstå.

allmänna motståndresurserna (AMR, *General Resistance Resources* GRR) som utgörs av biologiska, materiella och psykosociala faktorer som gör det lättare för människor att se sin tillvaro som konsistent. Den andra är *känslan eller sinnet för sammanhanget* (KASAM). KASAM innebär att människan måste förstå sin tillvaro och bli förstadd, hon måste verkligen uppleva att hon bemästrar sin situation, men framför allt bör hon se en mening i sin existens och på så sätt vara motiverad för en fortsättning (Antonovsky 1991).

Tortyroffersituationen handlar inte enbart om materiell standard, kulturell acceptans, språkkunskap eller hälsa efter svenskt mått. För många kräver situationen en annan synvinkel och annorlunda åtgärder. Integrationsprocessen är nödvändig och viktig och den bör finnas som en förutsättning och stabiliserande plattform för att befrämja de mest akuta eller primära behoven, men den är inte den primära förutsättningen för deras välmående. Meyer poängterar att när tortyroffrets kropp och själ har blivit splittrad måste de först bli reparerade (Meyer 1994). Och för att kunna lyckas förena offrens kropp och själ behövs kunnig behandling och det behövs ett gott och bekräftande socialt sammanhang. Det här är ett allvarligt tema, precis som Firnhaber säger:

Följder av förtryck, krig, tortyr och påtvingad flykt tar sig oräkneliga uttryck överallt i exilens samhälle. Det handlar om frågor, som berör långt flera än en liten grupp särskilt engagerade och det gäller mycket mer än bara behandling. Flyktingar, som har upplevt krig, koncentrationsläggar eller tortyr, har en särskilt sårbarhet också mot ordinära företeelser och vardagliga möten i samhället. Deras väg mot rehabilitering går över minnerad mark. Ett "ovetande" samhälles oberedda mark är full av minor. Flyktingen riskerar inte bara att stoppas i sin rehabilitering utan löper också risk att tillfogas ytterligare skada. (Firnhaber 2000: 41)

Flyktingar bör nödvändigtvis integreras i det nya landet, men det är lika viktigt att inse att repressionsoffer startar sin vandring från det abnormalt samhället mot det demokratiska. Detta innebär en social återvändningsprocess som det demokratiska samhället också bör befrämja. Dessutom "dekonstruerar" tortyren människan och därför blir det nödvändigt att "återkonstruera" den. Denna återvändningsprocess kallar jag för *återintegrationsprocess*. Återintegration pekar, å ena sidan, på en social återinlärningsprocess där individen behöver lära sig att "leva på nytt" i det demokratiska samhället. Å andra sidan, innebär återintegrering att repressionsoffer måste lära sig att leva vidare med minnena av de svårupplevda händelserna från repressionstiden. Återintegrationens tyngdpunkt ligger främst i samhällets olika sociala strukturer och instanser

och sedan i den enskilde individens förmåga att uttrycka upplevda erfarenheter från repressionsperioden.

2.5.1 *Repressionens effekter hos civilbefolkningen*

Civilbefolkningen drabbas oftast mycket hårt av krig och inbördeskrig, repression eller när någon familjemedlem är organiserad i motståndsrörelsen. Dessa våldsamma påfrestningar orsakar en del trauman som behöver hanteras på ett lämpligt sätt om man vill komma till rätta med dem. Det finns under det sista decenniet en del exempel som talar om behov av insatser för att hjälpa människor som har blivit drabbade av statligt våld. Det närmaste exemplet i Europa är forna Jugoslavien och dess nuvarande återuppbyggnad. Av erfarenheterna därifrån kan man dra en del lärdomar om hur man bäst hjälper civilbefolkningen, och i vårt fall flyktingar som lever i exil, att kunna bemöta sina trauman.²⁵ Cullberg Weston (2002) har gjort en jämförande studie av en grupp som medverkade i kvinnocentrats hjälpprogram och en kontrollgrupp som inte fick något stöd alls efter kriget. Studien har gjorts vid två olika tillfällen med 5 års mellanrum och med samma respondenter. Med intervjufrågorna vill man täcka de så kallade "klassiska traumatiska symtomen" och de "existentiella stressymtomen".²⁶ Studieresultaten visar att kvinnor strax efter kriget lider av olika klassiska stressymtom vilka visas i en skala av traumatiska reaktioner mellan 35 och 75 % medan den existentiella stressen ligger mellan 42 och 88 %. Fem år efter studien finns en tydlig skillnad mellan kvinnor som hade kontakt med Kvinno-centret och kontrollgruppen som inte fått någon hjälp alls. Den första gruppen visar en reduktion av båda formerna av traumatisk stress medan kontrollgruppen visar en ökning av en del klassiska symtom som flashbacks, depression, ilska eller raseri, känslolöshet, eller tomhet,

²⁵ Organisationen "The kvinna till kvinna Foundation" har arbetat med kvinnors situation i Bosnia-Herzegovina. Befolkningen i de drabbade områdena lever i en svår ekonomisk och social situation efter krigsslutet. Sverige har vidare stor erfarenhet av krishantering vid katastrof situationer och har även en del viktiga redskap för att kunna bemöta sådana situationer. Dessa har inte använts ännu för att hjälpa flyktingar som kommer till Sverige från krisdrabbade områden.

²⁶ *Traumatic Stress Syndromes* (klassiska traumatiska symtomen): Nightmares, anxiety/feeling nervous, flashbacks, depression, withdrawing from people, feelings of anger/rage, feeling numb/emty, feelings of betrayal, feeling guilty to be alive, sleep problems, irritable with children/others, headaches. *Existential stress* (existentiella stressymtomen): helplessness, life over, crying easily, feeling humiliated, feeling exhausted, feeling vulnerable and years of life stolen.

sömnsvårigheter, irritabilitet med barnen, huvudvärk; men också ökning av de existentiella stressymtomen som känslor av förnedring, känslighet, utmattning, hjälplöshet och en känsla av meningslöshet (Cullberg 2002: 26-32).

3 Forskningsansats och metod

3.1 Metodologiska reflektioner

Layder nämner tre olika typer av dualism av social prägel: Den första historiska motsatsen är den mellan *individ - samhälle*. Den andra polariteten är *aktör - struktur* och slutligen har vi *mikro - makro* dualismen. Den sistnämnda dualismen har enligt Layder ett bredare innehåll som inkluderar de två första motsättningarna (Layder 1994: 3-7).

Den historiska och traditionella dualismen, som styrde samhällsvetenskaperna från födseln, är idag mera diffus i sina konturer. De sista 50 åren har det vuxit fram tendenser som talar för ett starkt samband mellan det teoretiska och det empiriska; en diskurs om sammanflätningar mellan individ och samhälle, aktör och struktur, makro- och mikro-världen. Sammanflätningar, gränsöverskridande, överbryggande och länknings mellan mikro och makro har blivit en aktuell forskningsansats i sökandet efter förståelse av sociala fenomen.

Enligt Ritzer (1992) är det under 1980 och 1990-talet som sociologins utveckling på allvar riktat sig mot att överskrida de traditionella uppdelningarna i olika typer av sociologi, att arbeta fram en teoretisk syntes och lyfta fram en metateoretisk nivå inom sociologin. När det gäller överbryggandet av de traditionella dikotomierna finns en parallell utveckling i USA:s "Micro - Macro integration" och Europas "Agency - Structure Integration".

Den moderna teoretikern strävar efter att gå utöver den traditionella dualismen och försöker studera samhället ur en annan metodologisk synpunkt som kan ge oss möjlighet att få en tydligare bild av den komplicerade verkligheten. Men är det möjligt att bemöta verkligheten med ett teoretiskt perspektiv på ett sådant sätt att de klassiska metodologiska motsättningarna kan överbryggas, och i så fall, med vilka redskap är detta möjligt? Ett intressant metodologiskt perspektiv som jag försöker använda i den här undersökningen är det som Thomas Nygaard (1996) kallar för "metodologisk situationism".

3.1.1 Situationismen

Utifrån ett mikrosociologiskt perspektiv och i sökande efter en förståelse av förhållandet mellan aktör och struktur har Goffman och Collins arbetat fram en syntes. Istället för att renodla det individuella eller reducera sociala handlingar till determinerande externa makrostrukturer koncen-

trerar de sig på situationen. I frågan om hur förhållandet mellan individ och samhälle möts, är den franske filosofen Jean Paul Sartre tydlig när han presenterar sin metodologiska begreppsapparat (Nygaard 1996: 151-153).

Ett viktigt moment i Sartres metod är begreppet och försöket att "situeras".²⁷ Situationen där den enskilde individen befinner sig är utgångspunkten för den sociala analysen. Situationen består av både individen (aktören) och de strukturella villkoren (samhället) som omger personen. Med Sartres ord är dessa förhållanden ett "varat-i-världen", en helhet som dessa faktorer ömsesidigt konstituerar. Det kollektiva och det individuella är inte primära premisser. Alla sociala faktorer uppstår ur situationen. Det är genom samhället som den socialiserade individen blir till, och genom den sociala situationen utformar människan samhället. Situationen blir den punkt där individen och samhället möts och samspelar med varandra.

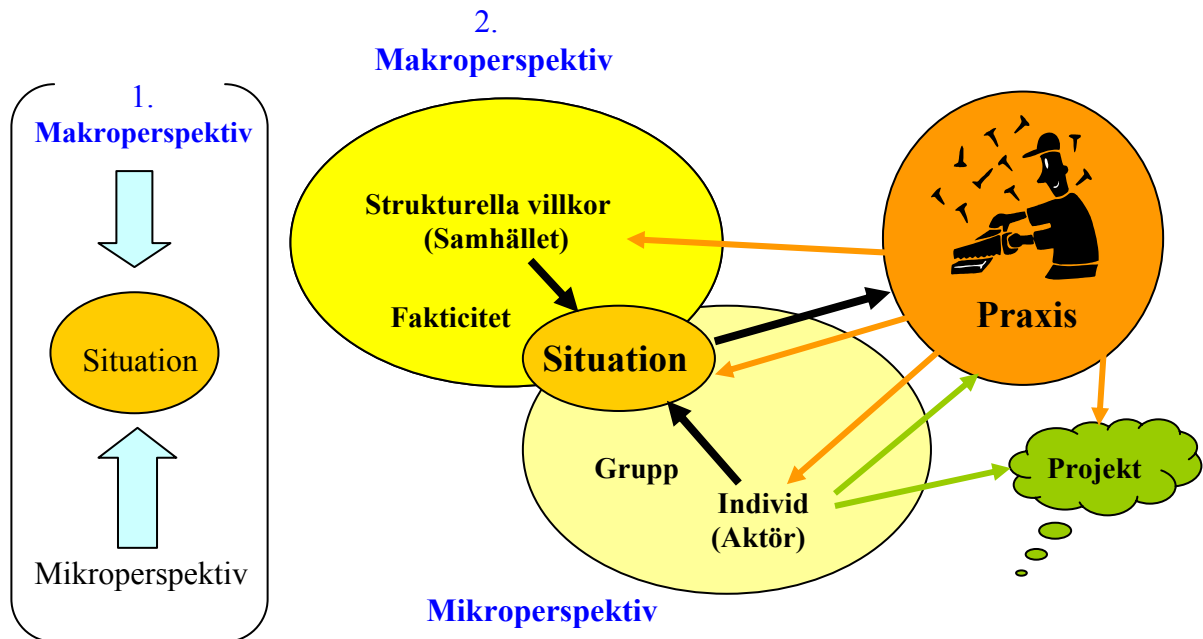
Om man följer den "metodologiska situationismen" accepterar man att situationen är utgångspunkten, en centralpunkt som Nygaard kallar för omegapunkten. Omegapunkten (som jag kallar för origo) eliminerar de traditionella kategorierna, men den förkastar inte studier på individnivå eller sociala system och strukturer. Situationismen är ett alternativt sätt att belysa dessa aspekter av det sociala livet, en förenande centralpunkt mellan mikro- och makroperspektiv. Centralpunkten "omega" kan tolkas i termer av människors socialitet. När individer befinner sig i andras närhet orienterar de sig mot varandra (Nygaard 1996).

Människan är alltså situationsbunden och lever i en konkret värld, där hennes frihet alltid är situationsbestämd. Den redan existerande fakticiteten är "omedelbart för handen given", och den ändras och förändras genom praxis. Individen är en aktör, en handlande varelse som riktar sig mot framtiden genom olika projekt, och hennes handlande omformar världen. Människan förändrar sig själv genom att omvandla sin miljö (Sartre 1984). I den här uppsatsen försöker jag applicera den metodologiska situationismen.

---

²⁷ Sartre erkänner att marxismen har en stor teoretisk förmåga att 'situeras' en epok och kanske en historisk händelse, men den kunde icke situera en person. Här visar sig marxismens otillräcklighet. I sitt förfaringssätt betonar Sartre 'den konkreta situationen' i en persons utveckling, d v s att det konkreta bestämmer personens totala situation (se Sartre 1984).

FIGUR 1: Metodologisk situationism

Situationen blir en metodologisk origo, där makro- och mikroperspektiv förenas. Den tar hänsyn till verklighetens relativism där det inte finns ett distanserat och neutralt perspektiv utifrån vilket förhållandet mellan individ och samhälle kan systematiseras och kategoriseras.

Situationen kan ha en kortsiktig såväl som en långsiktig tidsdimension. I följande exempel försöker jag att konkretisera teorin:

Situation 1. Om vi står inför en släkträff i Göteborg (situationen) blir det nödvändigt att planera (projekt) resan mellan Eskilstuna och Göteborg. Vi står framför en konkret situation. Vi har ett fritt val framför oss, antingen väljer vi att resa eller att inte göra detta. Om vi väljer resan är vi situationsbundna till alla infrastrukturella och sociala aspekter (fakticitet) och beaktande tid och möjligheter kan vi välja att åka bil, tåg eller flyg. Resans förberedelse och genomförandet tillhör praxis, vårt eget handlande.

Situation 2. Om det faktiska placeras i samhällstrukturerna och om dessa tillhör ett underutvecklat land, bör vi ta hänsyn till landets rådande knapphet och dess modernitetsförhållanden. Denna ojämna utveckling är konsekvensen av internationella bolags vinstintressen som bestämmer över de förtryckta länders produktionsvillkor. Fattigdom, misär och förtryck är påtagliga realiteter. Om vår intention är att studera till exempel en diktatur (situation) bör vi ta hänsyn till de faktiska aspekterna som påverkar människors liv och agerande (det faktiska). Samhällets

indelning gör att de individer som är underkuvade och socialt berövade sin frihet skiljer sig markant från dem som stödjer diktaturen. För den första gruppen är det individuella projektet möjligtvis att nå frihet, eller att göra uppror och återupprätta demokratin, eller att enbart försöka överleva repressionen. Människans praxis i det här sammanhanget riktar sig mot att genomföra projektet som innebär att förändra det faktiska, den rådande situationen och sin egen personliga situation.

3.2 Metod

Det här arbetet följer den kvalitativa forskningstraditionen. Det jag vill åstadkomma är att ställa händelserna i fokus, utforska studieobjektets egenskaper, process och variationers förlopp (Starrin, B. & Svensson, P-G 1994: 21). Det jag vill är att förstå och fånga den "vardag" som förändras. Förändringar är möjliga att förstå som *process*, och det bästa sättet att fånga processen hos ett studieobjekt kan vara att se de sociala aktörernas verklighet och erfarenhet, så som de själva ser på sina egna upplevelser (Svensson, P. & Starrin B. 1996: 12).

I den här studien används kvalitativa metoder såsom samtalsanteckningar, intervjuer och panelberättelsemetoden som komplement till varandra. Denna triangulering syftar till att få säkrare resultat och en relativt bred förståelse av studieobjektet.

Det insamlade materialet bestående av skriftligt material, intervjuer och panelberättelser finns på spanska. Översättningen av de citerade styckena är min.

3.2.1 Minnesarbetsmetod

Psykologen Frigga Haugs arbete syftade till att förstå kvinnors erfarenheter i sina vardagliga liv. För detta utvecklade hon en speciell metod, *minnesarbetsmetoden*. Metodens syfte är att analysera konkreta minnen för att synliggöra hur en erfarenhet blir till. Metoden används för att få kunskap om individen eller jaget som helhet. Metodens angreppssätt har två viktiga aspekter: "Närheten som utgångspunkt och målsättning och erfarenhet som den 'plats' där denna närhet kan hämta sin näring" (Widerberg 1998: 122). Närheten bör förstås som subjektiv och som motsats till avstånd. Närhet och distans sammanbinds i en dialektisk process där forskare använder inlevelse och närhet kombinerad med distans och reflektion. Avsikten med närheten är att söka variationer och nyanser i studieobjekt, i stället för att söka efter likheter.

Haug arbetar metodisk under lång tid med en del tema som gruppen själv bestämmer i förväg. I genomförandefasen skriver gruppens delta-

gare ner sina personliga upplevelser med fokus på det valda temat. Det personliga skrivandet görs i tredje person. På det här sättet kan man senare reflektera över sig själv (Haug 1984). Metoden är tidskrävande och deltagarna måste våga vara ärliga.

Minnesarbetsmetoden innebär närhet i forskningssammanhang, eftersom också forskaren är ett forskningssubjekt, liksom övriga deltagare. Metoden kräver samtidigt distans för reflektioner och analys. Minnesarbetsmetoden användes av Widerberg på ett mer individuellt plan. Hon tematiserade och skrev ner sina egna minnen. Det här sättet att arbeta "både är och inte är en typ av självbiografi" (Widerberg 1998: 135) Widerbergs angreppssätt med temat "kunskapens kön" är delvis ett självbiografiskt verk eftersom hennes personliga "utvecklingsperspektiv och jaget" står i centrum. Hon följer minnesarbetsmetoden i den meningen att hon via analysen synliggör hur en del "erfarenheter blev till".

Mitt metodologiska angreppssätt tar delar av både Haugs och Widerbergs metodologiska tillvägagångssätt. Widerbergs *självbiografiska* minnesarbetsmetod finns som uppsatsens startpunkt; jag arbetade med mitt eget minne koncentrerat till en period av mitt liv, nämligen den tid som handlar om repression, fängelse, tortyr, deportation, trauma och tillfrisknande. Skillnaden mellan Widerberg och mig finner jag i dimensionen närhet - avstånd. För Widerberg är dagböckerna hennes forskningsintresse, för mig är mitt arbetsmaterial ett sökande att förstå mitt eget trauma med kroppens oförmedlade närvaro. Genom ångesten talar kroppens 'erfarenheter' i viss mån på ett omedelbart och direkt sätt. Det är vad Solheim kallar för "kroppsliga symbolspråk" där "ångesten är just reflekterad, en förståelse utan distans" (Solheim 2001: 12). Att distansera sig är ingen lätt uppgift. Språket och skrivandet är denna distans, en länk "mellan kroppens konkreta symbolik och förnuftets 'rena' abstraktion" (Solheim 2001: 14). Språket och skrivande blir då en helande kraft. Syftet med Haugs minnesarbetsmetod är att synliggöra hur en erfarenhet blir till, men hennes metod används i beständiga och små grupper. Den metod som jag använder mig av behåller Haugs syfte, men jag arbetar istället med större grupper, under några intensiva timmar och med få träffar. Haugs "studiecirkelsmodell" ersätter jag med ett eget arbetssätt eller "panelmodell" som jag kallar för *panelberättelsemetoden*. I likhet med minnesarbetsmetoden vill panelberättelsemetoden nå närhet i flera avseenden: i relationerna språk - materialitet, forskare - utforskad och forskare - forskningstema.

3.2.2 Panelberättelsen som metod

Panelformen är en gammal teknik för att få information. Det kan man få antingen genom debatt, eller i syfte att belysa olika delar av ett tema, då olika experter föreläser kring olika aspekter av en fråga. Den kan också användas för att berätta en självbiografisk historia, eller som inspirationskälla för att reflektera över ett visst tema. Panelen är också ett sätt att engagera publiken, antingen i en allmän debatt, frågestunder eller i grupparbete.

Panelberättelsen följer en tradition för informationsspridning som syftar till att belysa gemensamma eller nya aspekter av ett tema. Skillnaden mot en vanlig panel eller en livshistoria är att panelberättelsens syfte inte är att sprida information i den traditionella meningen, utan panelberättelsen är en samtalsform mellan berättaren och publiken. Specifikt för panelberättelsen är att några personer berättar om sina egna upplevelser efter ett gemensamt tema och under en begränsad tid (cirka 30 minuter i vårt fall). Gemensamt för alla deltagare är också att de har en erfarenhet som kan relateras direkt till ett behandlat tema, antingen att de själva upplevt en liknande situation eller att de har en nära relation till andra individer som har upplevt liknande saker som panelberättarna. Panelberättelsen är med andra ord en dialog mellan berättaren och lyssnaren över gemensamma upplevelser eller liknande erfarenheter.

Panelberättelsen är en ny form att pröva i forskningssammanhang. Den arbetar med ett generativt tema. Den kan vara tidskrävande i sin förberedande fas och fordrar stor etisk vaksamhet. Panelberättelsetemat behandlas vid upprepade tillfällen på ett liknande sätt, i syfte att fånga nyanser. Vid dessa olika tillfällen samlar man information om det specifika temat. Temat är således detsamma medan berättarna varierar. På grund av sina specifika erfarenheter, kön eller ålder, belyser de olika aspekter av det gemensamma temat. Själva temat genererar olika sorters information som kompletterar varandra; samtidigt genererar temat en del andra subtemata.

En viktig del i metoden är att paneldeltagarna kan samlas i mindre grupper, där varje individ har möjlighet att berätta om sina egna erfarenheter. Temat är detsamma och varje grupp presenterar sina egna slutsatser och reflexioner inför hela församlingen. Jämförelser kan förstärka eller försvaga de gemensamma upplevelserna. Med sina särskilda berättelser ger deltagarna också en klarare och kompletterande bild av temat. De skilda upplevelserna är också relevanta och viktiga, eftersom de nyanserar bilden och kan ge upphov till nya generativa frågeställningar under samma tema.

Med panelberättelsemetoden försöker jag fånga en bild av det kollektiva minnet då panelberättelsemetods syfte är att fånga stora gruppers erfarenheter av ett bestämt område. Panelberättelsemetoden visade sig vara en effektiv metod för att samla nyanserad information inom ett specifikt område, ge en plattform för uttrycket av det kollektiva minnet och ge möjligheter för att förstärka individernas kollektiva tillhörighetskänsla.

En nackdel med metoden är att den är tids- och resurskrävande. Panelberättelser förutsätter en grupp som upplevt liknande erfarenheter och vara så väl organiserade att individerna kan känna den trygghet och det engagemang som behövs för genomförandet. God etik är en grundförutsättning för att fullt ut kunna fullfölja de planerade tillfällena. Informationsinsamlandet försvåras i det andra moment, d v s i grupparbetet, därför att gruppens aktivitet skapar ett ljud som ingen bandspelare klarar av att sortera. Olika rum och flera bandspelare skulle kunna vara en lösning på detta problem, eller att ha några välinformerade och aktiva personer som kunde anteckna gruppens information, så detaljerat så möjligt.

3.2.3 Samtal med politiska tortyroffer

Det finns en del berättelser som är känsloladdade och som kan vara svåra att begripa i sin helhet. Dessa berättelser talar om ett inferno på jorden. Berättelser som innehåller djupa och motbjudande erfarenheter som individen önskar att tränga bort är starkt gripande och berör såväl berättaren som lyssnaren oerhört stark. Enlig berättarnas egna ord: "att minnas innebär en återuppleva tortyren". Möjligtvis därför kan berättarens reaktioner ofta bli överraskande och till och med obegripliga. Minnen dyker upp ur det förflutna och med dem en del ohanterbara känslor, som för stunden rubbar människans stabilitet. Gränserna mellan upplevelser i det förflutna och i nutiden suddas ut. Tvekan om livets mening tar en större plats i individens tankar. Ångest och skuld känslor stiger till ytan. Att lyssna till sådana historier fyller den mottagande med motsägelsefulla känslor eftersom förståndet ofta inte räcker till. *Tortyr är en mänsklig handling som inte är möjligt att beskriva med ord.*

Att berätta innebär att minnas. I det här sammanhanget innebär det att genom minnen återuppleva ett kaotiskt förflutet, knutet till en konkret tid och en fruktansvärt svår period i livet. Människan talförmåga försämras. En del av de intervjuade "saknar ord" som kan uttrycka deras upplevelser. Berättelsen blir osammanhängande eller fylld av minnesförlust. Minnena, å andra sidan, uttrycker sig på ett mycket påtagligt sätt genom människans kropp; med ett tydligt och överansträngt kroppsspråk och med nervösa reaktioner där individen inte hittar någon

bekväm kroppsställning. Man kan säga att minnena erövrar individens rationella förmåga att uttrycka sig, manifesterat genom kroppsspråket. Individen verkar stundtals frånvarande, men kan i andra ögonblick anstränga sig för att behärska situationen. Människans spänningar hittar olika uttryckssätt: tänderna gnisslar, händerna trycks hårt mot varandra, ögonens uttryck pendlar mellan dystra blickar eller synen fastnar i ett tomrum eller hårdnar och uttrycker ilska. Kroppen ser mer sårbar ut och man kan se att spår av tortyren i form av överspänningar, trötthet, obehag eller smärta. Individen kan ta sig nästan desperat åt huvudet eller klaga över att ha ont i magen, ryggen, genitalierna och vill kräkas etc. Saliven kan bli svår att svälja och munnen blir torr. Å andra sidan kan människan i sådana stunder hitta en utväg ur situationen. Och då kan individen avbryta den obehagliga situationen på ett abrupt sätt, eller söka stöd och behärskning i lyssnarens respons. I bästa fall kan berättarens kropp skakas och gråten kan utlösa individens interna kamp med det förflutna. Tårarna kan lätta den torterades stigande blodtryck, tunga andning och snabba puls. På så sätt kan tårarna fungera som en återställare av balans, och människan kan återerövra en yttre och inre jämvikt. I sådana fall kan man säga att berättelsen för berättaren har en helande kraft.

För lyssnaren, i sin tur, blir sådana berättelser något mer än en "aha upplevelse". Samtalet kräver vilja, styrka, mod och ödmjukhet för att delta i berättarens historia som är så full av existentiell innebörd. Den som lyssnar känner tydligt sina egna begränsningar i förhållande till de känslor han eller hon möts av. Samtidigt kan lyssnarens närvaro bli viktig för berättaren. Kommunikationen blir inte densamma. Samtalet går över till en dialogisk relation, fylld av starka känslor, där berättaren och lyssnaren påverkar varandra på djupet. Efter en sådan dialogisk eller känsloladdad relation fördjupas tilliten och förståelsen.

3.2.4 *Urval*

Studien har gjorts i Eskilstuna, Södermanland. De individer som ingår i undersökningen kom från Bolivia under det tidiga 1980-talet som politiska kvotflyktingar.²⁸ Majoriteten av dem är medlemmar i bolivianska föreningen och övriga personer finns i dess närmaste krets. Föreningsstyrelsen och dess medlemmar fick information om undersökningen och

---

²⁸ Kvotflyktingar kom från Sydamerika till studieområdet den första hälften av 1980-talet. I den här studien medverkar cirka 90 % av familjer som stannade kvar i området i direktform (intervjuades eller referenter i panelberättelser) eller på en indirekt sätt. De flesta ogifta personer sökte sig vidare till andra kommuner före 1990-talet.

har visat intresse och aktivt deltagit. Den här uppsatsen skulle inte ha varit möjlig utan deras engagemang, åtminstone inte i den form och med det innehåll som den har i dag.

Undersökningsgruppen består av fyra olika kategorier.²⁹ I den *första* kategorin ingår sammanlagt tio män inklusive uppsatsförfattaren. Alla dessa män har likartade erfarenheter av repressionen i sitt hemland. Alla har blivit förföljda, fängslade, torterade och deporterade på grund av sitt politiska och fackliga engagemang. Författarens minnen och upplevelser av svår tortyr har dokumenterats i skriftlig och skapande form som dagbok, reflexionsskrifter, dikter och målningar. Materialet, som skildrar en tvåårsperiod under vilken författaren försökte att övervinna ett krisstillstånd, används som bas för uppsatsen. Dessa personliga erfarenheter har varit mycket viktiga i förberedelserna och genomförandet av undersökningen. Bland de resterande nio personerna blev sex intervjuade enskilt och övriga berättade om sina egna upplevelser av repressionen inför en publik på ca 50 personer. Datainsamlingen från dessa tio män är grundläggande källinformation eftersom den berör teman som fängelse, tortyr, trauman och tillfrisknade.

Den *andra* gruppen utgörs av sju kvinnor vars män har liknade erfarenheter som männen i den första gruppen. Tre av dessa kvinnor blev intervjuade och övriga fyra berättade om sina upplevelser av repressionen i seminarieform. Fyra av dessa kvinnor var gifta och hade barn innan de kom till Sverige, en av dem väntade barn när hennes man blev deporterad, resterande tre var tonåringar när de kom till Sverige. Gemensamt för dessa kvinnor är att de upplevde repressionens våld i anslutning till sina mäns ideologiska engagemang. Flertalet av dem kom till Sverige många månader efter att deras män blivit utvisade. Enbart en av dem åkte tillsammans med maken och barnen till exilen.

Den *tredje* gruppen består av dåvarande tonåringar som hade åtminstone en förälder som var eller hade varit politiskt aktiv. Två av dem är män och tre är kvinnor. En kvinna blev intervjuad och övriga fyra berättade om sina upplevelser i seminarieform. Den här gruppen blev drabbad av repressionen på grund av fädernas politiska engagemang. Tonåringarna följde familjen till Sverige för att förenas med sina fäder.

Under seminarierna blev en fjärde grupp synlig nämligen seminariedeltagarna. Tre seminarier genomfördes med cirka 40-60 deltagare i varje. De flesta seminariedeltagare kom till Sverige under 1980-talet. Den här gruppen fungerade i praktiken som en "*bekräftargrupp*", eftersom deras

---

²⁹ Se bilaga 2.

upplevelser av repressionen liknade seminarieberättarnas. Till den här gruppen räknas också en del ungdomar födda i Sverige och som inte har upplevt repressionen direkt. Dessa ungdomar har ändå en stor erfarenhet av *repressionens konsekvenser* eftersom de har någon eller några släktingar som upplevt repressionen eller överlevt tortyren. Den här generationens erfarenhet är tyvärr inte dokumenterad.

I undersökningen har sammanlagt 21 personer blivit involverade i direkt form. I studien använde jag mina personliga anteckningar, självbiografiska texter och bilder, dessutom berättade jag om mina egna erfarenheter i en panelberättelse. Jag intervjuade 9 personer och resterande 11 berättade sina upplevelser om repressionen under panelberättelserna. I studien finns också tre paneldeltagares kommentarer. Alla dessa personer finns med i resultatredovisningen med fingerade namn utom jag själv som valde att använda mitt förnamn.³⁰

Det är viktigt att nämna orsaken till varför det inte finns någon kvinna i den första gruppen. Ett motiv är att begränsa studiefältet. Den viktigaste förklaringen överskrider dock den metodologiska förklaringen. Tortyr är ett mycket känsligt tema och därutöver "tabubelagt". Rent praktiskt är det svårt för en man att intervjua en kvinna om det här ämnet. Tortyren avser att förstöra människans identitet. Den är ett övergrepp riktat mot de mest intima och privata delarna av individens existens, där könet spelar en viktig roll. Temat är ytterst känsligt och det krävs ett stort förtroende mellan intervjuare och intervjuade. Kön spelar i det här samtalsämnet en avgörande roll.

Under hela studien har stor hänsyn tagits till de etiska aspekterna. Dels genom att jag noggrant har informerat deltagarna om studiets syfte och värnat deras integritet, samt genom att jag har försökt att skapa en respektfull miljö i samband med de genomförda intervjuerna och panelberättelserna.

3.2.5 Intervjuer

Den här undersökningen använder sig av den kvalitativa intervjumetoden. Intervjun är framför allt en interkommunikation mellan forskare och respondent. En kommunikation som uppstår i form av ett samtal. Mina samtal med de intervjuade har utgått från två öppna grundfrågor. Med den ena frågan: "Vill du berätta om dina upplevelser under dikturen", ville jag undersöka respondenternas erfarenheter och upplevelser av repression. Den andra frågan: "Hur upplever eller upplevde du

---

³⁰ Se bilaga 2

minnena av repressionen under de år som du har levt i Sverige”, syftade till att ge svar på repressionens konsekvenser för människors liv i det nya landet. Dessa två frågor fungerade som ledtrådar för att fånga *nyanserade* beskrivningar av olika händelser ur de intervjuades livsvärld och för att förstå innebörden av de intervjuades berättelser om specifika situationer och handlingsförlopp. Intervjuernas resultat har genererat en del teman som jag beskriver i del II.

3.2.6 Undersökningens genomförande

I det *första* steget sorterades författarens personliga material som samlades in under en posttraumatisk kris under tiden i landsförvisning många år efter repressionen. Materialinsamlingen utfördes under en tidsrymd av cirka två år. Systematisk bearbetning av materialet och dess innehåll resulterade i en indelning i generativa teman över repressionen: Politisk förföljelse, fängelse, tortyr, deportering och posttrauma. Det första steget låg åtminstone i början nära den psykologiska eller socialpsykologiska förklaringsnivån.

I det *andra* steget intervjuades en del personer som har varit fängslade och torterade. Intervjuerna har transkriberats och bearbetats efter de tydigare valda temana. Den här fasen kännetecknades av ett sökande efter skilda och gemensamma erfarenheter och upplevelser av repression och dess konsekvenser. Under den här fasen gjordes en jämförelse mellan uppsatsskribentens material och de intervjuade människors erfarenheter. Genom nämnda intervjuer kartlades diktaturens individuella och sociala konsekvenser för de deporterade individerna. Intervjuerna med människor som överlevde tortyr vidgade perspektivet. Betydelsen av de sociala strukturerna och det sociala sammanhanget inom vilket dessa människor levde, trädde fram som en viktig faktor för förståelse för deras sociala handlande. På det här sättet aktualiserades ett mer sociologiskt perspektiv för vidare undersökning.

I det *tredje* steget söktes ett kontextuellt och historiskt sammanhang, eftersom varje social process är bunden till en konkret social kontext och ett sammanhang. Latinamerika följer en allmän utvecklingsprocess, men har samtidigt en del partikulära aspekter som påverkar de sociala fenomen som jag ville utforska.

I det *fjärde* steget intervjuades personer som kom till Sverige p.g.a. familjanknytning till tortyroffren. Detta för att få en förståelse av tortyroffrens sociala relationer och sammanhang och interaktionen mellan dem.

I det *femte* steget söktes den kollektiva upplevelsen genom att konfrontera de individuella upplevelserna med varandra i en grupp individer

som kom till exilen med liknande erfarenheter. Dessa nya samtal blev inplacerade i ett större sammanhang i form av tre olika paneler, där tre till fyra personer berättade om sina erfarenheter för en publik bestående av cirka 50 personer per gång. Publiken delades sedan in i mindre samtalsgrupper, där deltagarna jämförde sina egna erfarenheter med exponenternas berättelser. Det sista kallar jag för *panelberättelsemetod*.

3.2.7 Undersökningens validitet

Validiteten kan inom den kvalitativa undersökningen inte begränsas till en fråga om mätningar, eftersom kunskapen betraktas som en social konstruktion av verkligheten. Den absoluta sanningen existerar inte utan den skapas genom dialog. Tonvikten finner man i en gemensam diskurs där kommunikationen av kunskap får en större betydelse. Man kan säga att validiteten inte enbart är en fråga om metod, utan att den ingår i den teoretiska föreställningen om vad som undersöks. Med andra ord, att verifiera tolkningar är till väsentlig del att skapa teori (Kvale 1997: 220).

Inom forskning har man länge använt en metodologisk integrationsmetod med vilken man sammankopplar olika tekniker för att undvika svagheter i undersökningen. Den här metoden kallas triangulering. Inom de kvalitativa undersökningarna används trianguleringen med syfte att upptäcka ytterligare "pusselbitar" eller att upptäcka varierande dimensioner hos ett givet fenomen (DePoy 1999: 187) Triangulering inom den kvalitativa forskningstraditionen räknas som en grundläggande aspekt av datainsamling, men den formar även dataanalysen. Triangulering kan beskrivas som sättet att "närma sig analysen där en informationskälla kontrolleras mot en eller flera andra typer av källor för att avgöra det rimliga i hypotetiska förståelsen" (DePoy 1999: 332).

I den här undersökningen ligger validiteten i triangulering, där en jämförelse görs av det första intervjumaterialet med mäns panelberättelse (2001-11-10). I det andra steget jämförs intervjuer med kvinnor med kvinnornas panelberättelse (2002-03-17). Sedan analyseras döttrars/-söners panelberättelser (2002-04-28) Dessa jämförelser validerar intervjuerna men framför allt kompletterar de den redan existerande informationen. Panelberättelserna var å ena sidan ett sätt att ventilerar en historisk händelse genom att använda konkreta berättelser. Å andra sida var den en metod som användes för att validera relationen mellan det individuella och det kollektiva, ett sätt att överskrida det individuella minnets gränser och övergå till det kollektiva. Panelberättelserna visar sig vara en bra metod för att bekräfta att de individuella upplevelserna ingår i den kollektiva.

*DEL II:
Resultat*

4 Diktaturen och dess följder

Inbördeskriget förs inte enbart mot fiender i militär uniform. Inbördeskriget under diktaturen drabbar framförallt den civila befolkningen, de sociala rörelserna och dess liv. När diktaturen har tagit kontroll över samhället institutionaliserar den terrorn i form av organiserat våld. Det organiserade våldet har olika nivåer både på bredden och på djupet, och fungerar som ett instrument såväl för att passivisera som för att skrämma befolkningen (Sveaass 1994). Repressionen är diktaturens grundläggande drag och möjligtvis den viktigaste garanten för dess existens.

Den dagen skulle vi lämna in en hemtenta på institutionen kl. 06:45, men jag vaknade med nyheterna som talade om att en statskupp ägt rum i landet, att Universitet var stängt och under militärkontroll. Många av mina klasskamrater försvann, en del blev fängslade, andra blev förföljda. Jag tyckte att alla försvann! – gråter... (Lucero)

I stora drag kan man dela in diktaturens repressiva former i allmänna repressionsformer, som riktar sig mot hela samhället och i specifika repressionsformer, som används för att utplåna oppositionens anhängare och uppdiktade medhjälpare.

4.1 Allmänna repressionsformer

Så långt som det är möjligt vill diktaturen dölja sitt repressiva och våldsamma agerande mot landets befolkning för det internationella samfundet. Något som kan förändras över tid är diktaturens externa utseende, medan dess repressiva karaktär följer ett kontinuum under ytan. Diktaturen anstränger sig för att förvränga bilden av denna. Dessa mödor representerar och uttrycker i realiteten diktaturens dubbla ansikte. Nora Sveaass beskriver sitt besök i Chile 1986 på följande sätt: "The brutality is everywhere, but at the same time invisible. An atmosphere of constant vigilance and insecurity is created" (Sveaass 1994: 43-44).

Utifrån statens gränser ser man i början diktaturens *yttre* ansikte genom en del skrämmande bilder. Man kan konstatera att landets politiska karaktär har förändrats och att landet har blivit totalitärt styrt. De demokratiska apparaterna är avskaffade och förbud mot fri organisering råder. Beväpnade soldater befinner sig överallt: på torgen, gatorna, bussterminalerna, centralstationerna, flygplatserna, vid stadsdelgränserna, etc. En sådan diktaturens ansikte är synligt såväl inom landets gränser som utifrån, fast i takt med diktaturens stabiliseringsprocess, och efter en tid, blir den *yttre* bilden mindre synlig för omvärlden.

Ja, Jag minns väl när regimen ändrades från demokratiskt till diktatoriskt styrd. Min pappa gömde sig eller försvann, och ingen visste någonting om honom. Agenterna väntade på honom runt omkring hans arbetsplats och vårt bostadsområde. Han gömde sig några gånger inne i gruvan och bodde där några dagar. Agenterna var rädda för gruvan. [...] När han var fångslad... Då var det mycket svårt för oss alla, eftersom att vi inte visste om han levde eller om han var död. (Rebeca)

Diktaturens *inre* verklighet är konstant men inte lika synlig utanför den rådande maktens gränser; civilklädda agenter som smyger överallt, diktaturens anhängare som agerar som informatörer, individer som utnyttjar situationen för att skaffa sig en del förmåner, skrupelfria typer som arbetar med diktaturen för att köpa sig fria från sina tidigare brott eller i syfte att skaffa sig en position. Falskhet, dubbelmoral och korrup­tion befrämjas och uppmuntras. Osäkerheten bland människor växer och tränger väldigt djupt, ända in i de mest personliga sociala relationerna. Kommunikationen mellan människor blir inte längre densamma. Man är rädd eller misstänksam mot arbetskamrater, grannar, "vänner", släktingar och till och med mot en del av familjmedlemmarna.

Min pojkvän gömde sig ungefär ett par veckor hemma hos oss, han sov mellan yttertak och rummets tak. Han kom ut korta stunder under dagen, för att få frisk luft och lite sol, sedan klättrade han in igen till sitt gömställe genom en litet hål. Min väninnas mamma, som var en god granne, kom och talade om för oss att det var "väldig farligt att gömma folk" och att någon visste att vi gömde en person och att det var bättre att han gav sig i väg. Hon var en snäll granne och en människa att lita på, men den dagen blev vi mycket misstänksamma. Det var inte tider att lita på någon. Han fick åka och fortsätta att gömma sig på andra ställen runt om i landet, under ett helt år. Han skickade då och då meddelande på alla möjliga sätt, ibland med goda vänner eller släktingar. Vi aktiverade oss i tystnaden! (Lucero)

Diktaturen använder sig av alla möjliga medel för att krossa motståndarna i oppositionen, men när de lyckas ockupera det fysiska rummet anstränger sig härskarna för att gömma diktaturens repressiva sida. Under det lugna livet som man ser i dagsljuset rör sig en våldsamt ström som blir synligare när mörkret faller. Strax efter att undantagstillståndet träder i kraft rullar den repressiva apparaten i gång. I mörkret och ända till gryningen pågår de konstanta husundersökningarna, arresteringarna, diktatorernas brottsliga aktioner och brutala agerande. Nattens skräck är fylld av verkliga monster som härjar, plundrar, slår hänsynslöst. Dessa aktioner sprider skräck och förlamning i områdena och i människornas själar lång tid efter.

Jag minns väl när de gjorde husundersökning i vårt hus, det var mellan 10 och 20 soldater inklusive agenter. De sparkade in dörren och letade efter min pappa. Ja, alla hoppade upp ur sängarna och barnen skrek och grät. Ingenting som var värdefullt blev kvar hemma, eftersom att de också var tjuvar. (Eliana)

Den här skräckbilden kan kompletteras med det växande antalet politiska fångar som placeras i olika sorts koncentrationsläger runt om i landet. Många fångar torteras i hemlighet i okända tortyrcenter.

4.2 Diktaturens specifika repressiva uttryckssätt

Diktaturen har stöd av de mest repressiva delarna av statsapparaten, militären, säkerhetstjänsten, polisen och den logistiska krigsapparaten etc. Den stödjer sig också på en del av invånarna, medan den största delen av befolkningen skräms till tystnad. Den totalitära regimen använder kriget mot oppositionen för att få total kontroll över samhället, tysta ner alla demokratiska viljor och organisationer, skrämman befolkningen och tvinga den till passivitet och tystnad. Diktaturens krig mot oppositionen och de föregivna medhjälparna uppvisar sig i form av förföljelser, fängslanden, deporteringar, tortyr och mord.

4.2.1 Fängelser och koncentrationsläger

Diktaturen vill krossa oppositionen och skrämman befolkningen. För detta ändamål används fängelser och koncentrationsläger som skräckställen där tortyr ingår. I många av dessa ställen skapas för fångarna en total oordning i tid och rum, i syfte att totalt förstöra fångarnas integritet och deras naturliga socialitet. Straffet används medvetet när som helst och utan normer eller förutsägbarhet. I koncentrationsläger och politiska fängelser blir det svårt att hitta några konkreta straffregler eller logiska orsaker till de återkommande bestraffningarna. På djupet och på bredden skapas kaos i fångarnas liv.

Det var skrämmande. En total ovisshet, de kunde komma och hämta dig när som helst. En del försvann och vi visste inte varför de kom inte tillbaka. Var de döda? Förflyttade till andra platser? De som kom tillbaka var oftast halvt döda. (Feliciano)

Vi kunde inte veta varför vi blev isolerade. Plösligt kunde de hämta oss och ordna en fotbollsmatch. Det var en stor lycka att kunna vara på gården och springa, men det var mycket svårt att spela fotboll. Sinnena fungerade annorlunda, vi hade ingen riktig kontroll över vår motorik, därför sparkade vi på varandra istället för att sparka på bollen, eller så tappade vi balansen och ramlande, som en berusad människa gör. Den gången var

en av de få gånger som vi var så lyckliga och därför spelade ingen roll om våra vakter förolämpade oss eller skrattade och tyckte att vi var fåniga. [...] Varför vi fick spela fotboll förstår jag inte, och det var ingen mening med att förstå heller. Annars hände allt där inne när som helst och hur som helst utan några förklaringar. (Nemecio)

Diktaturens våldsamma sätt att skapa ordning syftar inte till att disciplinera fångarna till någon sorts framtida samhällliga liv i enlighet med Foucault. (Se kapitel 3.1 *Fängelser, koncentrationsläger och politiska fångar.*) Dessa åtgärder användes i stället för att utplåna individens självdisciplin som skyddar hennes stabilitet i en kaotisk tillvaro. Skapandet av ordning är väl planerat för att krossa fångarnas integritet och sociala samhörighet.

Det minsta kunde kosta oss mycket stryk eller värre, vi kunde bli isolerade. I isoleringscellen fanns ingenting att göra, de ville att vi skulle bli tokiga. De lyckades inte krossa min vilja på grund av att jag i isoleringscellen koncentrerade mig på att minnas de böcker som jag läste i friheten och fantiserade att jag läste de igen, gång på gång. Jag var tvungen att underhålla min hjärna på något sätt. (Ernesto)

De väckte oss när som helst, måltiderna var också oregelbundna. Vi hade inga besök och tappade tidsbegreppet. Vi visste inte vilken dag eller månad det var, och ibland visste vi inte heller om det var dag eller natt. (Mario)

Jag var i isoleringscellen och trots allt ville jag överleva. Jag gymnastiserade regelbundet och räknade tusentals gånger alla prickar som fanns på vägarna; röda, purpur färgade, gråaktiga, svarta. Där försökte jag jämt att fantisera och drömma om mina närmaste kära, om maten eller naturen. Många kanske tänker att jag var tokig, men i isoleringscellen var man tvungen att överleva galenskapen på något sätt. (Andres)

Diktaturen kan utnyttja fängelser och koncentrationsläger för att förstöra fångarnas förstånd. Man ändrar jämt de naturliga regelbundna vanorna. Man flyttar fångarna konstant från ett ställe till ett annat, från isolerade platser till trånga celler och tvärtom.

Jag har varit isolerad så många gånger och har sällan haft något besök. Det var förbjudet i de flesta koncentrationsläger och politiska fängelser. Jag blev regelbundet förflyttad. En svår situation blev alltid till det sämre. Varje gång jag flyttades blev det kallare och kallare, ensammare och ensammare. (Ernesto)

Den totalitära disciplinen har som mål att orsaka en mortifikationsprocess hos fångarna. För det här ändamålet riktar sig en del regler mot

fångarnas naturliga biologiska behov. Fångarnas måltider ändrades regelbundet eller så blev de helt berövade på mat, sömn eller vatten under relativt långa perioder, oftast utan någon klar anledning. En del av fångarna fick mat enbart en gång om dagen. En mycket plågende och förnedrande situation för fångarna är kopplad till det mest grundläggande behovet att ge ifrån sig avföring. Man reglerar toalettbesök eller förbjuder dessa under långa perioder, många gånger till den extrema grad att fångarna blir tvungna att bajsas och kissa på sig. Oftast tillåter man toalettbesök enbart en gång om dagen och under en förutbestämd kort begränsad tid.

Fängelset var bättre än tortyrplatserna. Vi hade möjlighet att träffa kamraterna och kunde röra på oss friare. I fängelset var vi väl organiserade, och trots att de straffade oss kollektivt var vi starka. De brukade dra in maten, vatten eller hindra sömnen, i värsta fall blev vi isolerade. (Arauco)

*Vi var många i samma cell och vi blev alla illa behandlade. I cellen lukta-
de det illa eftersom att vi hade ett litet ställe för att ha vår avföring. Vi disciplinerade oss själva för att göra våra behov lite innan de brukade hämta avföringen, om de hämtade den. (Rosendo)*

På en del ställen, framför allt i koncentrationslägren, avskärmas fångarna totalt från omvärlden. I andra fängelser, där ett fåtal familjebesök accepteras på restriktivt sätt, ändrar man regelbundet och spontant besöksreglerna för att förhindra träffarna. Syftet med sådana åtgärder är att skapa osäkerhet för fångarna och för deras släktingar såväl inom fängelsegränserna som utanför dem. Denna behandling skapar ångest för både fången som för familjemedlemmarna före och efter de förväntansfullt emotsedda träffarna mellan fångarna och deras kära, vilka ofta måste färdas långt med knappa ekonomiska resurser och stora praktiska svårigheter.

Det var den värsta tiden. Det var en sådan ovisshet! Vi var rädda och osäkra hela tiden. Vi reste långt bort för att besöka min man och barnen sin pappa, och när vi var där kunde de hitta på vad som helst för att visa oss sin makt. Någon gång var det så att barnen inte kunde gå in för att träffa sin pappa, andra gånger kunde ingen komma in i fängelset på besök. De hittade på vad som helst för att förhindra besöket som t ex att de som hade kläder med lite röd färg, eller svart, eller grön osv. kunde inte komma in på besök. Det ändrade inte enbart rutiner utan det hände också att de ändrade regler som t ex att alla besökare behövde visittillstånd, eller att fångarna just den tiden hade besöksförbud. De var förskräckliga! Det var hemskt! ... Jag vill inte räkna alla gånger som vi åkte i väg för att besöka honom... och de få som vi tilläts träffa honom. (Mercedes)

4.2.2 Tortyr

Repressionen syftar inte enbart till att krossa eller läxa upp den politiska oppositionen. Syftet med repressionen är dessutom att ha total kontroll över samhället. Tortyren måste, trots att den oftast utövas inom fyra väggar, skrämma massorna. Därför lämnas tydliga spår med döda kroppar som har uttryckliga tortyrspår, eller så släpps en del överlevande fria som exempel för att varna de som motsätter sig eller tänker motarbeta diktaturen. Därför stannar repressionen inte vid selektiva aktioner utan den går ut över den allmänna befolkningen där vem som helst kan bli repressionsoffer eller vittne. För att nå detta syfte decentraliseras statens repressiva apparat och vidgar sitt agerande i syfte att stoppa, kontrollera och krossa befolkningens kollektiva rörelser och vilja till motstånd (Paéz Rovira 1995). För befolkningen har det här hotet inget ansikte, ingen personlighet, men det finns där ändå och spökar oupphörligt i vardagslivet. Det ständiga hotet fäster sig i människans medvetande och i hennes "undermedvetande", och det stannar där en lång tid efter det att det konkret har upphört.

*När jag tänker på dessa tider, min kropp ryser och jag mår inte bra.
(Mercedes)*

Tortyrens föregivna syfte är att få fram information. Men som jag nämnde tidigare, tortyrens allmänna syfte är att skrämja befolkningen och krossa och splittra den politiska oppositionen. Man anstränger sig för att förverkliga detta genom att krossa och splittra enskilda individernas liv. På det individuella planet används tortyren för att krossa människans integritet, identitet och socialitet.

Tortyrens mål är att göra kroppen närvarande genom att förstöra den och att göra själen frånvarande genom att skövla språket och rensa bort tankeinhållet. Tortyren splittrar kropp från själ, berövar offret sitt språk och sin värld. Därför har tortyroffer mycket svårt att tala om vad de har utsatts för.

Ingen förstår mig, jag kan inte tala om vad tortyr egentligen innebär, jag förstår inte hur jag klarar mig efter den. [...] Jag har inte så synliga spår men min hörsel, mage, och mina njurar är förstörda [...] Många gånger känner jag mig som en levande död, tappar känslor och lust för livet. (Valentin)

Förhören under tortyren dekonstruerar språket.

De slog och slog mig för att jag skulle säga vad de ville höra oavsett om det var sant eller inte. (Rosendo)

Tortyren ingår i en mortifikationsprocess som märker offren för livet. Tortyren är en stigmatiseringsprocess, där offren själva adopterat en ny personlighet som torterad.

Jag vet inte, jag tror inte att jag är någon människa längre. Det kanske är så att min familj skulle klara sig bättre utan mig. (Feliciano)

Under tortyren är döden alltid väldigt nära och torterarna spelar ständigt med en sådan möjlighet. För torterade kan döden antingen bli en utväg ur plågan eller ett sätt att göra motstånd mot torterarna med livet som insats. Dödens närvaro har en existentiell innebörd och ställer tortyroffer framför en påfrestande stressad och traumatisk situation.

Under tortyren bekantade jag mig med döden och då önskade jag hennes slutgiltiga beslut för att slippa plågandet. (Andres)

De hade en revolver som trycktes mot mitt huvud och de skrek mot mig: "du vet och du ljuger din djävel", sedan tryckte de på revolvorn och en kort stund efter så sa de igen: "Du hade tur din djävel." De förberedde revolvorn igen och igen. Jag kände att jag levde en evighet och jag såg hela mitt liv i små bitar. (Ciro)

Identitet är en process och tortyr kan uppfattas som en våldtäkt riktad mot individens identitet, ett angrepp på människans djupaste renhetsföreställningar, en kränkning som får återverkningar långt efter det att den kränkande händelsen utspelat sig. Tortyr är ett angrepp mot människans sociala heder, mot lusten, glädjen, livet och framtiden.

Det är så svårt att minnas tortyren, jag har ont i hela kroppen men framför allt har jag ont i huvudet och genitalierna [...] de satte elektricitet på mina testiklar. (Valentin)

Tortyr bryter ned den sammanhängande helhetsbild som människan har av sig själv, med ett förflutet, en presens och en framtid. Såsom dikten nedan berättar.

...
*Idag, när jag inte längre kan se morgondagen
känner jag mig skendöd, stel och förlamad
Jag har ångest för att leva!
Det är den torterades tyngd av en slingrande förfluten tid,
en förvirrad och förvirrande nutid,
en tom och förmörkad framtid.
...³¹ (Ciro)*

---

³¹ Klippt ur dikten "Un acto de libertad humano", Eskilstuna 19990510.

Tortyr bryter sönder offrens sociala engagemang och grundläggande förutsättningar för sociala relationer. Tortyr skapar samvetskval och ångest.

De torterade en kamrat framför mig och sedan var det mina bröder som var på tur, och allting på grund av mig. Hur kan man förlåta sig själv när andra oskyldiga blev inblandade? (Rosendo)

När jag är orolig och jag inte vet varför, så kan en del mardrömmar upprepa sig. Jag minns ofta när jag blev arresterad, de tog mig in i jeepen och min mamma sprang skrikande och desperat efter. Stackars lilla mamma, hon fick lida värst och det var jag som orsakade hennes lidande. (Feliciano)

Tortyren skakar och skadar tilliten och offers naturliga socialitet

Mina ögon var bundna och jag såg aldrig de där djävorna, men jag hörde deras skrik och skratt. Jag kände deras svett och dåliga andedräkt, jag kände deras ilska och hörde när de pratade med andra innan de fortsatte med tortyren... men jag såg dem aldrig. Aldrig! De förstörde mig, därför vill jag under vissa perioder inte se andra människor. Ska jag hata skuggorna? Hur länge ska min familj klara av detta? (Valentin)

Tortyrens konsekvenser är förödande och visar sig efter att offret har frigivits. Den torterade individen isolerar sina erfarenheter och kommer därigenom också att isoleras av andra, som inte riktigt kan sätta sig in i eller förstå upplevelserna. Exilen framstår för många politiskt aktiva som en nödvändig lösning för att överleva men den innebär också stora psykiska påfrestningar. Den torterade har betalat ett högt pris för att föra den politiska motståndskampen i hemlandets politiska miljö, i kamratskapet som i exilen tonas ned drastiskt och förbleknar. På så vis blir flykten och den påtvingade exilen en tortyrens förlängda arm.

5 Spåren av kollektiva och individuella trauman

Krig, repression och tortyr skapar djupa sår som den torterade bär med sig hela livet. För många kan såren resultera i traumatiska tillstånd som inte kan hanteras och som rubbar människans stabilitet.

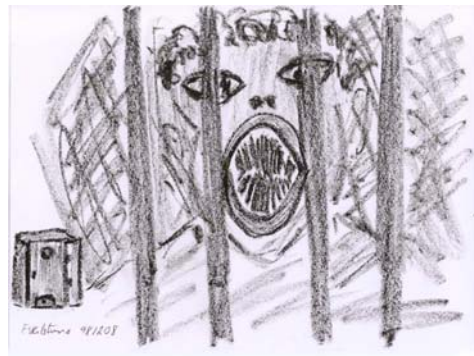
5.1 Tortyrofferstrauma

Det obehandlade traumat finns eller lever kvar i offrens minne som en störande faktor i hennes vardagliga liv. Tortyren lämnar också djupa spår. Störningar som kan ha fatala konsekvenser i form av självmord, sinnesrubbing, djup ångest; okontrollerad aggressivitet är inte heller så ovanligt.

Bild 1.

Bilden föreställer kaos och förvirring. Bilden är gjord under terapibehandling, cirka 20 år efter fängslandet och tortyren.

Ciro Aparicio., Eskilstuna 1998-12-08.

I de flesta fall gör depressiva tillstånd att den traumatiserade har svårt att hantera sin tillvaro. Det traumatiska tillståndet fyller människans nutid eller så blir hon påmind när som helst om de traumatiska upplevelserna. Nuet fylls med dåtid, rädslan och ångesten klipper av framtiden och dess förhoppningar. Följande citat är talande:

Det finns ögonblick när jag återupplever hur jag svimmade under el-tortyren. Jag vet aldrig när det ska hända, det kan vara ett minne eller en ton i ett musikstycke, som plösligt får mig att känna exakt samma känsla som när jag svimmade under tortyren. [...] I det ögonblicket skulle jag vilja skrika: - Jag står inte ut! Och när jag tänker på det förstår jag inte hur jag kunde stå ut. Jag känner mig svagare för varje år som går. Nuförtiden kan jag inte gå på vissa teaterföreställningar, vissa filmer eller vissa konserter som skulle kunna väcka de outhärdliga minnena. Minnet är mycket grymt... (Hjern 1989: 40, 45)

Citatet berättar en inte sällsynt historia bland tortyroffren. Att tortyroffer inte talar om dessa hemskheter innebär inte att deras upplevelse ligger långt ifrån dem. Tvärtom, tortyrens hemskhet kan plåga tortyroffren konstant, och att förklara detta är svårt, liksom det är svårt för de

flesta människor att förstå. Tortyroffren själva kan inte riktigt förstå tortyrens effekter, det som hände och som återkommer och ger sig tillkänna i nutid.

Bild 2.

El-tortyren används i alla diktatoriskt styrda länder i Latinamerika under andra hälften av 1900-talet.

Ciro Aparicio, Eskilstuna 1998-10-25.

Bildsituationer kan uttryckas med hjälp av ord som ett annat tortyroffer gör på följande sätt:

Ingen förstår riktig vad vi har gått genom, de förstår inte! Jag har blivit så känslig att jag bara gråter och gråter. Det är mycket som påminner mig om fängelsevistelsen och tortyren, jag hör inte så bra på grund av att de slog mig i huvudet. Det surrar i mitt huvud [...] så mycket elektricitet kan inte heller försvinna i luften. (Valentin)

Jag klarade mig bra. Jag var åtminstone politiskt medveten, med det är klart att vissa saker är svårare än andra. [...] Ja, jag kunde inte pissa och hade mitt könsorgan infekterat på grund att de djävlarerna använde något metalliskt och förde in det i min pennis. (Ricardo)

Många tortyroffer kan inte bearbeta sina erfarenheter och berätta om dem på ett tydligt sätt, de kan inte benämna vad de har upplevt. För dem blir erfarenheterna diffusa, som bilder som inte kan hanteras, det vill säga att tortyroffren bär på ett trauma som de inte har bearbetat medvetet.

I mina mardrömmar spelar det ingen roll var jag befinner mig, situationen förändras på grund av att mitt liv är hotat. Då upprepas samma händelse, att jag inte kan springa på grund att jag inte har ben. En mycket obehaglig känsla växer och växer tills att jag vaknar eller tills att min fru väcker mig. (Ernesto)

Att övervinna traumat förutsätter att man har en någorlunda "komplett bild" av den traumatiska perioden och dess händelseförlopp. I följande bilder kan man se hur minnena kan återkomma med viktiga detaljer som den överlevande behöver ha kontroll över.

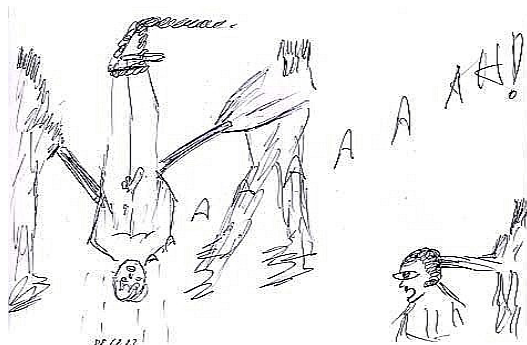

Bild 3.

Torterarna (de skuggade bilderna) slår sitt offer medan det andra offret är tvingad att se vad som kommer att hända honom om han inte samarbetar med regeringens medhjälpare.

Ciro Aparicio, Eskilstuna 1998-12-12.

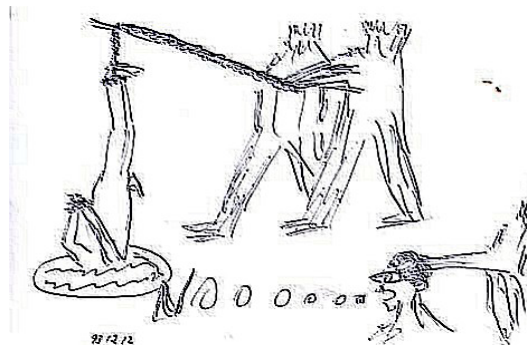

Bild 4.

Det ena offret ser hur kamraten sänks i vattendunken (submarino). Ubåten (submarino) har använts som tortyrmetod av de flesta sydamerikanska diktaturer.

Ciro Aparicio, Eskilstuna 1998-12-12.

Tortyroffren har överlevt men de är märkta för livet.

5.2 Att återfinna det friska i det "triviala"

Det personliga traumat uttrycker sig hos människor i varierande former och med oberäknelig intensitet. Repressionens offer och framför allt de som överlevt tortyr bär med sig spår från ett abnormt samhälle. De flesta lever i en ständig kamp med sitt förflutna och i ett sökande efter hopp och efter att hitta en egen balans i livet. Kampen är en berg-och-dalbana som pendlar mellan depression eller självisolering och ett fullständigt kreativt och aktivt liv, mellan irritabilitet eller personlighetsrubbing och stunder av glädje och livslust, mellan personlig obalans och extrem självdisciplin, mellan svaghet och styrka, mellan gråt och skratt. Allt detta finns oftast i en annan dimension än den som vi är vana vid och känner till som det "normala". Dessa människors vardag är präglad av en konstant kamp mot spöken från det förflutna. Vålnaderna finns antingen gömda någonstans eller är närvarande i vilken situation som helst i det vardagliga livet.

En del överlevande klarar sig bättre än andra, men de flesta lever i en ständig kamp med det som finns i det omedvetna, som återkommer på olika sätt och kan vara okontrollerbart. Dessa upplevelser uttrycker sig ändå genom människans kropp i form av smärta, olika sinnen aktiveras och en del lukter, bilder och situationer kan påminna om de traumatiska upplevelsena. Natten kan innebära konstanta mardrömmar. Dessa upplevelser är ofta obegripliga, särskilt då många förnekar själva trau-

mat. *Livet blir på det här sättet en konstant existentiell kamp.* Och all kamp blir omöjlig om det inte finns vilja, mod och styrka.

Den totala tomheten, liksom det absoluta mörkret, kan enbart finnas i den abstrakta tanken. I det verkliga livet ger sig dialektiken tillkänna och motpolerna hittar sin plats i den konkreta situationen. "Aldrig har vi varit mer fria än under den tyska ockupationen" (Sartre 1976). I de mörkaste och mest helvetiska situationerna under förtryck och förföljelse, i koncentrationsläger, fängelse och tortyrcentra, ger sig dialektiken *också* tillkänna genom motstånd, solidaritet, skratt, hopp, kärlek och visioner. Det är självklart att den ljusa sida som behandlas här i så stor uträkning tillhör det abnorma samhället och därför skiljer sig avsevärt från den "normala". I det abnorma samhället kan allt som kallas för *trivialiteter* i naturliga sammanhang, ha en annan och många gånger djupare mening. Dessa trivialiteter kan i sin tur spela en viktig roll i det "normala" om man vill förstå tortyroffers upplevelser och deras mening. Människans kamp för att bevara sin integritet under tortyr kan visualiseras med hjälp av dessa "triviala" skildringar som egentligen talar om människans förmåga att överleva våldets destruktivitet.

Diktaturens våld och destruktiva krafter kan återupplevas genom minnen under den posttraumatiska krisen. Tortyroffer kan gå in i ett djupt depressivt tillstånd och bilda sig en ensidig bild av sig själv och om vad det var som hände under tortyren. Han ser sig själv som ett *passivt offer* istället för att se den fullständiga bilden, som uppenbarar en *aktiv* människa som gör ett oerhört starkt motstånd mot sina torterare. Den här styrkan finner man i människans djupaste existentialitet och i många handlingar som kan tolkas som "triviala".

I exilen finns så mycket som inte är självklart. Ibland hittar man inte sig själv eller sin plats i samhället, man deprimerar sig och ser enbart problem och svårigheter framför sig. Man glömmer bort den riktiga styrkan som vi hade där inne och det går inte att jämföra med något annat här i Sverige. Det skulle kanske behövas prata mer om den sortens styrka istället. Det är synd att man deprimerar sig och enbart ser helvetet som vi fick gå igenom. (Valentin)

Genom att se närmare på det triviala i sådana svåra erfarenheter kan man möjligtvis finna en ledtråd till den ljusa sidan av trauman. I det triviala finner vi motpolen till människans svagheter, där finner vi människans styrka och mod där han eller hon motsatte sig att bli krossad. Tortyroffren bör inte enbart återuppleva helvetet genom att bearbeta sitt trauma. Det är lika viktigt att hitta sig själv, att återuppleva att kampen för att behålla sin integritet har varit och är den ljusa sidan av mörkret.

Jag var så skadad att hela kroppen var svullen. De skulle skicka mig till militärsjukhuset när en kapten ville ge mig order, och då svarade jag som en civil. Han skrek till mig: "Man svarar: Ja min kapten!" Och jag svarade åt honom: "Jag är ingen soldat och du är inte min kapten." Svaret kunde leda till misshandel ännu en gång. Men jag hade fortfarande min stolthet! (Valentin)

Människans styrka under fängelsevistelsen och framförallt under tortyren finner man inte i kroppen utan i människans existentiella fallenhet. Modet och viljan finner man oftast i den tro och de visioner för vilka de politiska fångarna kämpar och offerar sig. Man finner den också i deras känsla av samhörighet och i föreställningen om en delaktighet i samhället som förstärker deras dignitet. Minnen av nära och kära och visioner om en bättre framtid fyller oftast den plats som traumat lämnat.

Vi hjälpte och peppade på varandra, planerade allt möjligt. Vi visste i slutändan varför vi fick så mycket stryk, och vi lämnade aldrig våra ideal åt sidan. Där var det nödvändigare än någonsin att ha visioner. (Ricardo)

Koncentrationsläger, fängelsevistelse och bedrävelser krossar nödvändigtvis inte människans sociala samhörighet. Fångarnas kamp handlar om att bevara sin egen integritet, och i motståndet mot regimen repression, hitta möjliga samarbetsformer för att kunna bevara människans fundamentala grundstenar som tillit och socialitet.

I fängelset lärde jag mig oerhört mycket. Vi hade djupa samtal med många kunniga människor. Fängelset blev för mig den bästa skolan som jag känner till. (Rosendo)

Solidariteten bland fångarna går över traditionella motsättningar och politiska gränser. Försiktigheten och misstron kan vara stor mot fångvaktarna och diktaturens representanter, liksom mot en del fångar som är svåra att definiera som politiska aktivister. Trots detta är tillit, vänskap och solidaritet bland fångarna oftast stark.

Vi kollade noggrant alla politiska fångar, det kunde finnas agenter bland dem, annars hjälpte vi varandra i det minsta. Där fanns den verkliga solidariteten. (Arauco)

Tortyrskadorna är djupa och kan leda till svåra konsekvenser om de inte blir behandlade. Tortyren skadar människans kropp och själ, men man kan inte dra slutsatsen att tortyroffren har tappat de mest grundläggande; mänskliga känslor och humanism. Det som kan hända på grund av trauman är att offrens vemod skuggar goda känslor som därför måste återväckas till liv från hennes inre.

Jag kunde inte ens röra på mig i isoleringscellen på grund av tortyren, jag kunde inte äta heller. Men det var någon eller några som smugglade mat åt mig. Jag undrar och undrar om det var mina kamrater som lyckades smyga sig ända fram till det omöjliga, eller... var det någon vakt! Det får jag aldrig veta, men det känns så mänskligt att jag verkligen blir berörd till tårar. (Ciro)

Under terrorsystemet nämner Ramirez att människor söker "sina egna tillitsöar att hålla sig till och humorn spelar en stor roll därvidlag" (Ramirez 2001: 148). Humor eller ironi blir en del i människans tålighet och förmåga att klara svåra situationer.

Det fanns alltid någon eller några kamrater som deprimerade sig jättemycket. Och det fanns inte så mycket att säga. Därför tror jag att vi skojade och skrattade om oss själva. Vi levde alla samma elände! Efter skratet mådde vi alla bättre. (Manlig röst från panelen)

Under repressionen pendlar människans liv och berättelser mellan heroism och självironi. Där mellan finner man stolthet, styrka och mod, liksom förödmjukelser; förnedringar, svaghet och smärta. Mellan de heroiska talen och de självironiska historierna finner man människans överlevnadsstrategier.

En gång berättade en kamrat i fängelset att han var så modig då han inte släppte ett enda ord ur sin mun under tortyren. En annan säger: "Jaså, stålmannen!" Och vi skrattade. En tredje säger: "Ok... och när du vaknade? Hade du pissat på dig?" Och vi skrattade. En fjärde talar: "Det är klart. Du behövde inte säga någonting, det räckte med att nicka och förråda rubbet!" Vi skrattade. Den förste svarade snabbt: "Självklart att det var så, men vilken tur att jag inte var som ni, som efter en smäll började sjunga direkt³² och de där djävolorna (torterarna) fick anstränga sig för att stoppa ert tjallande!" Och vi skrattade. Men festen slutade med vakternas aggressivitet. (Arauco)

5.3 Anhörigas trauma

Repressionen lämnar psykiska trauman, inte enbart hos tortyroffer eller hos individer som vistats i koncentrationsläggar eller i politiska fängelser, särskilt de anhöriga drabbas också i stor utsträckning väldigt svårt under krig och repression.

Som barn följde jag med min mamma så många gånger för att leta efter mina släktingar eller för att hälsa på dem i fängelset. Oftast kunde inte vi

---

³² I politisk slang betyder att sjunga att förråda eller att tjalla

träffa dem. Jag bara tittade på allt som hände runt omkring mig. Jag har tigit jämt eftersom att jag inte visste vad jag skulle säga, vad jag skulle göra, och inte ens vad jag kände eller hur jag mådde! Och jag vet inte det än idag. Men jag kommer mycket väl ihåg min mors styrka, hon var mycket modig ... men ... hon grät mycket, väldigt mycket! Det här gör mig så ont ännu idag... (Jaime)

Samtal med tortyroffer blir en personlig berättelse om deras egna upplevelser. En kamp med de svåra minnena från det förflutna som på olika sätt lever kvar och som kan ta sig olika uttryck. Samtalet med familjemedlemmar handlar om det liv som finns sig runt den politiskt förföljde/fängslade. Familjemedlemmar upplever denna situation utifrån den roll som de har i familjen, och de är tvungna att anpassa sig till olika sociala roller som den rådande situationen tvingar dem att anta.

Min man var skadad och deporterad, hans pappa fängslad och min svåger mördad av agenterna. Jag hade ett barn och visste inte vad jag skulle göra. Jag var mycket rädd att lämna allt som vi hade och jag kände mig tvungen att följa efter min man till ett okänt land. Allting var så komplicerat och osäkert och jag ville bara skydda mitt barn. [...] I Sverige, allting blev så svårt! Mitt stackars barn fick lida mycket, men jag var tvungen att följa efter min man trots att jag kände och känner mig alldeles ensam. (Julia)

Livet var inte lätt i mitt hemland, där fick jag vandra överallt då jag sökte efter min man efter att han blivit fängslad. Men livet är inte lätt här heller. Det är svårt att vara som en svensk, rädslan för framtiden och från inbördeskriget finns alltid kvar. (Marta)

Barndomen är en viktig tid för människans stabilitet i livet. Repressionsens förlängda arm lämnar sina spår i alla familjemedlemmar. Barnen glömmer inte de starka upplevelserna samtidigt som de har svårt att hantera dem.

Vi var små, vi såg inte pappa under en tid och min mamma tog med oss för att vi skulle vara säkra på att han fanns vid liv. Han var efterlyst av statsagenter och vi skulle möta honom någonstans på stan. Jag minns att vi såg alla män som vår egen pappa. Plösligt tryckte mamma våra händer och visade för oss med huvudet att min pappa närmade sig. Vi hade inte tillstånd för att tala, krama honom och inte ens för att visa vår glädje. Han gick på andra sidan trottoaren och rörde lite grand på en tidning för att hälsa på oss. Min mamma sa hela tiden "vänd er inte om, vänd er inte!". Det är grymt... och trots att jag har bott här i Sverige så många år nu, så lever jag med skräcken att det ska hända igen. (Nanci)

När min pappa var fängslad var vi tvungna att överleva. Min mamma tvättade kläder åt andra, en av mina äldre systrar sydde kläder och den andra stickade, vi var alla bara barn och mamma grät hela tiden. [...] Att drömma om hemlandet, tror jag är vanligt. Tidigare drömde jag att militärerna tog min pappa på ett våldsamt sätt. Idag har jag motsatta mar-drömmar om att poliserna här i Sverige fångar och utvisar mig, eller att jag måste fly och att jag inte hittar mitt pass. Det låter konstigt men så är det! (Rebeca)

Undersökningsgruppen som ingår i studien kom till Sverige i början av 1980-talet och deras erfarenhet av repression under statskuppen och diktaturen har inte blivit kartlagda. Epokens skräck blir svårare att definiera med tydlighet. Man får ändå understryka respondenternas starka rädsla att återvända till hemlandet trots längtan och anpassningssvårigheterna under de första åren i exil.

Min man var politisk aktiv och därför ville han återvända. Jag kunde inte göra detta, jag tänkte på våra barn och hur vårt hemland blivit farligt för oss alla. Vi saknade våra familjer och kompisar så mycket, men vi kunde inte återvända [...] inte utan att riskera våra egna liv och framförallt våra barns liv och hälsa. (Kvinnoröst från panelen)

I Sverige tycker jag att jag trots svackorna har använt all min kraft, tid och tankar för att göra mina barns liv lättare (gråter). Att föda barn med tolk och tänka på hennes framtid, på livet och döden har lämnat djupa spår i mig. (Beatriz)

Att leva under en diktatur är som att leva i ett helvete. Min kropp ryser när jag tänker på den tiden. Jag skulle vara en ansvarslös person om jag återvände dit tillsammans med mina barn. (Graciela)

5.4 Flyktingar och repressionsvålnaden

Situationen för repressionens offer handlar inte enbart om att flytta från en skräckscen och börja ett nytt liv. Repressionens vålnad kan vara ständigt närvarande i exil och under den vardagliga tillvaron. Vålnadens skräck tillhör det traumatiska och kräver av flyktingar mycket ansträngningar för att kunna gå vidare i det nya landet. Mötet mellan asyllandet och de nyanländande individerna eller familjerna medför nya svårigheter.

Sverige var mycket fredligt när vi kom. Dagispersonalen sa till mig att krigsföreställningar och sådana leksaker inte var tillåtna, därför förbjöd de mina barn att rita, leka eller tala om krig [...] Personalen var mycket förvånade över att mitt barn inte ville lyssna, han fortsatte att lägga sig

på marken och spelade död så fort som ett flygplan flög förbi dagisområdet. [...] De förstod inte krigets innebörd! (Kvinnoröst från panelen)

Jag har redan sagt att för tortyroffer kan livet i exil bli en förlängning av plågan. Man slipper den fysiska plågan, men samtidigt blir man fråntagen det land som man ägnat en del av sitt liv åt: sitt dagligt handlande, sin kamp och sina förhoppningar om framtiden. I hemlandet finner de politiskt aktiva sin plats, där kan de vara politiska aktivister, de kan kämpa och till och med bli hjältar. I exil så förändras situationen drastiskt och de deporterade får ofta svårt att hitta sin plats i det nya samhället.

Jag försökte aktivera mig politiskt och fackligt men det är svårt, det här samhället är så annorlunda och det stämmer inte alls med verkligheten i mitt hemland. Jag kände mig helt utanför och därmed hade allt som jag kämpat för ingen mening. (Valentin)

Repressionsoffer i allmänhet och tortyroffer i synnerhet bär med sig mer eller mindre traumatiska upplevelser som de ofta inte vill erkänna själva. Det traumatiska uttrycker sig på en mängd olika sätt som kan vara svåra och komplicerade att förstå för omgivningen. Myndighetsverksamma som möter flyktingar kan lätt misstolka traumans varierande uttrycksformer. Den enskilda individen, som bär med sig repressions traumatiska upplevelser, lämnas oftast ensam i kampen mot sina egna spöken. På så sätt kan repressionsvålnadens närvaro aktualiseras periodiskt eller för alltid stanna kvar i offrets liv.

Det sägs att skrattet förlänger livet och det ligger något i det. I många sammanhang kan självironi och skratt vara hjälpmedel för att acceptera en svår situation och fungera som ett sätt att förstå en del obegripliga tillstånd. I exilen fyller självironin samma funktion som i koncentrationsläget eller fängelset.

Det är inte så enkelt. Ibland deprimerar jag mig så mycket! [...] Ibland förstår jag inte varför. Jag har mycket problem med min hälsa och har regelbundet varit hos läkaren. För en del symtom är det lättare att hitta fysiologiska orsaker, för andra är det svårare. En gång, när jag träffade en läkare som redan kände mig, frågade han: "Vart någonstans vandrade sjukdomen nu då?" (skratt) Jag skrattade och tittade på läkaren och svarade: "Jag har ingen vandrande sjukdom och förresten, den enda som vandrade här är jag!" – skratt - Du vet, många förstår inte och många tror att jag vill lura dem. (Feliciano)

Under en panelberättelse och för att lindra den spända miljön, berättades det om några roliga händelser i Sverige:

Vi började lära oss svenska, bland annat att den grammatiska motsatsen bildas med ett o- framför de ursprungliga orden; regelbundet och oregelbundet, lyckligt och olyckligt etc. J och jag skulle en gång åka till en annan stad, vi var så osäkra redan innan vi köpte biljetterna. J säger till mig: "Jag vet hur man ska säga det!" Hon gick fram till expediten och sade: "Två biljetter till Västerås. Tur och otur." Expediten såg fundersam ut och frågade: "Vad?" Och J upprepade självsäkert: "Två biljetter till Västerås tur och otur!" – alla skrattar (Graciela)

För många flyktingar köptes en enkel resa, de flesta finner av olika skäl många svårigheter med att återvända till sina hemländer. För många av dessa flyktingar har resan blivit fylld med nya upplevelser och deras vistelse i det nya landet följer inte ett enkelt spår. Det nya landet har oftast andra mått och egna glasögon med vilka de mäter och ser den främmande människan. "Anpassningen" handlar för många flyktingar om tur eller otur.

6 Tillfrisknandesspår

Tortyr är ett tabubelagt ämne, som blottlägger den mänskliga responsivitetens svartaste sida, som man vill glömma eller inte höra talas om. De flesta människor har inga referenser för att kunna förstå ämnets djupaste innebörd och tortyroffren själva anstränger sig oftast medvetet för att inte bli påminna om sådana fruktansvärda upplevelser, trots det att de ger sig till känna i form av post trauman. I själva verket lider tusentals människor som lever runt om i världen under den allmänna betäckningen "flykting" av sådana erfarenheter. För många av dem handlar livet i exil om en dubbel process: *återintegrering* och integration.

Återintegreringsprocessen innebär individernas övergångsprocess från det abnormalt samhället till det "normala" demokratiska samhället. Integrationsprocessen är mer ett ömsesidigt möte mellan det rådande samhället och minoriteterna, vilka flyktingar endast är en del av. För att flyktingar ska kunna integreras krävs en genomgång av denna dubbla process, en *återintegrering* till demokratiska normer och värderingar bortom det abnormalt samhället som även kan innebära ett tillfrisknande för det traumatiska och en *integrationsprocess* till den nya kulturen som man bör lära sig känna till.

6.1 Betydelsen av det sociala sammanhanget

Post trauma är inte en obotlig sjukdom, utan en produkt av svåra upplevelser. Trauman kan bli behandlingsbara om man lär sig att förstå, hantera och leva med dessa minnen. Men för att kunna gå den vägen snabbare och lättare, behövs oftast ett stabilt socialt sammanhang och för en del även specialisthjälp.

Utifrån det *salutogena* perspektivet är familjen, kompisar, stabila och långvariga föreningar och en trivsamt arbetsmiljö grundläggande förutsättningar för att ha ett någorlunda stabilt socialt liv. Människor som har drabbats av svåra traumatiska upplevelser på grund av diktatur, krig och framförallt tortyr behöver terapeutiskt kompetent hjälp och ett bra socialt sammanhang.

Det gick inte så bra för oss alla. Det gick framför allt dåligt för dem som var eller blev ensamma... Jag tror inte att de klarade sig... se bara på "S" som hamnade i alkoholmissbruk eller på "R" som vandrar som ett levande spöke. Trots alla svårigheter klarade jag mig enbart på grund av min familj. Det är för djävligt att de måste lida idag på grund av mig... Det

är svårt, men utan min familj så vet jag inte om jag skulle ha kunnat tala med dig idag. (Valentin)

Tortyrens trauman behandlas på bästa sätt med kompetent specialiserad psykologhjälp, men det sociala sammanhanget framför allt i exilen är en oerhört viktig del i detta. Arbete, stabilitet och sociala relationer kan vara avgörande för att övervinna ett trauma. Följande citat talar om möjligheterna som växer fram efter en lyckad behandling av traumat i form av kraftfullt familjestöd, engagerade vänner och en god förståelse på arbetsplatsen.

Jag känner mig bättre nu. Det var inte så länge sedan jag mådde så dåligt och kände att jag höll på att tappa förståndet. Jag blev irriterad för det minsta, tappade balansen och ramlade, jag trodde att jag hade psykos eftersom nutidens verklighet överlappades av det som hände mig för länge sedan under tortyren. Allting började med upprepade mardrömmar. [...] Men det hade varit svårare att bli bättre så snart, utan kärleken till mina barn, stödet från min familj, kompisarna och arbetsledningen. (Ciro)

Tortyr är ett tabubelagt ämne. Tystnaden blir ett uttryck för rädslan för det okända eller det obehagliga. Tystnaden riskerar emellertid att kväva möjligheterna att gestalta tortyrens konsekvenser och uppbygganden av tillräckliga hjälpinsatser för de traumatiserade. Tortyroffren har själva oerhört svårt att förmedla det som han/hon har gått igenom, det som väcker så mycket ångest, smärta och obehag. Det personliga traumat och en omgivning som inte förstår kan leda de som överlevt tortyr till själv-isolering och en destruktiv depression. Att *avmystifiera tabun* kan öppna möjligheter till dialog och skapa möjligheter att bemöta diktaturens vålnad i öppet ljus.

När pappa verkligen blev dålig kunde vi inte förstå någonting. En psykolog berättade för oss varför pappa mådde så dåligt. Senare berättade pappa en del saker som hade hänt honom i hemlandet och i fängelset ... han berättade inte allt, det vet jag! Men allt som han berättade om var så otroligt, hans liv var som en film. Det var en jobbig tid...! Han tog sig åt huvudet med händerna på grund av smärta och skakade det liksom en galning, han svimmade någon gång, och rätt ofta grät han framför tv:n när han såg nyheterna eller filmer där människor blev illa behandlade. Det var svårt att se pappa så, men det var en lättnad att veta varför han reagerade så och att han kunde bli bättre. Det är klart, hela familjen engagerade sig till hundra procent för att hjälpa honom. (Ungdomsröst från panelen)

Trauman är starka upplevelser som fastnat i människans psyke, kropp och sinnen. Trauman kan inte riktigt räknas som en sjukdom och de

traumatiska skadorna är inte till hundra procent reparable. Starka minnen suddas inte bara bort, man bör lära sig att leva med dem.

”Idag har jag en klarare bild över vad jag har gått igenom. Jag förstår varför dessa hemska minnen av tortyren skapade en sådan kris och obalans i mitt liv. Jag vet att jag inte kan glömma bort dem. Men idag känner jag dem bättre. Jag har kontroll över... kontroll över dem. På så sätt kan jag idag leva ett skapligt ”normalt” liv. Jag har fått en del av mina krafter igen och jag kan se att det finns en framtid även för mig. (Ciro)

Det sociala sammanhangets styrka är en viktig faktor för alla. För tortyroffer är det en avgörande förutsättning för att kunna övervinna kampen mot tortyrens vålnad och för att kunna leva ett någorlunda ”normalt” liv i det samhälle där de befinner sig. Det sociala sammanhanget blir för familjemedlemmarna också en nödvändig och viktig grund för deras sociala sammanhållning.

I mina reminiscenser lever jag... (försöker kontrollera gråten). Ursäkta mig... Varenda dag under alla dessa 20 år har jag fastnat i mina minnesbilder. (gråter) Ok... jag ska försöka vara modig. [...] Jag kommer från en stor familj som jag under alla dessa år har saknat. Ni har blivit min nya familj... – talar till föreningsmedlemmarna – genom åren har jag lärt mig vad det innebär att älska [...] Jag tackar er för erat stöd och för er vänskap. (Lucero)

7 Tortyroffrens kommentar över friskvården

Det säkraste är att exillandets demokrati garanterar flyktingens politiska säkerhet. Men integrationen är i praktiken inte alltid en riskfri självklarhet och en ömsesidig process. Många flyktingar upplever landets integrationspolitik som enkelriktad, där samhället kräver ansträngningar av dem men som samtidigt inte värnar deras behov och intressen. Denna ensidighet kan uttrycka sig t ex när exilsamhället blundar och tabubelägger tortyroffrens behov av en återintegrering till det "normala" som i många fall kräver kunnig psykologisk experthjälp. Återintegrering behöver en avmystifiering av tabubelagda ämnen som "tortyr" för att kunna utveckla en djup förståelse för tortyroffrens och deras anhörigas konkreta situation. Integrationspolitik bör bistå på det praktiska planet deras rätt att känna sig som respektabla medborgare i det nya landet.

Att arbeta terapeutiskt med flyktingar innebär att kunna möta dessa individer bortom strikta kategoriseringar och över de traditionella förklaringsmodellerna. Repressionens traumatiska upplevelser har olika uttrycks sätt som lätt kan förväxlas med andra diagnoser, eller också kan man underuppskatta deras betydelse och allvar.

I Sverige finns några *centra med specialiserad behandling* av repressionens traumatiska upplevelser och dess konsekvenser, som genom åren har samlat viktig kunskap.³³ Problemet är att de inte är tillräckligt många och att deras verksamhet inte går över kommungränser eftersom att deras resurser inte räcker till.

När jag mådde som sämst hjälpte en psykolog mig att kontakta "Röda korset" i Stockholm, men jag kunde inte gå dit på grund av att jag tillhörde en annan kommun. Vart kan jag vända mig då? (Mansröst från panelen)

En del av tortyroffer visar aversion mot läkare, psykiater eller psykologer på grund av personliga erfarenheter av dem.

Jag försöker klara mig själv. Jag litar inte på psykologer eller läkare. Du vet själv att de medverkade under tortyren. Det är svårt att lita på dem. (Ernesto)

---

³³ Rehabiliteringscentra som ligger i närheten av Eskilstuna finns i Stockholm, Oxelösund och Uppsala.

Den största gruppen bland respondenterna uttrycker sin besvikelse över sjukvården och understryker att deras kontakt inte har hjälpt dem att övervinna sina trauman.

Jag har varit hos psykologen och han dribblade med min ångest. Han pratade mycket om religion och ville inte förstå att jag själv visste att mina problem började efter tortyren. Varför ska jag gå till en psykolog? För att berätta och gråta framför en person som inte vet någonting om det hemska i livet? (Ricardo)

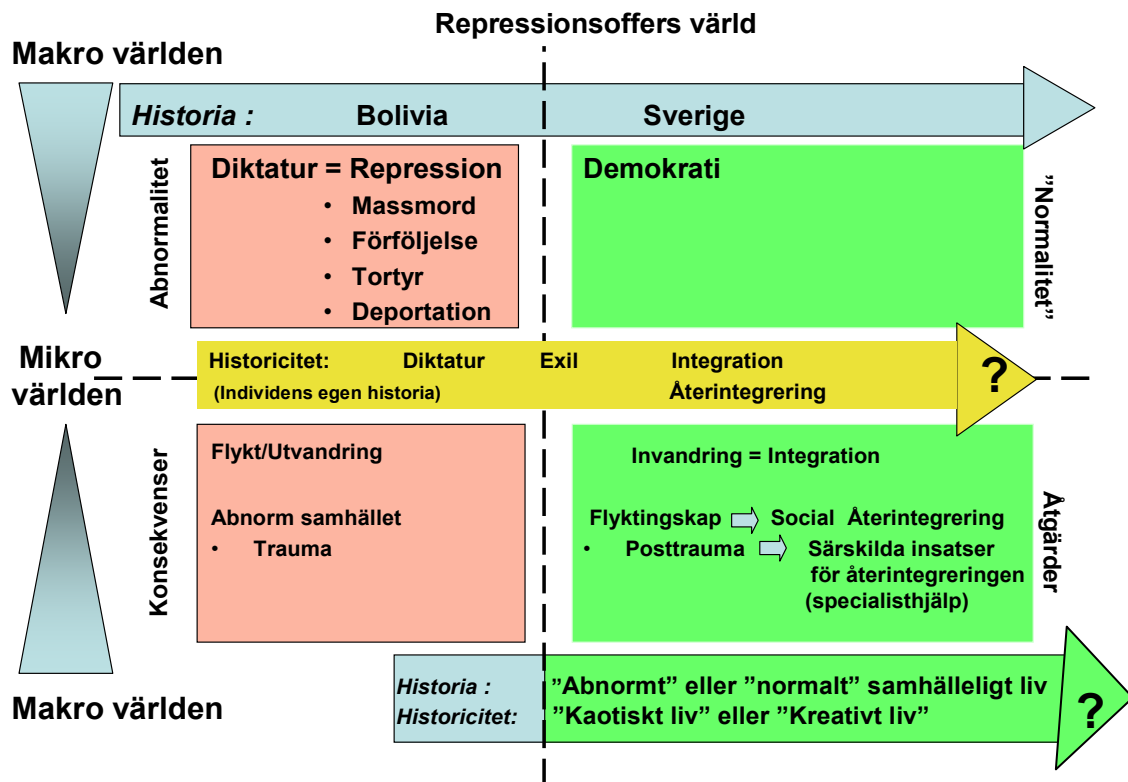
Jag tror inte att de som inte har upplevt tortyr kan förstå mig, inte ens min fru förstår mig! Psykologer vet inte mycket heller, de kan vara snälla men för de mesta gissar de sig fram utan att riktigt förstå vad det hela handlar om. Men de lyssnar och är snälla. (Valentin)

Jag gick till en läkare och fick remiss till psykologen om det ens var någon psykolog. Vet du vad han sa till mig? Du har "hemlängtan". Men jag längtar inte efter fängelset eller tortyrkammaren. (Feliciano)

8 Slutsatser

Undersökningens intention var att utforska diktaturens följder bland tortyroffer och deras närmaste anhöriga i exil. Under forskningsprocessen åskådliggjordes diktaturens vålnad på individuell och social nivå. Studiens resultat visar att diktaturen som sådan och dess konsekvenser existerar som en vålnad i offrens liv. Att bekämpa vålnadens existens är inte enbart de drabbades angelägenhet. Dessa människor behöver en konkret och stabil plattform att gå vidare från. De behöver adekvata strukturella möjligheter och understöd på vägen mot tillfrisknade och återintegrering i det demokratiska samhället.

Figur 2.

Uppsatsen rör sig i ett brett metodologiskt fält, från makro- till mikro perspektiv och omvänt. "Situationen" blir en länkande punkt där sociala strukturer och individernas liv sammanflätas. De sociala händelserna och de individuella livet är situationsbundna. Människan liv är relationellt och hennes existens och medvetande intentionellt.

Uppsatsens ämne vill fånga en historisk händelse och rör sig under 20 års tid och mellan två olika samhällen. Genom historien kan man förstå

de förutsättningar som formade de olika samhällena, deras utvecklingsgrad, skillnader och dess olika politiska styrningsformer. Diktaturen är inte enbart en styrform utan den är också ett socialt fenomen som skapar mycket mänskligt lidande och stora flyktingsströmmar i hela världen.

Diktaturen går emot världssamfundets normer, regler, moral och etik. Men diktaturen förstör framför allt människornas samhälleliga liv. Diktaturen utformar ett abnormt samhälle med sin totalitära styrningsform och tar med repressiva handlingar kontroll över samhället genom massmord, förföljelse, tortyr och deportationer.

Flyktingen har en egen historicitet. Det är genom berättelserna som hennes minnesbild formas av de upplevda erfarenheterna. Det är i historicitetens kontinuum som vi kan se koexistensen av hemlandets diktatur och dess existens i asyllandet i form av vålnad.

Människans historicitet följer ett kontinuum som är fyllt av olika intressanta och svåra händelser där det traumatiska ingår. Livet i exil ger för många människor två viktiga uppgifter att genomföra: integrations- och återintegreringsprocessen. Dessa två processer är relationella och situationsbundna till det samhälle som de genomförs i. Människans socialitet återskapas i ett positivt socialt sammanhang. Men asyllandets medverkan har en avgörande roll för att dessa två processer ska ske på den bästa och mindre smärtfria vägen för repressionsoffret. I avsaknaden av en sådan plattform går flyktingens väg mot rehabilitering över minerad mark.

Kampen mot diktaturens vålnad innebär att avmystifiera den. Synliggörandet är en grundförutsättning för att inse vålnadens existens och dess negativa konsekvenser för vårt samhälle. Detta är ingen individcentrerad fråga. Insatserna mot diktaturens vålnad bör komma från samhällets sida i form av strukturella och sociala åtgärder.

Asyllandets beredskap för flyktingsmottagande fokuserar på idén om integration i det mångkulturella samhället. Detta är en bra strategi, men betydligt mer energi bör läggas på kunskapsinhämtning och konkreta åtgärder för att kunna förstå och hantera flyktingens övergång från det abnorma samhället till det "normala", vilket innebär att även återintegreringsprocessen uppmärksammas.

Epilog

Diktaturens vålnad kan leva kvar länge och manifestera sig på olika sätt, i olika sammanhang, när som helst och var som helst. Vålnaden kan

antingen fångsla människan och skapa olika sorts kris och kaos i den drabbade individens liv, eller så kan människan kontrollera den. Detta är den dialektiska motsägelsen i diktaturens förlängda arm. Den här frågan bör uppmärksammas bättre. Idag finns många kommuner som har tagit emot en stor kvot flyktingar under de senaste tre decennierna och ändå inte har ett specialiserat center för tortyr och traumaskadade flyktingar. Varför? Kan man undra.

En grundförutsättning för alla demokratiska samhällen är att se efter sina medborgares välbefinnande och att få asyl innebär i praktiken att ha samma rättigheter som urinvånarna. Individer som har levt i ett abnormt samhälle med diktatur, inbördeskrig eller krig behöver återintegreras i ett normalt demokratiskt samhälle: antingen i deras hemländer under återuppbyggandet av det demokratiska systemet, eller i exillandet. Återintegration har en bredare mening som inte handlar om att reformera någon avvikande tendens utan att ta de traumatiska upplevelserna och deras konsekvenser på allvar. Repressionsoffers tillfrisknande går via en kompetent och kunnig vård och goda sociala sammanhang där människan känner sig värderad som individ, och upplever en social, ekonomisk och kulturell integration. Asylsamhället bör lära sig att se repressionsoffrens konkreta behov, samt främja och stötta flyktingarnas återintegrering i det demokratiska samhället.

9 Bibliografi

- Albarracín, Waldo (1996) *La impunidad en Bolivia*. Asamblea permanente de los derechos humanos. Seminario internacional. Santiago de Chile, 14 de diciembre de 1996
- Alleg H (1958). *Tortyren*. Stockholm: Arena..
- Amin, Samir (1997). *Kapitalism I globaliseringens tid. Styrningen av vår tids samhälle* Göteborg: Daidalos.
- Antonovsky, Aaron (1991). *Hälsans mysterium*. Bokförlaget Natur och Kultur
- Asplund, Johan (1997). *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Berger, Peter & Luckmann, Thomas (1998). *La construcción social de la realidad*. Buenos Aires. Argentina: Amorrurto editores.
- Beyhaut, Gustavo och Helena (1986). *América latina. III de la independencia a la segunda guerra mundial*. Spanien: Siglo XXI.
- Bobbio, Norberto (2001). *Rättigheternas epok*. Göteborg: Daidalos.
- Borja, Jordi och Castells, Manuel (1997). *Local and global :management of cities in the information age*. London: Earthscan.
- Bustos, Enrique (1995) *Flyktinskap, tortyr och psykisk sjukdom (44-79)*. I Anders Hjern (red) Diagnostik och behandling av traumatiserad flyktingar. Lund: Studentlitteratur.
- Calloni, Stella (1994). *Los archivos del horror del Operativo Cóndor*. PD-fil. Equipo Nizkor, Derechos humanos, Madrid 8 de agosto de 1994.
- Cohen, L. & Arato, A (1995). *Det civila samhället och den politiska teorin*. Göteborg: Daidalos.
- Cullberg Weston, Marta. (2002) *War is not over with the last bullet*. The Kvinna till Kvinna Foundation. Halmstad.
- Cuya, Ernesto (1996) *La comision de la verdad en America Latina*. Equipo Nizkor. Madrid.
- Cuya, Steban (1993) . *La "Operación Cóndor":El terrorismo de estado de alcance transnacional*. Artikel publicerades i tidskriften "Memoria nr 5, Nuremberg", december 1993. Pd-fil Serie VII, Derechos Humanos en América.
- DePoy, Elizabeth & Gitlin, Laura. *Forskning –en introduktion*. Lund: Studentlitteratur, 1999
- Dunkerly, James (1984). *Rebellion in the veins*. London: Verso
- Engels, F (1969). *Familjens, privategendomens, och statens ursprung*. Stockholm: Arbetarkulturs förlag.
- Firnhaber, Rudi (2000). *På minerad mark – i exilen? I Integration och folkhälsa*. Vision och realitet inför år 2000. Socialmedicinsk tidskrift. Ett socialt och socialmedicinskt forum 2000 77:e årg. häfte 1.
- Foucault, Michel (1998). *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv förlag.

- Frank, Andre Gunder (1971). *Underutveckling eller revolution i Latinamerika*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Frankl, Viktor (1968). *Livet måste ha mening*. Stockholm: Aldusserien
- Galeano, Eduardo (1989). *Las venas abiertas de América Latina*. España: Siglo Veintiuno.
- Giddens, Anthony (1984). *The constitution of society*. Oxford: Polity Press.
- Giddens, Anthony (2002). *Modernitet och självidentitet*. Göteborg: Daidalos.
- Goffman, Erving (1994). *Internados. Ensayo sobre la situación social de los enfermos mentales*. Buenos Aires: Amorrortu editores.
- Guerreros, J. (1998). La dictadura en Chile Human rights in Latin America.
- Gunnar Aronsson & Jan Ch. Karlsson. red.- (2001) *Tillitens ansikten*, Lund: Studentlitteratur
- Hauff, Edvar (1994). *The Phenomenology of torture*. In Lavink, Nils Johan och mf (Red). Pain and survival. Oslo: Scandinavian university press.
- Haug, Frigga (1983). *Minnesarbete, om en socialvetenskaplig metod i kvinnogrupper (sidor 4-29)*. Tidskriften: Kritisk psykologi/Psykologiska föreningen vid Stockholm universitet, 1983:3
- Hengstenberg, P. Kohut, K. Mihold, G (1998). *Estado i sociedad en América Latina: en búsqueda de un nuevo equilibrio (11-17)*. I Hengstenberg, P. Kohut, K. Mihold, G. (editores), *Sociedad Civil en América Latina: representación de interes y gobernabilidad*. Venezuela: Nueva Sociedad.
- Hengstenberg, P. Kohut, K. Mihold, G. (1998) *Estado i sociedad en América Latina: en búsqueda de un nuevo equilibrio (11-17)*. I Hengstenberg, P. Kohut, K. Mihold, G. (editores), *Sociedad Civil en América Latina: representación de interes y gobernabilidad*. Venezuela: Nueva Sociedad.
- Hjern, Anders (1989). *Tortyr. En kunskapsöversikt*. Socialstyrelsen: SoS-rapport 1989: 40.
- Isaksson, Kerstin (2001). *Tillit och psykologiska kontrakt i arbetslivet (175-194)*. I Gunnar Aronsson & Jan Ch. Karlsson (red.) *Tillitens ansikten* Lund: Studentlitteratur.
- Koonings, Kees (1991). *La sociología de la intervención militar en la política Latinoamericana (19-61)*. I Kruijt, D & Torres-Rivar, E (coordinadores) *América Latina: militares y sociedad vol.I*. Costa Rica FLACSO.
- Kruijt, Dirk (1991). *Presentación*. Kruijt, D & Torres-Rivar, E (coordinadores) *América Latina: militares y sociedad vol.I*. Costa Rica; FLACSO.
- Kvale, Steinar (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Layder, Derek (1993). *New strategies in social research :an introduction and guide*. Cambridge: Polity Press.
- Layder, Derek (1994). *Understanding Social Theory*. London: SAGE publications
- Lora, G (1966). *Historia del movimiento obrero boliviano*. Tomo 1. Editorial: Los amigos del libro
- Lora, G (1974). *Estudios histórico-políticos sobre bolivia*. Ediciones: Masas
- Lora, G (1974). *Estudios histórico-políticos sobre Bolivia*. Ediciones: Masas

- Lora, G (1980). *Formación de la clase obrera boliviana*. Ediciones: Masas
- Martín-Baró, Ignacio (1994). *Writings for a Liberation Psychology*. Cambridge, Mass (cop).
- Marx, K & Engels (1933), F. *Kommunistiska manifestet*. Stockholm: Tidens förslag.
- Marx, Karl (1981). *Luis Bonapartes adertonde Brumaire*. Göteborg: Proletärkultur AB.
- Marx, Karl (1995). *Teser om Feuerbach*, i urval av Sven-Erik Liedman. Göteborg: Daidalos.
- Mazower, Mark (2000). *Den mörka kontinenten. Europas nittonhundratalet*. Göteborg: Daidalos.
- Mead, George H (1993). *Espiritu, persona y sociedad*. Mexico: Paidos
- Merleau-Ponty, Maurice (1999). *Kroppens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- Meschkat, Klaus (1998).. *Una crítica a la ideología de la "sociedad civil" (39-45)*. I Hengstenberg, P. Kohut, K. Mihold, G. (editores), *Sociedad Civil en América Latina: representación de interes y gobernabilidad*. Venezuela: Nueva Sociedad.
- Meyer, Melinda (1994). *When the self is dispruted – torn down by torture, how ca it be rebulit?* Essa for the Course in Medical Anthropology, Anthropology of the body, in Oslo April 1994.
- Meyer, Melinda Asley (1994). *The Symbolic expression of pain(27-40)*. In Lavink, Nils Johan och mf (Red). *Pain and survival*. Oslo: Scandinavian university press.
- Micheletti, Michele (1994). *Det civila samhället och staten – Medborgarsammanslutningarnas roll i svensk politik-*. Stockhom: Fritzes. Publica.
- Mills, C Wright (1971). *Den sociologiska visionen*. Malmö: Arkiv Förlag.
- Nygaard, Thomas (1996). *Sociologisk handlingsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Páez Rovira, Darío (1995). *Psicología social del reflujo de los movimientos sociales y metodo de trabajo psicosocial: Los efectos ideológicos de la represión (61-73)*. Grupo Cotal, Barrudo y otros: *Psicopatología de la tortura y el exilio*. España: Editorial Fundamentos.
- Peralta, Amanda (1995). *Teori och praktik i de fattigas universum –En idéhistorisk undersökning av Latinamerikas befrielseologi-*. Göteborg: Daidalos.
- Ramirez, Jose Luis (2001). *Den mänskliga existensens grund – en undersökning om tillitens fenomenologi*. I Gunnar Aronsson & Jan Ch. Karlsson (red.) *Tillitens ansikten*, Lund: Studentlitteratur
- Ramos, Jorge Abelardo (1973). *Historia de la Nación Latinoamericana. Tomo 1. "A paso de Vencedores"*. Argentina: Peña Lillo.
- Repstad, P (1993). *Närheten och distans*. Lund: Studentlitteratur.
- Ricoeur, Paul (1987, a). *Tiempo y narración. Configuración del tiempo en el relato historico (tomo 1)*. Madrid: Ediciones Cristiandad.
- Ricoeur, Paul (1987, b). *Tiempo y narración. Experiencia del tiempo en la narración (tomo 3)*. Madrid: Ediciones Cristiandad.
- Ricoeur, Paul (1988). *Från text till handling. En antologi om hermeneutik*. Peter Kemp och Bengt Kristensson (red). Stockholm/Lund: Symposion.

- Ritzer, George (1996). *Sociological Theory*. New York: The McGraw Hill International editions.
- Robertson, Geoffrey (1999). *Crimes Against Humanity. The Struggle for Global Justice*. England: Penguin books.
- Rojas, Maria Eugenia (1983). *La Represión Política en Chile - Los hechos*. Equipo Nizkory Derechos Humanos.
- Salazar, Luis (1998). *El concepto de la sociedad civil -usos y abusos- (21-29)*. I Hengstenberg, P. Kohut, K. Mihold, G. (editores), *Sociedad Civil en América Latina: representación de interés y gobernabilidad*. Venezuela: Nueva Sociedad.
- Sartre, Jean Paul (1976). *Tystnadens republik*. Stockholm: Bokförlaget Pan/Norstedts.
- Sartre, Jean-Paul (1984). *Till frågan om metoden*. Lund: Arkiv förlag.
- Sartre, Jean-Paul (1992). *Varat och intet*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Schori, Pierre (1982). *El desafío europeo en Centroamerica*. Centroamerica: EDUCA.
- Sjöström, Bengt och mf. (1997). *Kapitel i medinsk sociologi*. Vårdhögskolan Kristianstad Enheten för vårdforskning. Rapport NR 13.
- Solheim, Jourun (2001). *Den öppna kroppen*. Göteborg: Daidalos.
- Starrin, B. & Svensson, P-G (1994). *Kvalitativa metod och vetenskapsteori* (red.). Lund: Studentlitteratur.
- Staub, Ervin (1992). *The Roots of Evil. The Origins of Genocide and Other Group Violence*. USA: Cambridge University press
- Sveaass, Nora (1994). *The Organized destruction of meaning.(43-64)*. I Nils Johan Lavink och m. fl (Red). *Pain and survival*. Oslo: Scandinavian university press.
- Svensson, Birgitta (1997). *Livstid - Metodologiska reflexioner över biografiskt särskiljande och modern identitetsformering (38-58)*. I Alsmark, Gunnar (red) *Skjorta eller själ?* Lund: Studentlitteratur.
- Svensson, P. & Starrin B (1996). *Kvalitativa studier i teori och praktik* (red.). Lund: Studentlitteratur.
- Therborn, Göran (1980). *Vad gör den härskande klassen när den härskar?.* Tema Teori 17. Stockholm: Zenit Rabén & Sjögren.
- Widerberg, Karin (1998). *Kunskapens Kön*. Stockholm: Norstedts.
- Zinecker, Heidrun (1998). *Transición incompleta y sociedad violenta (183-195)*. I Hengstenberg, P. Kohut, K. Mihold, G. (editores), *Sociedad Civil en América Latina: representación de interés y gobernabilidad*. Venezuela: Nueva Sociedad.
- Österberg, Dag (1989). *Tolkande sociologi*. Göteborg: Bokförlaget korpen.
- Österberg, Dag (1993). *Jean-Paul Sartre*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.

Andra texter

- Amnesty världskampanj mot tortyr 2001*. Amnesty International.
<http://www2.amnesty.se>
- Testimonio historico de la lucha contra la impunidad en Bolivia*. Asociación de Familiares de Detenidos i Desaparecidos por la Libertad Nacional Boliviana (1996).

Asamblea permanente de los derechos humanos. Seminario internacional. Santiago de Chile, 14 de diciembre de 1996

FBI. Operation Condor Cable. Equipo Nizkor (1976). Human rights in Latin America. Rapport: September 28. (Electronic edition by).

Hinchey Report. CIA Activities in Chile. Equipo Nizkor (2000). Human rights in Latin America. (Electronic edition by) Rapport: September 18, 2000.

Church Report. Covert Action in Chile 1963-1973. Equipo Nizkor. Staff Report of the Select Committee To Study Governmental Operations With Respect to Intelligence Activities, 1975. Human rights in Latin America. (Electronic edition by). Rapport.

Charter of the United Nations 26 June 1945. Office of the High Commission for Human Rights.

Commission on Human Rights 1948. Office of the High Commission for Human Rights.

Michael Roth. "History, Memory, Trauma: Problems in Representing the Extreme" Getty Research Institute for the History of Art and Humanities. Research Libraries Group 1999 Annual Membership Meeting.

Torture: A Health and Human Rights Concern. Survivors international (1995) Reprinted with permission: San Francisco Medical Society. Issue: November/December 1995, Vol. 68, No. 10

Bilaga 1: Latinamerikas situationsutveckling under andra hälften av 1950-talet

Den interna utvecklingen i alla latinamerikanska länder är mycket ojämn. Avancerade kapitalistiska produktionsätt och förkapitalistiska produktionsätt kombineras. Stora metropoler växer fram vid sidan om stora isolerade och fattiga landsbygdsområden som lever i förkapitalistiska utvecklingsstadier. Utifrån en sådan framställning handlar utvecklingsfrågan i regionen inte om brister på naturresurser, demografiska brister eller okunskap. Utvecklingsfrågan har framför allt ett politiskt innehåll, och den handlar om den interna svaga borgarklassen och imperialismens exploateringsintressen i regionen.

Från industrialiserade ländernas perspektiv blev Latinamerikas underutveckling enbart ett resultat av regeringars politiska otillräcklighet att styra utvecklingen i regionen. Det konkreta svaret som underutvecklings teorin gav blev "Desarrollismen".³⁴ Enligt denna teori blir inte den interna klassituationen så viktig, men Desarrollismen hade ett ekonomiskt och politiskt utvecklingsalternativprogram för Latinamerika som följde de industrialiserade ländernas intresse. Denna ensidiga tolkning tillbakavisades i Latinamerika av många. Teorins ensidiga tolkning var starkt ideologiskt påverkad av de industrialiserade ländernas perspektiv. Ur de fattiga ländernas synvinkel framstod underutvecklingen som utvecklingens historiska biprodukt och etablerandet av ett centrum och en periferi (Peralta 1995: 86-87). Den så kallade beroendeteorin växte fram som ett teoretiskt alternativ. Kampen mot imperialismen och dess interna allierade blir enligt beroendeskolans³⁵ en central fråga för hela regionen.

---

³⁴ "Desarrollismen" betyder en "partiellutveckling" och används i Latinamerika som beteckning av industriella länders ekonomiska programutveckling. Utveckling av specifika delar av regionen där det finns tillgångar som lockar stora multinationella intressen. Desarrollismens politiska program riktade sig att motarbeta de progressiva krafterna.

³⁵ De fattiga länder sågs som beroende av imperialismen, liksom imperialismen var beroende av periferin. Industrialiserade länders utvecklingsnivå stod i ett orsakssamband med periferins stagnation och underutveckling. En av aspekterna var kontinuerlig resursöverföring; centrumets utsugning av de beroende regionerna. Beroendeskolans ståndpunkt är också att om de negativa konsekvenserna av beroendet till centrum skulle kunna elimineras, så är de potentiellt positiva inte avgörande. Centrumets beroende av periferin är av mer fundamental betydelse. Dock, att operera bort de negativa aspekterna är en akademisk tankefigur. Latinamerika har därför ett grundläggande intresse av att

Latinamerika befann sig mellan 1950 och 1990-talet i en våldsam historisk period, med fascistiska militärdiktaturer och massrörelser som förespråkade socialistiska visioner. I detta sammanhang, säger Andre Gunder Frank att "den avgörande politiska frågan om vem som måste göra revolutionen mot vem kanske kan formuleras: Vem är huvudfienden och vem är den omedelbara fienden?" (Frank 1971: 342). För att besvara en sån fråga, fortsätter han, är det nyttigt att "skilja mellan den koloniala strukturen och klasstrukturen i Latinamerika". På så sätt kan man se att det är nödvändigt att bekämpa både huvudfienden, som är "imperialismen", och den omedelbara fienden som är den "lokala borgerligheten". Det är nödvändigt att genomföra den här kampen som bör startas i vartenda land i Latinamerika med målsättning att skapa en "folklig mobilisering" (Frank 1971: 342-44).

I Latinamerika växte det under andra hälften av 1900-talet fram starka sociala rörelser som krävde stora strukturella förändringar. De allmänna sociala rörelserna, som fackföreningsrörelser, diversa "folkliga rörelser", religiösa rörelser och ideella organisationsrörelser, var påverkade av socialistiska, anarkistiska, kommunistiska och framför allt av beroendeteorins idéer. Det här inflytandet märktes också inom den konservativa katolska kyrkan. "Frigörelseteologin" befäste sig i många av de latinamerikanska länderna, prästerna samarbetade med marxistiska organisationer i försvar av de "fattiga" och "förtryckta" (Peralta 1995: 54-62). Latinamerikas underrepresenterade klasser organiserade sig och deras agerade ökade deras medvetenhet i kampen mot orättvisor och kravet på viktiga sociala reformen. Detta folkliga handlande utformade i praktiken ett politiskt dubbelmaktförhållande.

Latinamerikas kamp mot orättvisor och underutveckling tar gestalt i kampen mot den interna bourgeoisien och imperialismen. Den kampen förenade under den nämnda perioden stora delar av medelklassen och arbetarklassen. En bråkdel av marxister poängterar imperialismens förtryck mot nationen, något som enbart är möjligt på grund av den svaga interna bourgeoisiens kapitulation. Enligt dessa teoretiker, spelar proletariatets reducerade storlek ingen betydande roll. I den förtryckta nationen bör den massiva fattiga medelklassen vända sig till proletariatet om man ska revolutionera de produktiva krafterna i byggandet av det socialistiska samhället (Lora 1974). Den latinamerikanska nationalismen förespråkade mer Webers stratifieringsteori än klassernas produktionsförhållanden och fattigdomens fördunklande klassmotsättningar mellan

---

klippa av det förödande bandet av beroende med centrum, och gå en självständig väg mot ekonomisk, social och politisk utveckling.

proletariatet och bönder som i stor uträkning lever under svåra ekonomiskt förhållande. Orden "folket" blev i Latinamerika synonymt med de *fattiga*. Människor organiserade sig och lyfte revolutionens fana högt i sitt dagliga agerande. Dessa rörelser och de politiska kraven från den folkliga sidan blev ett allvarligt hot mot status-quo, som försvarades på det mest våldsamma sätt av den härskande klassen med imperialismens hjälp. Militärernas våldsamma statskupper, eller det interna kriget mot de beväpnade och folkliga styrkorna blev under mer än tre decennier (1960-1990) konsekvensen av klassmotsättningarna i regionen.

Latinamerikas militärdiktatur

En faktor som spelar stor roll i Latinamerikas historia är militarismen. Militärerna har under olika perioder haft en avgörande roll i de olika ländernas interna politiska liv. Koonings delar in militärernas politiska deltagande i fyra olika perioder: 1. "Kaudillismens epok", under första hälften av 1800-talet. Kaudillismen förespråkade regionens självständighet mot spanska kolonialmakten. 2. "Militärstöd till den klassiska oligarkin" (mellan 1870 och 1930). Konsolidering av den moderna staten och professionalisering av militärstyrkan. 3. "Militärernas 'populistiska' interventioner" i några länder mellan 1930 och 1950-talet. 4. Den "nya militarismen" under 1960-talet och framåt; argumentation för "nationell säkerhet" mot "interna fiender", som hade som syfte att modernisera regionen enligt ett konservativt socioekonomisk program med en neoliberal ideologi (Koonings 1991: 20-23).³⁶

Den "nya militarismen" växte fram under 1960-talet. Industrialiseringsprocessen och substitutionen av importprodukter gick in i en krisperiod i slutet av 1950-talet; minskad tillväxt, högteknologins frammarsch inom industrin, teknologisk produktion av manufakturindustrin, betalningsbalans problem och en ökande inflationstakt. Den nya politiken krävde en restrukturering. De externa intressena blev viktigare med en privatisering av offentliga bolag som följd. Den växande importen minskade nationella grupper inflytande. Producenternas exportintressen koncentrerades till lyxproduktion där stora socialgrupper saknade köpkraft. I den så kallade "stabilitetens politik", minskade statens redistributiva kapacitet och lönerna blev frysta. En sådan modell är inte understödd av de folkliga sektorerna som är politiskt aktiva. De sociala folkliga rörelsernas agerande blev negativa för överklassen och övre

---

³⁶ Neoliberalismen förespråkar ett starkt företagssamhälle grundat i den fria konkurrensen och total frihet gentemot staten. Statens agerande och styrkan i detta reduceras markant. "Neoliberalisterna reducerade det civila samhället till det ekonomiska" (Cohen & Arato 1995: 81).

medelklassen, liksom för deras externa allierare och för militärerna. Dessa sektorer argumenterade för att det behövdes social och politisk stabilitet, och förespråkade eliminering av de folkliga rörelserna och den politiska oppositionen. I de fyra moderna diktaturerna i Sydamerika förespråkade militärregeringar ett ekonomiskt program som var helt riktat emot underklasserna (Koonings 1991: 37-39).

I de latinamerikanska länderna där inbördeskrig varit ett faktum har de militära diktaturerna spelat en historisk och avgörande roll. De områden som oppositionen inte hade kontroll över, var under en militärdiktatorisk kontroll och styrning.

Militärernas kontroll av makten i Latinamerika har ingen motsvarighet i andra kontinenters historia. Och den kontrollen implicerar inte heller några mellanstatliga militära konflikter. Den verkliga orsaken till militärens manövrer och närvaro har endast varit internt maktpolitiskt (Kruijt 1991: 8-9). Den moderna militarismen i Latinamerika utvecklade en identitetsprincip som militären "nationens vakt". "Statens interna integritet" och försvar mot de "interna fienderna" blev grundläggande argument. Det nationalistiska projektet definierades på så sätt av armén, och blev arméns monopol. Medan militarismen i ett latinamerikanskt perspektiv arbetar för att krossa 'de interna fienderna', kunde USA:s insats i sammanhanget ses som riktad mot en "extern fiende" som skulle neutraliseras. Militärerna blev en maktresurs för att eliminera oppositionskrafterna och det civila samhällets politiska institutioner (Kruijt 1991: 9). Militärdiktaturerna i Latinamerika slog sönder de parlamentariska institutionerna och alla sorts oppositionella organisationer, samtidigt som diktaturen byggde upp och utvidgade finansvärlden, de borgarnas civila samhälle (Meschkat 1998: 42). Med diktaturens gärningar och med dess beskydd, växte det fram nya borgerliga sektorer som tog kontroll över viktiga ekonomiska delar av samhället. Dessa konsoliderades och spred ut neoliberalismens ideologi.

I ett samhälle där det finns olika motsatta intressen, bär de sociala rörelserna ur vilka det civila samhället föds med sig något ideologisk intresse; liksom staten gör i en konkret statsform. Touraine lyfter fram en viktig fråga angående försvaret av det civila samhällets autonomi gentemot staten: "Frågan är i stället primärt *vad slags* civilt samhälle som ska försvaras" (Cohen & Arato 1995: 434). Man skulle kunna parafrasera Touraine och fråga sig: *Vad slags* stat ska försvaras?

De militärdiktatoriska staterna i Latinamerika befrämjade bourgeoisien och imperialistiska intressen. Neoliberalismens härskande politiska ideologi i regionen sitter idag över tusentals begravda kroppar efter massa-

kerna, minnena av försvunna, människor som bär med sig repressionens och tortyrens spår, och tusentals deporterade som i dag lever runt om i världen. Repressionen slog hårt mot den civila befolkningen, mot en del människor som var oorganiserade eller organiserade i fackföreningar, bostadsorganisationer, bonderörelser, kooperativen, kyrkliga missionärer, allmänna motståndsrörelser och oppositionella politiskt aktiva. Medborgarna som tillhörde den stora majoriteten "vanliga" människor och som redan har nämnts under namnet "folket".

Bilaga 2: Intervju och panelberättelse respondenter

Första gruppen

Andres	m	panelberättelse
Arauco	m	panelberättelse
Ciro	m	panelber. Personligt material i form av anteckn., självbiografiska texter, bilder och dikter
Ernesto	m	Intervju
Feliciano	m	Intervju
Mario	m	Intervju
Nemecio	m	Intervju
Ricardo	m	Intervju
Rosendo	m	panelberättelse
Valentin	m	Intervju

Andra gruppen

Graciela	k	panelberättelse
Julia	k	panelberättelse
Laura	k	panelberättelse
Lucero	k	panelberättelse
Marta	k	Intervju
Mercedes	k	Intervju
Beatriz	k	Intervju

Tredje gruppen

Carlos	m	panelberättelse
Eliana	k	panelberättelse
Jaime	m	panelberättelse
Nanci	k	panelberättelse
Rebeca	k	Intervju

Fjärde gruppen

Deltagarna var vid varje seminarietillfälle cirka 40-60 personer.

Kvinnoröst från panelen	k
Mannsröst - från panelen	m
Ungdomsröst från panelen	m

Utgivna rapporter i skriftserie A

- Nr 1, 1997 Axelsson, Christina. *Hela kedjan. Ett samverkansprojekt för ensamstående mödrar med långvarigt bidragsberoende i Eskilstuna kommun.* November 1997.
- Nr 2, 1998 Karlsson, Ove. "Två tu sen ett" – Utvärdering av förarbete och start av sammanslagningen mellan Mälarsjukhuset och Kullbergsgka sjukhuset. September 1998.
- Nr 3, 1998 Nylund, Katarina. *Framväxten av det multikulturella Västerås. Invandrarpolitikens utveckling under efterkrigstiden.* November 1998.
- Nr 4, 2000 Ekermo, Mats. *Lika men ändå Olika. En empirisk utforskande studie av FoU-enheter inom socialt arbete.* December 2000. Denna rapport finns utgiven i Socialstyrelsens skriftserie, SoS-rapport 2000:10. (Enbart som pdf-fil.)
- Nr 5, 2000 Sidebäck, Göran, Sundbom, Lars och Vikenmark Stefan. *Arbetslöshet och sysselsättning bland invandrare. Analyser av situationen i Mälardalen och Sverige baserad på registerdata.* December 2000. (Även som pdf-fil.)
- Nr 6, 2002 Sidebäck, Göran och Jonsson, Tola. *När man inte själv räcker till. Analys av missbruksbehandling och sjukskrivningsmönster för klienter vid Vårnäs behandlingshem.* Juni 2002. (Även som pdf-fil.)

Utgivna rapporter i skriftserie B

- Nr 1, 1994 Ekman, Birgitta. *Barns villkor. En sektorsövergripande fördjupningsstudie på kommunnivå.* Mars 1994.
- Nr 2, 1998 Axelsson, Christina. *Personal- och metodutveckling i Gaia-projektet.* April 1998.
- Nr 3, 1998 Jonsson, Bosse. *Folkbibliotekets tidlöshet. Lokala beslutsfattaress synsätt på folkbibliotekets uppgifter i nio kommuner, i relation till centrala synsätt.* Projektet "Folkbibliotek i förändring" vid Statens Kulturråd. April 1998.
- Nr 4, 1998 Vestman, Cecilia. *Politikerstyre eller tjänstemannavälde? En fallstudie av beställar-utförandemodellen och sjukhusfusionen i Södermanlands läns landsting.* April 1998.
- Nr 5, 1998 Ekermo, Mats. *Kunskapsutveckling i socialt arbete. Ett samarbetsprojekt forskare – socialarbetare.* September 1998.
- Nr 6, 1998 Holtter, Irja. *Modersmålsundervisningen. Livsvärld och system – avlastning eller kolonialisering?.* C-uppsats i sociologi våren 1998. Sept 1998.
- Nr 7, 1998 Aparicio, Ciro. "Blå huset". *En utvärdering av ett rehabiliterings- och sysselsättningsprojekt i Arboga.* September 1998.
- Nr 8, 1999 Axelsson, Christina, Hoffstedt, Anna och Ungmark, Inger. *Resurscentra för kvinnor – en väg till tillväxt och välfärd?* Januari 1999.
- Nr 9, 1999 Söderberg, Inger. *Har kärnan upplevts som en resurs? – om ett projekt för kvinnor.* C-uppsats i sociologi hösten 1998. Januari 1999.

- Nr 10, 1999 Hort, Sven. E., Karlsson, Ove och Ozolins, Andrejs. *Latvian Welfare Reform Project*. Subcomponent 3 c. Kandava Pilot Project. Pre project Evaluation Report. Part I: Staff and Management. Januari 1999.
- Nr 11, 1999 Unell, Elisabeth. Datorprat. *Utbildning i talsturd dator – en utvärdering*. Mars 1999.
- Nr 12, 1999 Wreder, Malin. *Politiken och personalen. En historiesociologiska studie av statligt och landstingskommunalt arbetsgivarskap*. D-uppsats i sociologi hösten 1999. November 1999.
- Nr 13, 1999 Unell, Elisabeth. *Arbetslös – möjligheter på arbetsförmedlingen i Norberg*. December 1999.
- Nr 14, 1999 Axelsson, Christina och Ungmark, Inger. *Särskilda insatser för kvinnor. En studie av lokala resurscentramodeller i Södermanland och Västmanland*. December 1999.
- Nr 15, 1999 Blomberg, Helena. *Nyckeln till biblioteket. En utvärdering av projektet IT & Handikapp vid Eskilstuna stads- och länsbibliotek*. December 1999. (Även som pdf-fil.)
- Nr 16, 1999 Blomberg, Helena och Jonsson, Bosse. *Öppen skola – ett kunskapslyft på biblioteket. En studie av en verksamhet vid Örebro Stadsbibliotek*. December 1999.
- Nr 17, 1999 Hoffstedt, Anna. *Jämställdhet i ett regionalt perspektiv. En studie om kvinnors villkor i glesbygd/landsbygd och storstad/tätort*. D-uppsats i sociologi hösten 1999. December 1999.
- Nr 18, 1999 Ekholm, Hans, Jonsson, Tola och Sidebäck, Göran. *Öppet intag – En väg till drogfrihet? Rapport 1. Beskrivning av klienter vid Vårnäs behandlingshem*. December 1999. (Även som pdf-fil.)
- Nr 19, 2000 Lieberg, Mats, Forsberg, Mats och McDonald, Sine. *Youth Housing and Exclusion in Sweden. All reports*. Maj 2000. (Även som pdf-fil.)
- Nr 20, 2000 Axelsson, Christina och Ungmark, Inger. *Särskilda insatser för kvinnor. En studie av lokala resurscentramodeller och metodutveckling. Rapport 1 och 2*. Augusti 2000. (Även som pdf-fil.)
- Nr 21, 2000 Ekholm, Hans, Jonsson, Tola och Sidebäck, Göran. *Öppet intag - En väg till drogfrihet? Rapport 2 En jämförelse av klienter inom Öppet intag och andra behandlingsformer*. November 2000. (Även som pdf-fil.)
- Nr 22, 2000 Unell, Elisabeth och Sidebäck, Göran. *Myndighetssamverkan i praktiken. En utvärdering av Plus-AMA i Eskilstuna*. November 2000. (Även som pdf-fil.)
- Nr 23, 2001 Blomberg, Helena. *Det institutionella samtalet. En studie av mötet mellan välfärdsbyråkrat och medborgare på försäkringskassan*. D-uppsats i sociologi, våren 2001. (Enbart som pdf-fil.)
- Nr 24, 2001 Vuorinen, Mats och Sidebäck, Göran. *De säger – Vi behöver dig. Utvärdering av det socialpedagogiska projektet Astor i Eskilstuna*. September 2001. (Även som pdf-fil.)
- Nr 25, 2001 Holtter, Irja. *Borta bra men hemma bäst!. En studie av äldre bosnier och deras anhöriga i Hallstahammar*. November 2001. (Även som pdf-fil. Finns som projektredovisning i Anhörig 300, Socialstyrelsen.)

- Nr 26, 2002 Alm, Martin. *Hanteringn av missbruksproblematik vid mindre företag. En organisationsstudie*. Januari 2002. (Även som pdf-fil.)
- Nr 27, 2002 Blomberg, Helena. *Projekt Mötesplats Torshälla–en utvärdering av ett samverkansprojekt mellan Torshälla Stads förvaltning, Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan och Landstinget*. Juni 2002. (Även som pdf-fil.)
- Nr 28, 2002 Sidebäck, Göran, Sundbom, Lars och Törnqvist, Tommy. *Kunskap för mångfald och utveckling – en förstudie. Ett av EU delfinansierat mål 2-projekt*. Oktober 2002. (Även som pdf-fil.)
- Nr 29, 2003 Aparicio, Ciro. *Diktaturens vålnad. Spåren av repression bland Bolivias tortyroffer och deras anhöriga i exil*. September 2003. (Även som pdf-fil.)

Utgivna rapporter i skriftserie C

- Nr 1, 1994 Karp, Håkan. *Det svenska välfärdssamhället under förändring. Några röster för och emot*. Oktober 1994.
- Nr 2, 1995 Karp, Håkan. *Some contributions to the debate of the welfare state*. Paper presented at the 4th international Conference for comparative studies on social welfare at The Welfare Research Centre, Eskilstuna. Sweden. September 1994.
- Nr 3, 1996 Apelmo, Per. *Uttryckande Konstterapi – en presentation inklusive exempel på olika former av tillämpning*. Maj 1996.
- Nr 4, 1996 Andersson, Eva och Svensson, Thomas. *Risikfaktorer för långtidssjuk-skrivning – handlägningsrutiner och ärendehantering*. Februari. 1996.
- Nr 5, 1996 Eikeland, Olav och Lundahl, Ingrid. *Utvärdering av Centrum för Välfärdsforsknin*. December 1996.
- Nr 6, 1996 Swedner, Harald, Forsberg, Mats och Ventura, Fosco. *Some Reflections on our Core Ideas for the Activities at the International Welfare Research Centre in the Valley of Mälaren*. December 1996.
- Nr 7, 2000 Sidebäck, Göran och Vuorinen, Mats (red.). *CVF vid millennieskiftet. Historik, Verksamhet 1997 – 1999, Framtidsplaner*. April 2000. (Även som pdf-fil.)
- Nr 8, 2001 Sidebäck, Göran och Vuorinen, Mats (red.). *CVF år 2000. Regional samverkan. Framtidsplaner. Konferensrapport – Välfärdsdagen. Verksamhet*. April 2001. (Även som pdf-fil.)
- Nr 9, 2002 Sidebäck, Göran, Sundbom, Lars och Svensson, Roland (red.). *Projektarbete i lokala samverkansgrupper – Dokumentation från en utvärderingscirkel för projektledare och projektmedarbetare i lokala samverkansprojekt*. April 2002. (Även som pdf-fil.)

Rapporter och annan information i pdf-format kan hämtas från CVF:s hemsida:

<http://www.mdh.se/isb/cvf/>

”Diktaturen är ett socialt fenomen med svåra konsekvenser för dem som drabbas av den. Spår av repression, under exil, kan vara svåra att genomskåda och lätta att förväxla med andra åkommor. Diktaturens spår kan stanna kvar hos offren under en lång tid efter att de uppkommit, men de har då ett diffusare utseende och kan gestaltas som en vålnad. Diktaturens vålnad plågar ständigt repressionsoffrens liv i form av traumatiska återupplevelser.

/.../ Diktaturoffrens reaktioner kan ses som en konsekvens av människans förmåga att överleva svåra omständigheter. En förmåga som har viktiga kopplingar till omgivningen, gemenskapen och det sociala sammanhanget. Denna förmåga utgör också en källa för den individuella kraften och styrkan som man bör appellera till på vägen mot återintegreringen i det ”normala” demokratiska samhället. Detta kräver både konkreta och korrekta stödåtgärder på strukturella, sociala och individpsykologiska nivåer. Ett demokratiskt samhälle bör på alla tänkbara sätt befrämja en återanpassning till ett normalt samhällsligt liv, i allmänhet för deporterade som kollektiv och i synnerhet för dem som överlevt tortyr.”

Ciro Aparicio arbetar som lärare i sociologi vid Mälardalens högskola. Hans forskning handlar om olika former av förtryck, om förföljelse och tortyr samt dess konsekvenser.